

P. II. 607.

Sublet

ANALELE ȘTIINȚIFICE

ALE

UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI

(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

PR. 497

TOMUL XVIII, ANUL 1972

FASC. 2

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

SECȚIUNEA III

a. Istorie

TOMUL XVIII, ANUL 1972

FASC. 2

PTB.497

COMITETUL DE REDACTIE

Prof. D. BERLESCU, Prof. C. CIHODARU, Prof. A. LOGHIN
Conf. GH. PLATON

Prof. D. BERLESCU } *Redactori responsabili*
Prof. C. CIHODARU }

T. GALAN, *Secretar de redacție*

V. DUMISTRĂCEL, *Tehnoredactor*

ANALELE ȘTIINȚIFICE ALE UNIVERSITĂȚII „AL. I. CUZA” DIN IAȘI

TOMUL XVIII, s. III a, fasc. 2

1972

S U M A R

	<u>Pag.</u>
A. LOGHIN — Dimensiunile unui sfert de veac de mutații și împliniri.	I

STUDII

V. RUSSU — Considerații privind constituirea partidului conservator din România	117
---	-----

COMUNICĂRI ȘI NOTE

N. GOSTAR — Une scènes agricoles de la Colonne Trajanne	147
N. GOSTAR — Un nouveau document épigraphique sur Numerus palmyrenorum tibiscensium	153
DUMITRU D. RUSU — Îmbunătățirea iluminatului public din orașul Iași în secolul al XIX-lea	157
GHEORGHE PLATON — Considerații privind situația României în preajma aderării la Tripla Alianță	167
ION AGRIGOROAIEI — Observații privind programul agrar al partidelor politice din perioada imediat următoare primului război mondial.	187
JANETA BENDITER — Din istoria relațiilor germano-italiene.	195

DISCUȚII

V. CRISTIAN și V. RUSSU — Revoluția de la 1848 și începutul epocii moderne în istoria României	072
--	-----

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

C. C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, Istoria românilor. Din cele mai vechi timpuri până astăzi (Gh. Platon).	215
AL. ZUB, Mihail Kogălniceanu, 1817—1891 (Gh. Platon).	216
POMPILIU TEODOR, Evoluția gândirii istorice românești (V. Cristian).	217
VIORICA MOISUC, Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940 (Ion Agrigoroaiei).	219
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” (V. Cristian)	220
REVUE BELGE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE (A. Filimon).	222
LES CAHIERS DE TUNISIE (A. Filimon)	223
WERNER BAHNER, Nicolae Bălcescu (1819—1852), ein rumänischer revolutionärer Demokrat (Margot Hegemann)	223

ANIVERSAREA REPUBLICII

DIMENSIUNILE UNUI SFERT DE VEAC DE MUTAȚII ȘI ÎMPLINIRI

În milenara sa istorie poporul român, prin voința sa de muncă și luptă, prin capacitățile sale creatoare a asigurat, în ciuda vicisitudinilor, progresul continuu al existenței sale materiale și spirituale, s-a impus treptat, în această parte a lumii, ca un puternic factor de progres și civilizație.

În continua sa devenire, însă, poporul român a avut de învins nu o dată, forțe adverse, de ordin intern sau extern, care se opuneau năzuințelor sale de libertate și progres. Regimul monarhic, de exemplu, datorită locului pe care l-a ocupat în societatea românească, s-a transformat, în scurt timp, într-un centru în jurul căruia s-au raliat forțele reacționare din interior și din afară, împiedicând dezvoltarea firească a României pe drumul democrației și progresului. Era firesc deci ca poporul român să lupte pentru instaurarea republicii. De aceea, poporul nostru a militat activ în trecutul său pentru a face cunoscută, a înfăptui și dezvolta ideea de republică. Decenii de-a rindul, patrioții cei mai luminați au militat pentru o formă de stat democratică și progresistă, menită să asigure independența politică, libertatea și dreptatea socială pentru cei mulți.

Impusă de dezvoltarea însăși a poporului român, ideea de republică a fost susținută cu consecvență de către clasa muncitoare, chemată de imperatiile dezvoltării istorice să înfăptuiască idealurile cele mai înaintate ale națiunii noastre. Odată cu afirmarea clasei muncitoare pe arena istoriei românești, ca forța cea mai înaintată, dezideratul instaurării republicii capătă un conținut nou, deoarece mișcarea revoluționară și socialistă l-a asociat cu lupta pentru crearea unui stat socialist, capabil să traducă în fapt idealul de libertate socială și națională. Acest ideal a putut fi înfăptuit prin lupta revoluționară a maselor conduse de Partidul Comunist Român, în condițiile create în urma victoriei insurecției naționale antifasciste din august 1944.

În evoluția României din primii ani de după cel de al doilea război mondial, una dintre cele mai spectaculoase mutații în planul structurii sale politice a fost abolirea monarhiei.

Contradicția dintre conținutul real al puterii politice instaurate după insurecția națională antifascistă și forma monarhică de organizare a statului căpătînd aspectele cele mai acute, abolirea monarhiei și proclamarea republicii se impuneau imperios, erau posibile și necesare, în condițiile dezvoltării ascendente a revoluției populare. Raportul de forțe politice și sociale care, la sfîrșitul anului 1947, erau favorabile forțelor progresiste, condițiile obiective și subiective care se creaseră au permis Partidului Comunist Român, sprijinit de imensa majoritate a poporului, să treacă la îndeplinirea imediată a răsturnării monarhiei și la deschiderea drumului larg revoluției socialiste. Actul a cerut o intensă și atentă pregătire, pentru a se preîntîmpina o eventuală împotrivire a regelui, care ar fi putut recurge la o manevră de moment, apelînd la prerogativele sale de șef al statului și de comandant suprem al armatei. În acest sens, Partidul Comunist Român, elaborînd un plan detaliat de acțiune, a prevenit orice opoziție și vărsare de sînge. Îndeplinirea lui amănunțită a făcut posibilă acceptarea și semnarea actului de abdicare, înmînat de Gheorghe Gheorghiu-Dej și de dr. Petre Groza, împuterniciții partidului comunist și ai guvernului democrat, fără ca împotrivirea, la care inițial regele intenționase, să mai fi putut avea loc. Astfel, în ziua de 30 Decembrie 1947, contradicția de neconciliat dintre forma de stat — monarhia — și conținutul democrat popular al puterii în țara noastră s-a rezolvat în favoarea forțelor democratice, progresiste, conduse de Partidul Comunist Român. Se încheia, atunci, un capitol sumbru din istoria României care, în cei peste 80 de ani de monarhie, făcuse numeroase sacrificii pentru păstrarea tradițiilor sale înaintate. Rămășițele forțelor reacționare, grupate în jurul ultimului lor sprijin — monarhia — au trebuit să se recunoască învinse pe plan politic și, în scurt timp, pe tărîm economic. Adunarea Deputaților, în ședința sa istorică din 30 Decembrie 1947, a adoptat legea prin care se abolea monarhia și se instaura Republica; actul marca intrarea României într-o nouă etapă istorică de dezvoltare — etapa revoluției socialiste.

Se îndeplinea, acum, dezideratul fierbinte al marelui patriot revoluționar Nicolae Bălcescu, care, în anul 1848, milita pentru o republică democratică, în care cetățenii să fie liberi și egali, se deschidea perspectiva pentru a se îndeplini ceea ce muncitorii cereau în anii 1918—1921 — o republică socialistă, în care toți cei ce muncesc să se bucure de rezultatele muncii lor.

Sprijinindu-se pe adeziunea întregului popor, cu toate greutățile inerente începutului, statul de tip nou — republica populară a înregistrat importante mutații în transformarea revoluționară a societății ce și-au găsit expresia în ritmul intens al industrializării țării, în dezvoltarea

țarea agriculturii, în înflorirea științei și culturii. În primul rînd, revoluția socialistă, în plin avînt, marca un important moment — naționalizarea principalelor mijloace de producție, realizat la 11 iunie 1948. Prin lichidarea puterii economice a marii burghezie, prin crearea unui important sector socialist de stat, a fost posibilă începerea acțiunii de conducere planificată, științifică a economiei românești.

La 30 Decembrie 1947, au fost abrogate, de asemenea, prin lege, vechea Constituție din 1923, ca și unele instituții politice și juridice. Alegerile, stabilite pentru luna martie 1948, în urma autodizolvării în februarie, a Adunării Deputaților, au demonstrat, prin rezultatul lor (93,20% în favoarea candidaților Frontului Democrației Populare) înfrîngerea totală a reacțiunii interne și a susținătorilor ei, cercurile imperialiste străine.

Prima Constituție, adoptată la 13 aprilie 1948, care înscrisa importante victorii ale poporului român pe tărîmul cuceririi puterii de stat, înlocuirea vechilor organe polițienești cu organe ale noii puteri — miliția și securitatea, reforma judecătorească, instituirea organelor locale ale puterii de stat, ca și aplicarea altor măsuri ulterioare, între anii 1948—1950, au creat premisele pentru consolidarea și dezvoltarea puterii democrat-populare. Noile condiții au permis poporului nostru, pentru prima dată în istorie, să-și exercite propria sa putere.

Pornind de la teza marxist-leninistă în conformitate cu care întărirea statului socialist reprezintă factorul cel mai important al progresului, Partidul Comunist Român a militat cu consecvență pentru consolidarea și perfecționarea continuă a aparatului de stat, contribuind astfel la afirmarea tot mai viguroasă a socialismului pe tărîm internațional.

Crearea unui puternic sector socialist în economie, materializat de către statul socialist în procesul de industrializare, cooperativizarea agriculturii și dezvoltarea ei intensivă și multilaterală, dezvoltarea vieții culturale și științifice au permis seria profundelor mutații și transformări structurale în viața României contemporane. Acest vast program, prin dinamica sa vie, a stimulat dezvoltarea țării pe drumul socialismului. În centrul operei de transformare socialistă a țării, industrializarea deține primul loc, fiind singura cale eficientă ce poate să asigure României progresul și civilizația. Cîteva date sînt edificatoare pentru ritmul creșterii permanente a producției industriale. Dublindu-se, în medie, la fiecare cinci ani, producția industrială a României a ajuns anul acesta să fie de 21 de ori mai mare decît în anul 1938; în anul 1980, ea urmează să fie de 2,7 ori mai mare ca în anul 1970, iar în anul 1990 de aproape 6 ori mai mare, menținîndu-se un ritm mediu anual de creștere de 11—12%. Dacă producția industrială globală a anului 1938 se va obține în anul 1975 în circa 13 zile, în anul 1980, ea va fi obținută doar în circa 6 zile, iar în anul 1990 în numai două zile.

Succesele obținute pe plan intern au determinat creșterea prestigiului țării noastre pe plan mondial ; s-au lărgit și consolidat legăturile economice și politice cu țări de pe toate continentele.

Paralel cu procesul complex al industrializării, statul nostru socialist a acordat sprijinul necesar agriculturii, concretizat prin importante mijloace materiale și tehnice, care au determinat obținerea an de an, cu toate capriciile naturii, a unor bogate recolte. Cele aproape 16 milioane tone de cereale obținute în anul 1972 — cea mai mare recoltă realizată până acum în istoria țării — dovedesc marile succese ale agriculturii românești. Statul socialist va continua și în viitor să acorde sprijin agriculturii. În actualul cincinal se va investi de două ori mai mult ca în cel precedent ; peste 81 de miliarde lei, față de 40 de miliarde. În afară de aceasta, aproape 20 de miliarde lei vor fi investite din fondurile proprii ale cooperativelor agricole de producție.

Odată cu transformările din industrie și agricultură, au avut loc o serie de adinci înnoiri pe tărîm social și cultural. Reorganizarea învățămîntului și adaptarea lui la cerințele contemporaneității, dezvoltarea științei și tehnicii, răspîndirea largă a culturii în rîndul maselor au dat posibilitatea afirmării tot mai pregnante a științei și culturii românești, au determinat intensificarea schimbului de valori spirituale pe tărîm internațional.

Succesele obținute în economie au favorizat creșterea venitului național, a nivelului material și cultural al întregului popor. Astfel, de exemplu, în comparație cu anul 1938, venitul național din 1972 este de 7,6 ori mai mare ; de asemenea, fondul de salarii din anul 1972 este de peste 3 ori mai mare decît întregul venit național al țării noastre în anul 1938 ; în același sens, în anul 1972, numai pentru cheltuieli social-culturale se alocă fonduri de 19—20 de ori mai mari decît în anul 1938. Exemplele sînt edificatoare pentru mutațiile calitative produse în țara noastră într-un sfert de veac. Măsurile recente de mărire a salariului minim, a pensiilor, a alocațiilor pentru copii, vin să confirme încă o dată grija partidului și statului socialist pentru creșterea continuă a nivelului de trai.

Marile împliniri ale societății socialiste își găsesc izvorul în strînsa unitate dintre muncitori, țărani, intelectuali, între toți cei ce muncesc, fără deosebire de naționalitate, unitate care a devenit forța ce a asigurat și asigură soliditatea orînduirii noastre, progresul României socialiste, continua dezvoltare a democrației socialiste. Construirea socialismului este înțeleasă de către Partidul Comunist Român, forța conducătoare a acestui vast proces de transformare revoluționară a societății, prin dezvoltarea continuă a democrației socialiste, prin participarea largă a tuturor membrilor societății la rezolvarea treburilor obștești. Faptul este posibil datorită asigurării drepturilor și libertăților pe care societatea socialistă le oferă fiecărui cetățean, datorită grijii statului socialist pen-

tru respectarea persoanei, pentru dezvoltarea multilaterală a fiecărei personalități.

În evoluția României pe calea progresului și civilizației, Congresul al X-lea și recenta Conferință Națională a Partidului Comunist Român, care constituie momente de bilanț și analiză, au contribuit la elucidarea problemelor teoretice și practice ridicate de procesul mereu ascendent al edificării societății socialiste multilateral dezvoltate. La Congresul al X-lea și la Conferința Națională din iulie 1972 s-a elaborat un vast program de dezvoltare a societății românești pentru următoarele decenii.

Pornind de la importante realizări obținute pînă acum de către poporul român, de la succesele care au dus la lichidarea stărnii de înapoiere de la care s-a pornit, analizînd perspectivele ce se deschid dezvoltării țării noastre și locului ei în rîndurile țărilor cu o economie avansată, Conferința Națională a Partidului Comunist Român, din iulie 1972, a stabilit orientările și liniile directoare pentru dezvoltarea economiei naționale pînă în anul 1990¹. Prevăzînd planul de perspectivă, apoi planuri pe etape, Conferința Națională a Partidului Comunist Român a adoptat măsuri menite să asigure noi și importante succese în opera de edificare a socialismului multilateral dezvoltat în patria noastră. Astfel, în anul 1975, se va putea realiza o producție industrială globală de 580—600 miliarde lei, cu 40—60 de miliarde lei peste plan și un venit național cu 20 de miliarde de lei mai mare decît cel prevăzut. Această realizare va menține în continuare țara noastră pe primele locuri în lume în domeniul creșterii venitului național. Între anii 1960—1970, România a ocupat locul al doilea, după Japonia. Se creează, astfel, premisele pentru ca venitul național raportat la un locuitor, să ajungă, în anul 1990 la 50.000 lei, față de 25.000 de lei cît va fi în anul 1980.

Cu privire la agricultură, Conferința Națională a precizat că în noua etapă de dezvoltare a României se impun să fie adoptate măsuri care să asigure obținerea unei producții vegetale și animaliere sporite, cu cheltuieli minime, să fie folosite toate posibilitățile existente în vederea depășirii prevederilor de producție agricolă ale actualului plan cincinal. În această perioadă, producția medie anuală trebuie să fie cu circa 5 milioane tone mai mare decît producția medie din cincinalul trecut.

Una dintre problemele esențiale în agricultură este apărarea și conservarea fondului funciar, redarea circuitului agricol a noi suprafețe de teren, folosirea intensă a bazei tehnico-materiale și a forței de muncă. În acest mod, va fi posibilă reducerea cheltuielilor materiale, creșterea eficienței economice, sporirea aportului agriculturii la creșterea venitului național al României.

¹ Conferința Națională a hotărît ca aceste prevederi să stea la baza activității de elaborare a prognozei privind evoluția țării noastre în viitoarele decenii și a directivelor pentru cincinalul 1976—1980, care vor fi supuse aprobării Congresului al XI-lea al P.C.R.

Conferința Națională a subliniat, totodată, posibilitățile existente pentru îndeplinirea în patru ani și jumătate a actualului plan cincinal, imperativ major al etapei de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, al situării României pe noi trepte de civilizație și prosperitate.

Partidul Comunist Român, îndeplinindu-și rolul de conducător în societatea noastră socialistă, desfășoară o vastă activitate pentru îndeplinirea actualului plan cincinal înainte de termen și crearea premiselor pentru dezvoltarea de perspectivă a economiei naționale pînă în anul 1990. În acest sens, se va ține seama mai întâi de necesitatea realizării unui puternic avînt al forțelor de producție, de îndeplinirea unei structuri optime a economiei naționale, în condițiile desfășurării revoluției tehnico-științifice contemporane. Totodată se va avea în vedere: perfecționarea relațiilor de producție și a raporturilor dintre oameni, ridicarea nivelului de cunoaștere și de cultură generală a maselor largi, adîncirea continuă a democrației și participarea crescîndă a poporului la conducerea țării, afirmarea plenară a personalității umane, aplicarea în viață a principiilor eticii și echității socialiste, ridicarea continuă a nivelului de trai al poporului român.

În atenția Conferinței Naționale au stat și alte probleme ale dezvoltării economiei naționale dintre care subliniem: folosirea integrală a capacităților de producție și a mijloacelor de transport, reducerii costurilor produselor, justa repartitie a venitului național pentru dezvoltare și consum — condiție hotărîtoare a progresului general al societății românești în condițiile edificării socialismului multilateral dezvoltat, cercetarea științifică-tehnică și sporirea contribuției acestora la realizarea obiectivelor majore ale dezvoltării economico-sociale, îmbunătățirea activității de comerț exterior, prin sporirea exporturilor, valorificarea superioară a muncii naționale, prin participarea activă și crescîndă a României la schimburile internaționale de valori materiale, la diviziunea internațională a muncii și echilibrarea balanței de plăți externe încă din anul 1974.

Prin conceperea unor planuri de perspectivă și pe etape, prin prevederea detaliată a căilor și mijloacelor lor de realizare pentru edificarea societății socialiste și comuniste, Conferința Națională din iulie 1972 se înscrie în istoria Partidului Comunist Român și a națiunii noastre socialiste ca un moment de deosebită însemnătate în lupta pentru progres și civilizație. În acest sens, transpunerea în viață a vastului program de dezvoltare economică și socială a țării în anii 1976—1990 „va marca, sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu la Conferința Națională a P.C.R. din iulie, parcurgerea unei etape istorice de importanță decisivă pentru viitorul poporului român, asigurînd crearea societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră, așezarea temelilor trainice pentru edificarea comunismului în România”².

² Nicolae Ceaușescu, *Raport la Conferința Națională a Partidului Comunist Român*, 19—21 iulie 1972, Editura politică, București, 1972, p. 42—43.

* * *

Proclamarea Republicii, construirea socialismului în țara noastră, toate mutațiile înregistrate pe tărîm economic și politic, împlinirile care au avut și continuă să aibă loc în cadrul societății socialiste românești au permis afirmarea României ca țară cu o economie modernă în plin avînt, cu o bogată viață culturală și științifică.

În cei 25 de ani de existență a Republicii a crescut permanent contribuția României la circulația bunurilor materiale și spirituale pe plan mondial. Evoluția situației internaționale din această perioadă confirmă, de asemenea, justetea politicii externe a României, reliefează participarea ei competentă și crescîndă la soluționarea, pe calea tratativelor, a multiplelor probleme ale contemporaneității în interesul păcii, democrației și socialismului.

Poziția adoptată de România în cadrul complexelor probleme ale lumii contemporane, contribuția țării noastre pe plan internațional au primit girul Congreselor și Conferințelor naționale ale Partidului Comunist Român, precum și al Marii Adunări Naționale.

Reflectînd interesele naționale și sociale ale poporului român, concretizînd o intensă activitate desfășurată de statul socialist pentru continua sa dezvoltare, pentru colaborarea cu toate țările lumii, pentru securitate și pace, politica internă și externă este aprobată și sprijinită de întreaga noastră națiune. Desfășurarea evenimentelor politice interne și internaționale confirmă justetea și realismul politicii științifice a partidului comunist și a statului socialist român, relevă prestigiul crescînd al României în viața internațională.

Privînd astăzi o hartă a României de la începutul construcției socialismului, căreia proclamarea Republicii îi deschidea drum larg, se poate constata, cu un îndreptățit sentiment de satisfacție, rezultatul politicii marxist-leniniste a partidului comunist, care, urmărind cu consecvență dezvoltarea armonioasă a economiei și culturii românești, ridicarea poporului nostru pe treptele progresului și civilizației, i-au asigurat un loc însemnat în rîndurile națiunilor lumii.

Imaginea României socialiste la un sfert de veac de la proclamarea Republicii este rezultatul concretizat al capacităților creatoare ale poporului nostru care, la chemarea Partidului Comunist Român a pornit, în unul din cele mai grele momente pentru însăși soarta patriei, la făurirea conștientă a propriei sale istorii, a noului său destin — socialismul și comunismul.

Victoriile înregistrate de poporul român în toate domeniile de activitate în cei 25 de ani de existență a Republicii ne permit să constatăm că țara noastră a progresat în acești ani cu o întreagă epocă, epoca celor mai adînci mutații și mai fecunde împliniri care au schimbat din temelii configurația economico-socială și însăși viața națiunii române.

AUREL LOGHIN

CONSIDERAȚII PRIVIND CONSTITUIREA PARTIDULUI CONSERVATOR DIN ROMÂNIA

DE
V. RUSSU

Cercetarea vieții politice a României de la constituirea statului național pînă la izbucnirea primei conflagrații mondiale ar fi greu de întreprins fără studierea atentă a activității desfășurate de cele două mari partide de guvernămînt, care, din anumite motive, au căpătat și denumirea de „partidele istorice”. Liberalii și conservatorii, organizați în partide ce reprezentau, în linii mari, firește, interesele celor două clase dominante, au exercitat, fără îndoială, o influență notabilă asupra desfășurării vieții social-economice și politice a României într-o perioadă de mari transformări, de schimbări structurale. Avînd în vedere doar aceste considerente, la care s-ar putea adăuga multe altele, apare oarecum surprinzătoare slaba preocupare a istoriografiei noastre în ceea ce privește lămurirea locului și rolului partidelor menționate în procesul dezvoltării României moderne. Așa, spre exemplu, de la cunoscuta lucrare, datorată lui A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, apărută la București, în 1910, nu mai putem înregistra vreo altă încercare notabilă referitoare la activitatea desfășurată de liberali și conservatori pînă la primul război mondial. Referiri la activitatea celor două partide s-au făcut, totuși, într-un sir de lucrări generale¹, monografiilor închinete anumitor personalități²,

¹ Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900 ; Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925 ; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939 ; *Istoria României*, IV, Ed. Acad., București, 1964.

² Christodul Suliotis, *Nicolae Blaremburg. Omul și faptele lui*, Brăila, 1894 ; Emil Ioachimovici, *O pagină din istoria politică a țării. Manolache Kostache Epureanu*, București, 1913 ; C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I-II, București, 1937 ; E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, vol. I-II, București, 1940 ; Constant Răutu, *Ion C. Brătianu. Omul. Timpurile. Opera (1821—1891)*, Turnu Severin, 1940. Idem, *Eugeniu Carada. Omul și opera (1836—*

studii³, sau conferințe ocazionale. Chiar la o analiză sumară a acestei literaturi se poate constata o caracteristică, și anume, preferința manifestată de autori față de anumite personalități, cum ar fi, I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, Eugeniu Carada, T. Maiorescu sau, fapt ce merită, de asemenea, a fi relevat, restrângerea cercetării doar la momentele spectaculoase din activitatea fruntașilor celor două partide. Ca urmare a acestui fapt, o istorie, în sensul propriu al cuvîntului, care să cuprindă toate laturile, toate verigile activității celor două partide de guvernămînt, nu avem pînă la ora actuală.

Mai mult decît atît, în ceea ce privește partidul conservator, care ne interesează în mod deosebit, se cuvine să subliniem că, acesta, în comparație cu liberalii, s-a bucurat de mai puțină atenție din partea cercetătorilor. O excepție de la această regulă s-a făcut doar în legătură cu o fracțiune a partidului conservator, cu gruparea junimistă, care, cel puțin în privința conducătorilor, a stîrnit un interes destul de mare pentru literați, istorici, sociologi sau filozofi. De fapt, numeroși cercetători au fost atrași de activitatea și personalitatea lui T. Maiorescu, ceea ce, implicit, i-a obligat să facă referiri și la cei ce au intrat în istorie ca fondatori ai „Junimii”. Abia în ultimii ani, prin eforturile făcute de Z. Ornea sau Dan Mănuță, au început să se extindă cercetările asupra membrilor societății ieșene și a ideologiei promovate de reprezentanții ei⁴. Dintre ceilalți fruntași conservatori, care au jucat un rol însemnat în fondarea ideologiei și partidului, doar N. Blaremburg și M. Kostache Epureanu s-au bucurat de atenția unor admiratori, dar lucrările ce le-au fost consacrate se află la un nivel atît de scăzut încît aproape nu pot fi utilizate de cercetătorii istoriei moderne⁵. Pentru alte personalități de marcă, cum ar fi, B. Catargiu, V. Boerescu, Al. Lahovari, al căror rol nu poate fi neglijat atunci cînd se studiază istoria partidului conservator, investigațiile sînt reduse doar la prefețele ce le însoțesc volumele selective de discursuri parlamentare⁶.

Istoria partidului conservator, concepută în ansamblul ei, este încă foarte puțin studiată în literatura noastră de specialitate. De aceea, oricît ar părea de ciudat, acest partid, deși încadrat în categoria celor

1910), Craiova, 1940 ; Radu Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, București, 1926 ; Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiilor sale*, Ed. șt., București, 1965 ; Vasile Netea, C. A. Rosetti, Ed. șt. București, 1965 ; Marin Bucur, C. A. Rosetti, București, 1970 ; D. Păcurariu, *Ion Ghica*, București, 1965.

³ P. Cîncea, *Formarea opoziției unite și acțiunile sale în februarie-martie 1888*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, București, 1963 ; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1967.

⁴ Z. Ornea, *Junimismul*, București, 1966 ; Dan Mănuță, *Scritori junimiști*, Iași, 1971.

⁵ Christodul Suliotis, *op. cit.* ; Emil Ioachimovici, *op. cit.*

⁶ *Discursurile lui Barbu Catargiu (1859 — 8 iunie 1862)*, publicate de Anghel Demetrescu, București, 1886.

denumite istorice și pomenit atât de des în lucrările de istorie modernă și contemporană, nu-și are încă bine precizată nici măcar data constituirii. Lucrurile nu stau prea strălucit nici în ceea ce privește ideologia, structura sau activitatea partidului.

Explicațiile acestei situații nu sînt prea greu de găsit. În secolul al XIX-lea sau la începutul veacului nostru, elaborarea unei istorii a partidului conservator era dificilă, deoarece o parte a conducătorilor se mai aflau în viață, iar arhivele personale ale celor ce au trecut în lumea de unde nu se întoarce nici un muritor, nu puteau fi încă explorate de cercetători. În plus, moartea firească a acestui partid, dispărut la sfîrșitul primului război mondial de pe arena istoriei, unde nu-și mai găsea nici locul nici rostul, i-a făcut pe istoricii și sociologii perioadei interbelice să înregistreze cazul fără a-i cerceta prea mult biografia. Atenția era îndreptată, cu precădere, spre liberali, care s-au dovedit suficient de puternici pentru a rezista consecințelor războiului sau spre alte forțe ce se manifestau tot mai activ pe arena politică. După 1944, noua noastră literatură s-a orientat, cu precădere, către studierea mișcărilor sociale și a dezvoltării economice a României. De asemenea, s-au făcut investigații serioase asupra principalelor momente din lupta de eliberare națională, spre a se putea realiza o largă acțiune de valorificare a tradițiilor progresiste ale istoriei poporului român. Pentru o mai bună înțelegere a istoriei moderne a României este necesară studierea tuturor claselor și categoriilor sociale spre a se putea întregi tabloul confruntărilor, luptelor, care au determinat nu numai un anumit raport de forțe, ci și calea de dezvoltare a țării vreme de peste jumătate de secol.

Pornind de la aceste considerații, la care s-ar putea adăuga și altele, socotim necesară întreprinderea unor cercetări serioase asupra constituirii, ideologiei și activității partidului conservator, care a reprezentat și apărut, pînă la primul război mondial, interesele economice și politice ale moșierimii, una din clasele dominante, ce a deținut poziții din cele mai însemnate în cadrul societății românești pînă la începutul epocii contemporane. Firește, o asemenea cercetare nu poate fi întreprinsă într-o comunicare, ci doar într-un studiu de mare întindere, mai precis într-o lucrare cu caracter monografic. De aceea, în limitele îngăduite de prezenta lucrare, ne-am propus un obiectiv mult mai restrîns, și anume, precizarea datei constituirii partidului, definirea sensului ideologiei conservatoare și stabilirea locului ocupat de junimiști în cadrul activității teoretice și practice desfășurate de conservatori pînă la 1871. Abordarea acestor laturi ale problemei ni se pare necesară pentru lămurirea cauzelor și împrejurărilor ce au dus la apariția partidului moșierimii sau pentru eliminarea deficiențelor și confuziilor ce mai persistă în literatura noastră de specialitate în legătură cu ideologia conservatoare.

Pentru cercetătorul istoriei moderne a României apare oarecum stranie incertitudinea ce domnește în legătură cu data constituirii unuia

din principalele noastre partide de guvernământ. A. D. Xenopol, spre exemplu, deși caută originea partidelor politice încă în perioada medie-vală, acceptă, totuși, faptul că adevărata delimitare între liberali și conservatori a putut surveni numai după mișcarea revoluționară de la 1821, adică atunci când boierimea s-a divizat în două tabere, ca urmare a deosebirilor de vederi existente în problema organizării interne a statului⁷. Un alt cercetător al problemei, și anume, C. Gane, adversar declarat al teoriilor susținute de Xenopol, consideră anul 1857 drept adevăratul punct de plecare pentru formarea partidelor politice din România. Numai atunci, după opinia cunoscutului biograf al lui P. P. Carp, poate fi stabilit „începutul durerilor facerii” partidelor politice de la noi, iar nașterea acestora ar fi „ținut vreo șase săptămîni, în timpul unor vijelioase zile de toamnă”⁸. Alți autori, cum ar fi F. Damé⁹ sau T. Maiorescu¹⁰, utilizează frecvent, pentru perioada ce a urmat constituirii statului național, termenul de partid conservator, dar nu fac nici o precizare în legătură cu problema pusă de noi în discuție. Nici în noua noastră istoriografie lucrurile nu stau mai bine din acest punct de vedere. Așa, spre exemplu, în volumul al IV-lea din tratatul de *Istoria României*, existența partidului conservator este acceptată ca fapt împlinit în preajma războiului de independență, fără a se încerca stabilirea momentului constituirii sale.

Precizarea datei înființării partidului conservator prezintă, într-adevăr, un anumit grad de dificultate. De regulă, prin partid înțelegem organizația politică a unei clase sau a unui grup social, organizație care ia naștere în anumite momente istoricește vitale pentru forțele ce le reprezintă¹¹. În afară însă de aceste premise cu caracter teoretic, pentru stabilirea datei înființării unui partid se au în vedere și alte elemente, cum ar fi, ședința de constituire, statutul, programul și organul oficios de presă. Judecînd lucrurile numai după aceste criterii, care sînt, totuși, de mare importanță, ar fi foarte greu să găsim o dată precisă pentru a stabili momentul constituirii partidului conservator din România. Astfel, dacă programe și organe de presă conservatoare întîlnim la 1860, 1866, 1867 și 1868, nu putem spune același lucru, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, în legătură cu statutele ori ședințele de constituire. Avînd în vedere specificul situației nu este greu de explicat de ce aproape nici un cercetător nu a încercat să elucideze această problemă, care, de altfel, după criteriile clasice nici nu poate fi soluționată în mod satisfăcător. Partidul conservator din România are un specific ce nu poate fi neglijat de cercetători, iar constituirea lui a avut loc în

⁷ A. D. Xenopol, *op. cit.* p. 76—78.

⁸ C. Gane, *op. cit.*, p. 27, 43—44.

⁹ F. Damé, *op. cit.*, p. 231—233.

¹⁰ T. Maiorescu, *op. cit.*

¹¹ Antonio Gramsci, *Opere alese*, București, 1969, p. 151, 153, 172.

momentul unei dramatice confruntări dintre principalele forțe social-politice interne, ceea ce a impus unirea grupărilor moșieresti dar nu a permis respectarea tuturor regulilor ce se au în vedere la încheierea organizației politice a unei clase. Acest moment, după opinia noastră, nu poate fi stabilit decât în 1871, adică atunci când România s-a aflat în pragul unei revoluții. Ipoteza noastră, cel puțin la prima vedere, ar putea apărea oarecum surprinzătoare. O să încercăm, totuși, să aducem anumite argumente de natură să o facă cel puțin plauzibilă.

Geneza partidului conservator trebuie căutată, credem noi, în timpul domniei lui Al. I. Cuza, adică atunci când a început, pe plan practic, îndârjita bătălie dintre burghezie și moșierime în legătură cu problema fundamentală a epocii, și anume, făurirea bazelor României moderne. În această luptă, unde duelurile oratorice s-au împletit cu mișcări de stradă, răscoale țărănești, dizolvări de Adunări electivă, care au culminat cu o lovitură de stat, moșierimea se afla în situația specială a unei clase în defensivă, a unei clase ce se apăra, ce se lupta prin toate mijloacele posibile, pentru a supraviețui în fața asalturilor repetate ale noilor forțe social-politice, care urmăreau să introducă prefaceri structurale în societatea românească. Înnoirile preconizate de reprezentanții burgheziei, clasa ce se considera singura îndreptătită să conducă destinele țării în noile condiții istorice, trebuiau, cel puțin pe plan teoretic, să pună capăt dominației politice a moșierimii. În împrejurările istorice de atunci burghezia nu putea ajunge la desființarea moșierimii, deoarece nici condițiile interne nici conjunctura internațională nu erau propice pentru înfăptuirea unui act ce ar fi avut consecințe însemnate pentru dezvoltarea ulterioară a țării noastre. Moșierimea deținea încă, în acea perioadă, importante poziții economice și politice, ceea ce i-a permis, multă vreme, să reziste asalturilor burgheziei, clasa ce lupta pentru a se realiza. Transformarea însă în sens burghez a societății românești urma să se facă, în mod firesc, în dauna pozițiilor politice și economice deținute de moșierime, ceea ce a determinat-o pe aceasta să se organizeze spre a putea lupta cu mai multă eficiență împotriva introducerii reformelor. Lupta împotriva înnoirilor s-a dus pe planuri multiple și de aceea în analiza ei trebuie să ținem seama, atât de acțiunile desfășurate pe plan practic, cât și de manifestările de natură teoretică, exprimate în ceea ce numim, de regulă, ideologia conservatoare.

De fapt, cele două laturi caracterizante pentru lupta dusă de conservatori împotriva reformelor burgheze se îmbină în mod organic, între ele nu există ziduri despărțitoare; din rațiuni de natură metodologică se impune însă să le discutăm separat. Analiza tezelor de bază ale ideologiei conservatoare ni se pare necesară pentru a putea reliefa mai pregnant sensul opoziției moșierimii față de organizarea României moderne. În același timp, din analiza ideologiei conservatoare, se pot desprinde anumite elemente de natură să faciliteze înțelegerea cauzelor,

care au dus, în cele din urmă, la unirea grupărilor politice ale moșierimii într-un singur partid. Ideologia conservatoare reflectă ca într-o oglindă interesele în numele cărora moșierimea s-a ridicat la luptă și exprimă, în același timp, cu o inegalabilă precizie, direcția pe care reprezentanții vechii clase dominante voiau să o imprime dezvoltării României moderne. Analizând tezele de bază ale ideologiei conservatoare vom putea înțelege cu mai multă ușurință de ce moșierimea era o clasă ce se apăra și ce anume voia să apere pentru a-și putea păstra, în continuare, rolul conducător în cadrul statului.

Fundamentarea ideologiei conservatoare a avut loc într-o perioadă de adânci și hotărâtoare transformări pentru direcția de dezvoltare a României. Ea s-a dezvoltat, practic, paralel cu procesul de organizare treptată a moșierimii, adică, în perioada cuprinsă între 1859—1871, când a avut loc în România înfruntarea hotărâtoare dintre vechi și nou. Firește, având în vedere punctul nostru de plecare, ni s-ar putea reproșa, oricând, faptul că unele teze fundamentale ale ideologiei conservatoare aveau o largă circulație înainte de 1859. Totodată, se poate demonstra, fără a știrbi cu nimic din adevărul istoric, faptul că disputa dintre burghezie și moșierime, în ceea ce privește problema puterii și a reorganizării societății, datează cu mult înainte de constituirea statului național. Într-adevăr, argumentele de această natură pot părea irefutabile, iar construcția noastră teoretică, în comparație cu ele, extrem de labilă. Analizând lucrurile de la 1859 nu ne-am gândit nici un moment să negăm tradițiile anterioare ale luptei dintre burghezie și boierime și nici să trecem sub tăcere impresionanta dispută ideologică ce a avut loc între reprezentanții celor două clase în anii ce au urmat revoluției de la 1848. Adoptând anul 1859 drept punct de plecare al analizei noastre nu am intenționat decât să sugerăm faptul că Unirea a deschis drum larg reformelor burgheze ceea ce a silit moșierimea, care își vedea treptat știrbite pozițiile economice și politice, să se organizeze spre a se putea apăra cu mai multă eficiență. În plus, tocmai în această perioadă ideologia conservatoare își lărgeste sfera și îmbrățișează un cerc mult mai larg de probleme în comparație cu deceniile anterioare. Conflictul a început cu mult înainte; acum, însă, pe toate planurile, s-a trecut la punerea în aplicare a unor reforme ce fuseseră enunțate doar teoretic în perioada precedentă. De aceea, acum era și firesc să înceapă procesul delimitării grupărilor politice, care au stat la baza viitoarelor partide de guvernământ.

Ideologia conservatoare reflectă cât se poate de clar tendința moșierimii de a se apăra și de a-și legitima dreptul istoric în ceea ce privește participarea exclusivă la conducerea statului. De aceea, nu întâmplător teza referitoare la rolul și misiunea istorică a moșierimii a ocupat un loc extrem de important în cadrul ideologiei conservatoare. Astfel, boierimea, în concepția teoreticienilor conservatori, între care un rol de

seamă i-a revenit lui B. Catargiu, era considerată drept singura clasă ce-și câștigase suficiente merite istorice spre a putea revendica, în continuare, dreptul de a conduce țara și în noile împrejurări. Considerându-se drept păstrătoare a tradițiilor și reprezentanță autentică a specificului național¹², boierimea încerca să se erijeze în singura forță socială capabilă să imprime statului o dezvoltare corespunzătoare cu tradițiile, interesele și spiritul poporului, cu care, în pofida realității, reprezentanții acestei clase încercau să se identifice. Pornind de la aceste premise, al căror substrat nu este greu de surprins, conservatorii se considerau nu numai adevărații reprezentanți ai intereselor naționale, dar și singurii oameni capabili să le înțeleagă și să le apere, atât față de străini, cât și față de acele grupări ce urmăreau încălcarea tradițiilor prin imitarea unor instituții ce nu aveau nimic de-a face cu realitățile românești¹³. Pentru teoreticienii conservatori, spre exemplu, liberalii, cei de orientare radicală mai ales, nu reprezentau altceva decât grupuri minuscul, fără trecut și viitor, care încercau să câștige un oarecare ascendent prin profesarea unor idei străine ce nu aveau nimic comun cu adevăratele interese ale statului¹⁴.

Încercarea de justificare a dreptului la păstrarea dominației politice nu-și găsea temeiul numai în argumentele de natură istorică. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, conservatorii, care nu au rămas complet surzi la cerințele veacului, erau conștienți de faptul că simpla invocare a trecutului era insuficientă pentru a le asigura ascendentul într-o societate ce căpătase o structură care nu avea nimic de-a face cu feudalismul. De aceea, alături de ideile menționate pînă acum s-a pus în circulație și teza potrivit căreia moșierimea constituia singura clasă socială de unde se puteau recruta elementele conducătoare, care să întrunească toate condițiile necesare unui adevărat om de stat. Numai reprezentanții acestei clase, datorită culturii și averii de care dispuneau, ar fi putut, chipurile, să se ridice deasupra intereselor meschine de ordin material fiind capabili, în același timp, să-și consacre întreaga energie și capacitate binelui public¹⁵. Necesitatea unei elite, care să dețină, în exclusivitate, frânele conducerii, a fost pe larg discutată în presa conservatoare de pînă la 1871. Rolul ei a fost atât de mult exagerat încît reprezentanții conservatorilor nu au ezitat să identifice această categorie chiar cu națiunea. „Națiunea sîntem noi, pretindea P. P. Carp, în ședința Adunării deputaților din 26 aprilie 1868, reprezentanții ei; nici-odată, sublinia același, eu nu voi zice că națiunea va să zică acele mase

¹² *Discursurile lui Barbu Katargiu (1859 — 8 iunie 1862)*, București, 1886, p. 105—110, 128—129.

¹³ *Ibidem*, p. 129—130.

¹⁴ „*Terra*”, I, nr. 3 din 10 noiembrie 1867, p. 10; *Ibidem*, nr. 5 din 14 noiembrie 1867, p. 19; *Ibidem*, nr. 36 din 24 februarie 1868, p. 165.

¹⁵ *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. LXXXVII—XC.

strînse pe ulițe, care din nenorocirea lor au fost silite să rămîie mai pe jos de aceea care reprezintă omenirea în adevărata sa mărire¹⁶.

Din această teorie asupra omului de stat bogat, cult și dezinteresat se desprind, în mod firesc, concepțiile referitoare la dreptul de vot sau la calitățile necesare acelor persoane ce urmau să reprezinte „țara” în cadrul parlamentului. Aceste preocupări sînt întru totul explicabile dacă avem în vedere importanța ce se acorda mijloacelor prin care o clasă socială, într-o epocă dată, poate să participe la viața politică și să exercite, în acest fel, o influență mai mult sau mai puțin notabilă asupra conducerii statului. În societățile moderne sau în curs de modernizare, cum era cazul României deceniilor VI—VII ale secolului al XIX-lea participarea la viața politică are o importanță sporită, dacă ținem seama de faptul că prezența unei anumite clase la conducere poate avea o influență substanțială asupra direcțiilor de dezvoltare ale țării. Ca urmare a acestui fapt, nu este de loc surprinzătoare preocuparea teoreticienilor conservatori de a da dreptului de vot o interpretare corespunzătoare intereselor de clasă ale moșierimii. Astfel, din capul locului, ideea votului universal a întîmpinat opoziția categorică a conservatorilor pentru care, după cum scria N. Blarembeg, „sufragiul universal părăsit la el însuși este anarhia, disciplinat este despotismul, în mîna străinilor el poate fi anexiunea”¹⁷. La prima vedere, se recunoștea faptul că votul era un drept natural, dar la exercitarea lui nu puteau fi acceptați, după cum sublinia același teoretician conservator, „decît acei ce au ajuns acel grad de inteligență și de maturitate ce... pot chezășui o bună și sinceră alegere”, pentru a nu se da nici o posibilitate gloatelor „să copleșască și să înece inteligența unei națiuni”¹⁸. Pentru a se asigura preponderența acestei „inteligențe”, noțiune în spatele căreia nu este greu de ghicit cine se ascundea, conservatorii considerau absolut necesară utilizarea și la noi a principiului potrivit căruia urmau „a se cîntări voturile în loc de a se număra”¹⁹.

Din acest punct de vedere, ideală a fost considerată legea electorală anexată Convenției de la Paris, lege care asigura, în Adunările electivă, o preponderență clară și categorică a reprezentanților moșierimii²⁰. Apărarea acestei legiuiri, care îi asigura monopolul politic, a constituit una din preocupările de bază ale moșierimii, atît pe plan teoretic, cît și pe planul practicii. Conservatorii, conștienți de importanța ce o avea pentru ei legea electorală din 1858, au refuzat, cu îndîrjire, orice concesie în acest domeniu dîndu-și seama că lărgirea dreptului de vot ar echivala, după cum sublinia, la timpul său, Xenopol, cu

¹⁶ P. P. Carp, *Discursuri (1868—1888)*, vol. I, p. 10.

¹⁷ „Dezbaterile”, I, nr. 45 din 17 iunie 1866, p. 178—179.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ „Terra”, II, nr. 4 din 9 ianuarie 1868, p. 13.

²⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*

sinuciderea lor politică²¹. Lupta în jurul problemei electorale, parte integrantă a unui conflict mai adânc, ce avea la bază disputa în legătură cu organizarea României moderne, a fost mai mult decît îndîrjită în epocă și ea reflecta, cu claritate, deosebiri pronunțate de vederi și interese între reprezentanții burgheziei și moșierimii. Menținerea legii electorale din 1858, „stîlpul pe care trebuie să ne rezimăm“, cum sublinia Barbu Catargiu²², n-a fost posibilă deoarece prin lovitură de stat de la 2 Mai 1864 Convenția de la Paris a fost desființată și odată cu dispariția ei a încetat și monopolul politic al moșierimii²³.

La 1864, în urma loviturii de stat, conservatorii au suferit una din cele mai serioase înfringeri politice, ceea ce i-a determinat, în noile condiții, să recurgă la alte argumente pentru a putea justifica pretențiile moșierimii în ceea ce privește păstrarea unui loc preponderent în conducerea statului. Această preocupare a ieșit pregnant în evidență cu prilejul dezbaterilor purtate în jurul Constituției de la 1866. Experiența ultimilor ani de domnie ai lui Cuza i-a făcut pe conservatori să acorde o atenție sporită sistemului electoral și organizării puterilor în cadrul statului. Preocuparea este explicabilă dacă ținem seama de faptul că, după 1864, participarea burgheziei la conducerea statului devenise o realitate ce nu mai putea fi nici contestată nici împiedicată. Convenția de la Paris, datorită censului foarte ridicat, n-a îngăduit decît vîrfurilor burgheziei să participe la viața politică, dar legea de la 1864 a produs o schimbare substanțială în raportul de forțe dintre cele două clase dominante. Ca urmare a acestui fapt, strădaniile reprezentanților moșierimii au fost canalizate în direcția găsirii unor mijloace de natură să limiteze accesul la viața politică a grupărilor liberale, care reprezentau, în linii mari, interesele burgheziei. În aceste preocupări își găsește izvorul teza referitoare la necesitatea împărțirii colegiilor electorale pe categorii de alegători spre a se putea preîntîmpina, după cum susținea conservatorul Aristid Pascal, „paralizarea sau anihilarea voturilor claselor inteligente și cultivate“ de „voturile unei mulțimi ignorante“²⁴. Invo-cînd gradul de cultură al maselor populare, care nu le permitea acestora să înțeleagă drepturile politice și libertățile publice²⁵, conservatorii, la 1866, au depus eforturi serioase pentru a-și impune punctul de vedere în legătură cu împărțirea alegătorilor ce urmau să desemneze membrii Adunării deputaților în patru colegii electorale²⁶.

²¹ *Ibidem*.

²² *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. 124.

²³ *Istoria României*, IV, p. 371.

²⁴ „Monitorul oficial“, nr. 131 din 17/29 iunie 1866, p. 587.

²⁵ *Ibidem*, nr. 141 din 29 iunie/10 iulie 1866, p. 634.

²⁶ V. R. Russu, *Frământări politice în perioada instaurării regimului burghezo-moșieresc (martie—iunie 1866)*, în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza“ din Iași“, tom. XIII, 1967, p. 126—127.

Semnificativ este faptul că unii deputați conservatori, cum ar fi Manolache Kostache Epureanu, nu erau de acord nici cu cele patru colegii electorale, pronunțându-se pentru sistemul stabilit prin Convenția de la Paris²⁷. Se exprima, în acest fel, un regret tardiv față de privilegiile pierdute de moșierime în urma reformelor introduse de Al. I. Cuza. Regretul era cu atât mai mare cu cât, după cum recunoștea N. Blaremburg, colegiile electorale au fost admise pentru că „nu am voit să atingem drepturi dobândite”²⁸.

Succesul obținut la 1866, prin stabilirea sistemului electoral și impunerea instituției senatului, nu i-a satisfăcut, totuși, deplin, pe conservatori, deoarece în anumite împrejurări grupările liberale puteau să-și asigure, cu ajutorul administrației, majorități parlamentare necesare pentru realizarea programului lor de politică internă și externă. De aici și unele teze conservatoare în legătură cu ponderea pe care trebuiau să o aibă diferitele grupări politice în conducerea statului. Astfel, potrivit acestor teorii, pentru a se asigura dezvoltarea normală a statului conservatorii trebuiau să aibă asigurată întotdeauna preponderența în viața politică, în timp ce grupărilor liberale nu li se accepta decât un rol secundar, de natură să le îngăduie acestora întreprinderea unor acțiuni opoziționiste menite să impulsioneze activitatea guvernului și a majorităților din corpurile legiuitoare. Așa, spre exemplu, ziarul „Ordinea”, unul din cele mai importante organe de presă conservatoare, căutând să demonstreze necesitatea rolului conducător al reprezentanților moșierimii încerca să acrediteze teza potrivit căreia gruparea liberal-radicală, care s-a dovedit cea mai activă și insistentă în lupta pentru continuarea operei de reforme inițiată în timpul domniei lui Al. I. Cuza, trebuia să „fie în minoritate atât în țară cât și în corpurile legiuitoare”, deoarece „fiind în majoritate și preponderentă ni se pare fatalmente predispusă de a schimba tendințele și spiritul oricărei instituții, de orice natură ar fi”. În schimb, aprecia același ziar, „partidul oamenilor grupați împrejurul principiilor de conservare trebuie din contră a fi preponderent și în majoritate atât în țară, cât și în corpurile legiuitoare”²⁹.

Încercările de justificare teoretică a necesității preponderenței conservatorilor în conducerea statului nu se datora unor factori ce țineau doar de ambițiile personale sau setea de putere. Este vorba de ceva mai mult, și anume, de interese bine definite de clasă. Deținerea conducerii era socotită necesară pentru a se putea impune o anumită direcție dez-

²⁷ „Monitorul oficial”, nr. 141 din 29 iunie/10 iulie 1866, p. 635.

²⁸ Ibidem, p. 634.

²⁹ „Ordinea”, I, nr. 22 din 6 octombrie 1866, p. 86; La rîndul său, ziarul „Terra”, organul de presă al „Junei drepte”, susținea că „dacă partidul conservator nu există, ar trebui să se inventeze, căci o societate unde ideile ce el reprezintă ar fi izgonite ar fi destinată fatal a peri și aceasta e aceea ce îl deosebește de partidul demagogic care nu numai nu e de nici o utilitate, dar încă e un morb al societății”. „Terra”, II, nr. 19 din 30 ianuarie 1868, p. 87.

voltării țării, direcție care să concorde în primul rînd cu interesele moșierimii, clasa ce se simțea amenințată de intensificarea dezvoltării României pe drumul capitalismului. Faptul ne este confirmat, între altele, de locul important pe care îl ocupă în ideologia conservatoare teoriile referitoare la progres și la limitele îngăduite pentru dezvoltarea României moderne. Conservatorii din România, datorită specificului clasei pe care o reprezentau, nu au fost ostili oricăror transformări, nu au fost complet refractari față de anumite înnoiri³⁰, dar ei s-au opus, din capul locului, unui ritm rapid de modernizare a statului, așa cum o cereau nevoile interne și externe³¹.

Pornind de la premisa că „progresul nu este decît suma conservată a tuturor adevăratelor progrese trecute și sporirea lor pe viitor”³², conservatorii, încă de la începuturile domniei lui Cuza, s-au opus transformărilor bruște, așa-numitului progres în salturi³³. Acceptînd anumite schimbări, ca pe „o dureroasă fază socială”, conservatorii s-au străduit să le limiteze doar la un șir de măsuri de natură să adapteze regimul regulamentar la noile cerințe apărute după constituirea statului național. „Trecutul, ca lege a puterii, se susținea în articolul program al „Conservatorului progresist”, nu se poate șterge și nu numai nu trebuie să ne silim a-l uita, ci din contra, datori sîntem a-l avea neconținut înaintea noastră, ca să urmăim faptele cele bune și să ne ferim de cele rele sub neînșelătoarea experiență a rezultatelor lor. Din trecut, se susținea în continuare, s-a născut prezentul, și din prezent se va naște viitorul; însă în lanțul omenirii, fericită și binemeritată mai cu prinos va fi generațiunea care va lăsa la generația ce o succede, un odor mai prețios și mai solid ca să-i înlesnească mai mult greoaia cale a progresului, și aceasta ar fi singura nobilă ambiție ce ar trebui să ne insuflă pe toți”³⁴.

Reformele, pretindeau adepții teoriei conservatoare, trebuiau introduse gradat, cu multă prudență, spre a se respecta tradițiile și gradul de cultură al poporului³⁵. Prefacerile bruște, ruperea legăturilor cu trecutul prin introducerea unor reforme ce nu constituiau o dezvoltare

³⁰ A. D. Xenopol, *op. cit.*

³¹ *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. 124, 192.

³² „Conservatorul progresist”, I, nr. 1 din 29 decembrie 1859, p. 1.

³³ Referindu-se la poziția conservatorilor față de ritmul de dezvoltare al țării Barbu Katargiu declara, în ședința Adunării electivă din 26 mai 1860, următoarele: „Știți bine că nu sîntem noi cari am fost acuzați că voim să mergem cu mașina cu aburi, prin urmare nu putem fi acuzați astăzi că susținem niște progrese prea precipitate”. *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. 197. Ideea a fost reluată în 1862, cînd B. Catargiu a căutat să demonstreze faptul că deosebirea dintre liberali și conservatori consta în aceea că „unii voiesc să meargă mai repede și alții cred că, precum zice italianul, *chi va piano va sono*”. *Ibidem*, p. 437; *Mémoires du prince Nicolas Soutzo grand logophète de Moldavie, 1798—1871*, Vienne, 1899, p. 339; „Terra”, II, nr. 19 din 30 ianuarie 1868, p. 87.

³⁴ „Conservatorul progresist”, I, nr. 1 din 29 decembrie 1859, p. 1.

³⁵ *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. 124.

organică a instituțiilor anterioare, nu puteau produce decât efecte nenorocite și răsturnări periculoase pentru însăși existența statului³⁶. Conservatorii, adversarii declarații ai unui ritm rapid de dezvoltare a societății, se arătau ostili „arderii etapelor” pretinzând că românii nu puteau ajunge la progres și civilizație decât refăcând pas cu pas drumul străbătut de popoarele socotite avansate pentru acea perioadă³⁷. „Tot ce s-ar face în afara acestei condiții, susținea prințul N. Șuțu, reprezintă un edificiu fără fundament, care nu ar avea nici o șansă de consolidare”³⁸.

Preocupați, cu precădere de apărarea unor interese ce le erau proprii, conservatorii se arătau ostili receptării experienței altor popoare, a celui francez în speță, încercând, sub pretextul necesității apărării specificului național³⁹, să imprime un ritm extrem de lent dezvoltării țării pe drumul unui progres conceput în sensul creșterii organice a instituțiilor anterioare⁴⁰. Baza legală de la care se pornea în justificarea limitelor ce urmau să fie impuse dezvoltării statului național român era Convenția de la Paris. „Convenția, susținea Barbu Catargiu, într-un discurs rostit în ședința Adunării electivă muntene din 27 iunie 1859, ne prevede niște hotare peste care nu putem trece... Convenția, continua fruntașul conservator, e destul de înțeleaptă căci a prevăzut că, pentru ca să se organizeze o nație îi trebuie timp și sînge rece și în a sa înțelepciune ea ne-a prescris cum avem a proceda în lucrările noastre”⁴¹. Pledoaria în favoarea Convenției de la Paris nu era întimplătoare. Acest act cu caracter internațional, impus dinafară, întrunea sufragiile conservatorilor pentru că le asigura puterea politică, și, în același timp, nu îngăduia o dezvoltare normală a statului român pe calea progresului. Apărarea Convenției echivala, în ultimă instanță, cu apărarea căii pe care conservatorii voiau să o impună pentru dezvoltarea țării; menținerea boierimii la conducere, ritm lent al procesului de modernizare, reforme moderate, menite doar să îmbunătățească instituțiile existente.

O asemenea cale de dezvoltare era însă incompatibilă cu interesele interne și externe ale tînărului stat național român care, pentru a exista, avea nevoie stringentă de înfăptuirea rapidă a unui șir de reforme în toate domeniile de activitate. Aceasta era singura cale pentru consolidarea Unirii și contracararea acțiunilor acelor puteri garante ce nu erau deloc interesate în dezvoltarea și consolidarea unui stat născut împotriva voinței lor. Or, înfăptuirea acestor obiective, menite să răspundă

³⁶ „Ordinea”, I, nr. 1 din 18/30 august 1866; Ibidem, nr. 30 din 6 noiembrie 1866

³⁷ *Mémoires du prince Nicolas Soutzo*, p. 339.

³⁸ *Ibidem*, p. 340.

³⁹ *Ibidem*, p. 339—340.

⁴⁰ „Conservatorul progresist”, I, nr. 3 din 12 ianuarie 1860, p. 10.

⁴¹ *Discursurile lui Barbu Katargiu*, p. 124.

unor necesități vitale, nu era posibilă în limitele înguste stabilite de Convenția de la Paris, care reprezenta mai mult o piedică decît un punct de plecare pentru dezvoltarea normală a statului român. De aceea, nu este întîmplător faptul că întreaga domnie a lui Cuza se caracterizează printr-o continuă și perseverentă luptă împotriva chingilor impuse dezvoltării statului român prin Convenția de la Paris și regimul de garanție colectivă al marilor puteri ⁴².

Procesul de făurire a bazelor României moderne nu s-a desfășurat însă nici în limitele impuse de Convenția de la Paris nici în sensul dorit de conservatori, ceea ce explică, în mod firesc, opoziția ce s-a născut, în țară și străinătate, împotriva reformelor înfăptuite în timpul domniei lui Al. I. Cuza. Nu este cazul să insistăm aici asupra luptelor prilejuite de organizarea statului român modern, întrucît o asemenea analiză a fost întreprinsă, cel puțin în linii mari, în toate lucrările consacrate domniei lui Cuza. În lucrarea de față ne interesează să reliefăm doar maniera în care reprezentanții conservatorilor au judecat caracterul, utilitatea și valoarea reformelor înfăptuite după 24 ianuarie 1859, pentru a putea defini mai exact poziția lor față de calea de dezvoltare a României moderne.

Domnia lui Cuza a fost considerată de conservatori drept o adevărată nenorocire deoarece, în timpul acesteia, încălcîndu-se toate tradițiile, s-au dat lovituri atît de puternice bazelor societății încît, chipurile, țara ar fi ajuns în pragul prăbușirii ⁴³. Domnitorul Unirii, considerat drept încarnarea spiritului revoluționar ⁴⁴, nu ar fi făcut altceva decît să favorizeze imitarea servilă a unor instituții străine, care contraveneau flagrant specificului național și nu puteau fi înțelese de un popor lipsit de cultură și pregătirea politică necesară ⁴⁵. Critica reformelor

⁴² Paul Henry, *L'abdication du prince Couza*, Paris, 1930, p. 2—6, 12—25.

⁴³ Vasile M. Kogălniceanu, *Acte relative la 2 Mai 1864*, București, 1894, p. 30—33 ; 41—59.

⁴⁴ C. N. Brăiloiu, spre exemplu, căuta să demonstreze în ziarul „Ordinea” că regimul instituit după 11 februarie 1866 „însemnează și o ruptură completă cu obiceiurile și tradițiunile regimului căzut la 11 februarie 1866, care era încarnarea, întruparea spiritului revoluționar cel mai destrămat și cel mai dezorganizator, deși afecta formele unui guvern de ordine”. Răsturnarea lui Cuza, sublinia fruntașul conservator, „este moartea spiritului revoluționar”, a unui regim „care reprezenta spiritul revoluționar în trup și în suflet”. C. N. Brăiloiu, *Ziarul nostru*, în „Ordinea”, I, nr. 1 din 18/30 august 1866.

⁴⁵ Una din cele mai aspre critici la adresa reformelor înfăptuite în timpul domniei lui Cuza a făcut-o prințul N. Șuțu. Acesta, în memoriile sale, scria printre altele: „Nous avons tenu à nous donner toutes les apparences d'un état large-ment constitué dans toutes ses branches, sans tenir compte ni des dépens ni de la limite imposée à nos besoins par nos mœurs et l'état de notre civilisation... Le plus fervent patriotisme n'a consisté qu'à professer tout ce que la révolution française a offert de plus hideux, de plus antisocial, à saper tout ce qui fait le prestige du pouvoir, à aspirer à une licence effrénée, à bouleverser l'ordre social et ses garanties les plus solides, à introduire au nom de la liberté la

înfăptuite în timpul domniei lui Cuza, critică făcută de pe poziții de dreapta, poate fi sintetizată în ceea ce ne-am obișnuit să numim „teoria formelor fără fond”. În esență, partizanii acestei teorii s-au străduit să demonstreze faptul că, după 1859, dezvoltarea României a fost îndreptată pe o cale greșită, ceea ce a dat naștere unei situații anormale, caracterizată, în primul rând, prin apariția unei flagrante discrepante între stadiul de dezvoltare al poporului român și caracterul prea liberal al instituțiilor cu care a fost înzestrată țara⁴⁶. „Teoria formelor fără fond” exprimă poate cel mai bine dezacordul moșierimii conservatoare față de organizarea României moderne. Nu este vorba aici doar de critica teoretică sau de ironizarea „imitațiilor”, ci de opoziția îndrjită a unei clase ce se simțea depășită de evenimente, față de înfăptuirea acelor reforme care îi amenințau pozițiile economice și politice.

În legătură cu această teorie, a formelor fără fond, considerăm necesară o precizare. Astfel, este cunoscut faptul că în literatura noastră de specialitate această teorie li se atribuie, în exclusivitate, junimiștilor⁴⁷. Este adevărat faptul că la baza ideologiei junimiste se află teoria formelor fără fond, iar T. Maiorescu, considerat de unii creatorul ei⁴⁸, pornind de la această concepție, a criticat cu asprime programul revoluției de la 1848 și reformele burgheze, apreciind că nu avem de-a face decît cu imitații servile ale occidentului⁴⁹. Critica organizării României moderne, critică făcută de pe poziții de dreapta, nu a fost inițiată de junimiști. În 1868, adică atunci cînd T. Maiorescu își publica studiul *În contra direcției de astăzi în cultura română*, teoria conservatoare a formelor fără fond avea o largă circulație în România. Ea fusese nu numai fundamentată, ci și pe larg utilizată cu prilejul îndrjitei bătălii ce s-a desfășurat între burghezie și moșierime, în legătură cu reformele considerate necesare pentru făurirea statului modern român. Junimiștii n-au creat această teorie, ci au preluat-o, ceea ce demonstrează, odată în plus, situarea lor pe pozițiile moșierimii conservatoare. De aceea, junimismul nu poate fi explicat decît ca parte integrantă a ideologiei

tyrannie et l'arbitraire démagogiques. N'est-ce pas là un signe que notre éducation est encore en arrière des formes politiques que nous avons empruntées sans discernement aux nations les plus éclairées ? que nous manquons d'individualités capable de prendre leur tâche au sérieux, de procéder avec pleine confiance dans leurs moyens à organiser les divers services ?” *Mémoires...*, p. 401—404.

⁴⁶ Criticînd direcția de dezvoltare a României moderne, ziarul „Pressa”, organul grupării conservatoare de centru, făcea următoarele aprecieri: „Legi s-au dat, reforme s-au introdus, instituții noi au înlocuit pe cele vechi, un edificiu complet s-a ridicat impuitor de o maseitate și o simetrie aparentă; organizare efemeră, clădită pe nori și destinată a rămînea încă mult timp o enigmă neînțeleasă pentru simțul întunecat al maselor”. „Pressa”, II, nr. 11 din 26 ianuarie 1869, p. 41.

⁴⁷ E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 263—302; Z. Ornea, *op. cit.*, p. 88—90.

⁴⁸ E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 263—302.

⁴⁹ T. Maiorescu, *Critice*, vol. I, p. 149, 160—164.

conservatoare din România acelei vremi. În momentul în care junimiștii au început să activeze, ideologia conservatoare, în linii mari, era constituită. Ca urmare a acestui fapt ideologii junimiști nu au creat, ci au preluat și dezvoltat, într-o anumită măsură, idei și puncte de vedere încetățenite în rîndul grupărilor conservatoare. „Teoria formelor fără fond” s-a născut dintr-o realitate istorică concretă și nu poate fi explicată, cum se încearcă uneori, doar prin receptarea unor influențe din cultura germană sau engleză⁵⁰. Teoria aceasta răspundea unor interese de clasă și a fost utilizată ca armă de luptă în perioada nașterii și maturizării unei societăți în care moșierimea se simțea amenințată pentru că nu-și mai putea păstra monopolul puterii economice și politice. De aceea, pierderea treptată a rolului său conducător era considerată drept o anomalie. Pătrunderea unor noi forțe sociale pe arena politică a României era asimilată cu încălcarea tradițiilor, răsturnarea bazelor societății prin imitarea servilă a instituțiilor străine, ce nu puteau fi înțelese de un popor încă copil și lipsit de cultura necesară.

Un loc deosebit de important în cadrul ideologiei conservatoare îl ocupă, fără îndoială, teoriile referitoare la proprietate și modalitatea de soluționare a problemei agrare. Nu intenționăm să facem o discuție largă asupra tezelor puse în circulație de teoreticienii conservatori înainte sau după 1859. O asemenea analiză a fost întreprinsă, cu multă competență, în numeroase lucrări, iar reluarea dezbaterii ne-ar duce doar la repetarea unor lucruri deja cunoscute⁵¹. De aceea, în funcție de obiectivul pe care ni l-am propus socotim necesar să insistăm numai asupra unor laturi ale problemei pentru a putea reliefa mai pregnant poziția moșierimii conservatoare în ceea ce privește maniera de organizare a României moderne.

Este îndeobște cunoscut faptul că în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea soluționarea problemei agrare se impunea ca o necesitate vitală pentru dezvoltarea societății românești pe calea progresului. Problema era mai mult decât complexă deoarece ea nu afecta numai raporturile dintre țărani și proprietari, cum se crede uneori, ci își punea amprenta asupra tuturor ramurilor de activitate. Într-adevăr, rezolvarea problemei agrare, în sensul cerut de spiritul veacului, urma să aibă consecințe din cele mai însemnate pe plan social, politic, cultural sau național. Desființarea relațiilor feudale, schimbarea caracterului pro-

⁵⁰ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 72—87.

⁵¹ Radu Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țărani*, București, 1907; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XIII—XIV, București, 1930; *Istoria României*, IV, București, 1964; N. Adăniloaiei și Dan Berindei, *Reforma agrară de la 1864*, Ed. Acad., București, 1967; G. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de 1848*, în „Revue Roumaine d'histoire”, nr. 2/1964; Idem, *Sur quelques thèses de la littérature économique roumaine de l'époque 1840—1864 concernant le problème agraire*, în „Revue roumaine des sciences sociales”, série des sciences économiques, tome 10, nr. 2/1966.

prietății, eliberarea și împroprietărirea țăranului, ridicarea acestuia de la iobag la rangul de cetățean, trebuiau să ducă, în mod logic, nu numai la intensificarea dezvoltării capitaliste a României, dar și la crearea premiselor necesare pentru o schimbare substanțială a raportului de forțe dintre diferitele clase și categorii sociale. În condițiile istorice de atunci, problema agrară reprezenta o adevărată piatră unghiulară pentru procesul de modernizare a țării, ceea ce explică de ce ea a dominat cu autoritate asupra luptelor politice angajate pe această temă încă de la începuturile domniei lui Cuza. Toate clasele și categoriile sociale doreau soluționarea problemei agrare. Dacă în această privință exista un acord, cu totul altfel stăteau lucrurile în privința momentului și căii de rezolvare. Din acest punct de vedere, deosebirile erau atât de pronunțate încât de o conciliere a părților aflate în luptă nici nu putea fi vorba. Faptul este explicabil dacă ținem seama de implicațiile pe care urma să le aibă o anumită manieră de soluționare a problemei agrare asupra întregului proces de modernizare a statului național român.

Având în vedere doar aceste considerente, la care s-ar putea adăuga multe altele, nu ne apare deloc surprinzătoare importanța deosebită pe care reprezentanții conservatorilor au acordat-o proprietății în special și problemei agrare în general. Aceștia erau perfect conștienți de faptul că poziția moșierimii în cadrul tînărului stat național român depindea, într-o măsură hotărîtoare, de regimul pe care urma să-l capete proprietatea funciară. De aici decurgea, în mod firesc, nu numai puterea economică, dar și poziția politică a moșierimii în cadrul noului stat. Așa se explică de ce conservatorii s-au opus, cu o energie rar întâlnită, încă de la începutul domniei lui Cuza, atât reformei agrare, în sensul preconizat de burghezie, cît și modificării legii electorale anexate Convenției de la Paris⁵². Între cele două chestiuni exista o legătură organică, ceea ce explică împotrivirea moșierimii față de expropriere sau scăderea censului electoral.

Poziția adoptată de reprezentanții moșierimii față de problema agrară ne demonstrează, poate cel mai elocvent, măsura în care conservatorii s-au situat pe pozițiile unei clase ce se apăra și încerca nu numai să supraviețuiască, ci și să se mențină la conducere într-o perioadă de făurire a unei societăți în care alte forțe social-politice erau chemate să-și spună cuvîntul. Teoriile conservatoare asupra proprietății au fost pe larg expuse în presa vremii⁵³, în broșuri, datorate lui A. Arsachi sau B. Catargiu⁵⁴ ori în numeroase discursuri parlamentare, prilejuite de

⁵² A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, București, 1910, p. 408, 411, 412—414, 423, 433—434, 437, 447.

⁵³ „Conservatorul progresist”, 1859—1860.

⁵⁴ Ap. Arsachi, *Questiunea proprietății înaintea Adunărilor legislative*, Iassy, 1860; Barbu Katargiu, *Proprietatea în Principatele Moldo-Române*, București, 1857.

inverșunata dezbatere asupra acestei chestiuni în perioada dintre 1859—1864. În esență, reprezentanții moșierimii conservatoare s-au opus cu îndârjire „împroprietăririi silnice a țăranilor“ în care vedeau o „teorie antisocială... o doctrină de asuprire, de despotism și de spoliatare sălbatică“⁵⁵. Combătind „asemenea doctrine de confiscare“, susținute, chipurile, doar de oameni care „profesează teorii de legi agrarii, de nu și comuniste“⁵⁶, conservatorii s-au străduit să demonstreze că o reformă agrară, în sensul preconizat de reprezentanții burgheziei, nu numai că nu ar îmbunătăți cu nimic situația țăranilor, dar ar lovi în „principiul proprietății, temelia cea mai puternică, cheia boltii tuturor societăților civile“⁵⁷. Pornind de la aceste premise teoreticienii conservatori au încercat să acrediteze ideea potrivit căreia în Principate proprietatea asupra pământului ar fi avut un caracter absolut, întrucât, la noi, spre deosebire de occident, nu a existat feudalism și nici clase sociale în sensul propriu al cuvântului⁵⁸. Asemenea teze, care nu aveau nimic comun cu realitatea, erau menite, în ultimă instanță, să dea un oarecare temei dorinței moșierimii de a-și păstra intacte proprietățile. Pe acest teren s-a refuzat orice concesie. Singura soluție acceptată de conservatori pentru rezolvarea problemei agrare avea în vedere doar eliberarea țăranilor, care urmau să devină stăpâni pe brațele lor și „liberi“ să încheie cu proprietarii contracte de învoielii agricole, pentru obținerea pământului necesar procurării mijloacelor de subsistență⁵⁹. Demn de remarcat este faptul că reprezentanții moșierimii nu excludeau cu desăvîrșire posibilitatea înzestrării unei părți a țăranimii cu pământ; acest lucru urma să fie făcut însă numai prin cumpărare din domeniile statului⁶⁰.

Conservatorii nu s-au mărginit însă numai la argumentarea teoretică a acestei căi de rezolvare a problemei agrare, ci au încercat chiar să o pună în practică. Pe această linie se înscrie, între altele, proiectul de lege rurală prezentat Adunării electivă de către guvernul B. Catargiu, în primăvara anului 1862⁶¹. Proiectul, combătut cu vigoare de M. Kogălniceanu⁶², a fost, totuși, votat de Adunare cu majoritate conservatoare, dar domnitorul Al. I. Cuza a refuzat să-l sancționeze⁶³, deoarece soluția preconizată pentru rezolvarea acestei probleme, fundamentale pentru dezvoltarea României moderne, era cu totul inacceptabilă. Lupta în jurul

⁵⁵ „Conservatorul progresist“, I, nr. 39 din 19 mai 1860, p. 154—155.

⁵⁶ Ibidem, nr. 16 din 26 februarie 1860, p. 61.

⁵⁷ Ibidem, nr. 3 din 12 ianuarie 1860, p. 10.

⁵⁸ Barbu Katargiu, *Discursuri parlamentare*, publicate de P. V. Haneș, București, 1914, p. 247.

⁵⁹ „Conservatorul progresist“, I, nr. 29 din 12 aprilie 1860, p. 114—115.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² *Istoria României*, IV, p. 344—345.

⁶³ Virgil Ionescu, *op. cit.*, p. 211—216.

problemei agrare va continua și în anii următori, dar înfrângerea rezistenței moșierimii nu va fi posibilă decât prin lovitura de stat de la 2 Mai 1864.

Maniera în care s-a rezolvat această problemă, ce a dat naștere la înverșunate dispute pe plan teoretic și practic, este cunoscută și nu socotim necesar să insistăm asupra ei. Înainte însă de a încheia socotim necesară o precizare. Problema agrară, care s-a bucurat de o mare atenție din partea cercetătorilor domniei lui Cuza, a fost socotită, și aceasta nu fără motiv, drept principala cauză a disensiunilor dintre burghezie și moșierime. Această luptă, potrivit unor teorii de largă circulație în noua noastră istoriografie, s-ar fi încheiat printr-un compromis, compromis sub semnul căruia s-ar afla legea rurală de la 1864, ceea ce a permis încheierea alianței dintre cele două clase dominante⁶⁴ și „instaurarea și organizarea — odată cu înlăturarea domnitorului Cuza — a unui regim burghezo-moșieresc specific României”⁶⁵. Ca urmare a acestui fapt, între cele două clase posedante nu mai puteau exista, după 1864, deosebiri de principii, ci doar divergențe provocate de lupta pentru obținerea posturilor de conducere în cadrul statului⁶⁶. Teza aceasta, a cărei importanță pentru înțelegerea istoriei moderne nu poate fi contestată, ni se pare, totuși, discutabilă. Lupta dintre grupările politice ce reprezentau, în linii mari, interesele celor două clase posedante nu a fost generată numai sau aproape numai din cauza deosebirilor de vederi existente în legătură cu problema agrară. Divergențele dintre burghezie și moșierime, reflectate cu prisosință în frământările interne ce au urmat după 1859, își găsesc izvorul în problema fundamentală a epocii, și anume, calea pe care trebuia să o urmeze dezvoltarea tinărului stat național român. Punind lucrurile pe acest teren nu intenționăm să știrbim cu nimic din importanța problemei agrare, ci doar să sugerăm faptul că frontul confruntării dintre burghezie și moșierime a fost mult mai larg și avea în vedere întregul proces de modernizare a statului. Problema agrară reprezenta o latură importantă a acestui proces dar nu se confunda cu el. Mai mult decât atât, procesul de modernizare a statului național român nu s-a încheiat odată cu decretarea legii rurale, ceea ce ne face să credem că „perfectarea” unei alianțe între burghezie și moșierime era greu de realizat atâta vreme cât nu se putea ajunge la o înțelegere în legătură cu direcțiile și ritmul de dezvoltare al țării. Problema aceasta merită să fie discutată deoarece în funcție de unghiul din care o privim depinde, în ultimă instanță, posibilitatea înțelegerii raporturilor dintre cele două clase dominante și, în același timp, maniera de explicare a sensului activității grupărilor și partidelor ce le reprezentau.

⁶⁴ *Istoria României*, IV, p. 346.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 518—519

⁶⁶ N. Adăniloae și Dan Berindei, *op. cit.*, p. 345.

Chiar din această sumară analiză, care este departe de a epuiza fondul problemei, se poate constata, cu suficientă claritate, că ideologia conservatoare a fost pusă, prin excelență, în slujba unei clase care a luptat împotriva principalelor reforme înfăptuite în timpul domniei lui Cuza nu numai pentru a supraviețui ci și pentru a-și păstra o poziție dominantă în cadrul statului național creat prin Unirea din 1859. Analizând tezele de bază ale ideologiei conservatoare avem posibilitatea să cunoaștem ideile în numele cărora a luptat moșierimea, în epoca făuririi bazelor României moderne dar nu ne putem explica felul în care s-a ajuns la constituirea partidului politic al acestei clase. Pentru elucidarea acestei probleme, se impune, în mod firesc, analiza modului în care moșierimea a căutat să se organizeze, încă înainte de 1871, pentru a putea riposta asalturilor tot mai dese și insistente ale adversarilor săi politici. Este vorba, în esență, de trecerea în revistă a etapelor care, pe plan organizatoric, au prefăcut constituirea partidului conservator.

Lupta moșierimii împotriva reformelor ce-i amenințau pozițiile economice și politice n-a fost spontană, anarhică și nici nu s-a desfășurat la întâmplare. Împotriva. În toată perioada ce face obiectul preocupărilor noastre, avem de-a face cu o luptă organizată și bine dirijată. Critica reformelor ocupă un loc important în cadrul luptei dusă de moșierime împotriva înnoirilor dar aceasta nu a fost suficientă și de aceea moșierimea a căutat să se organizeze, încă de la începutul domniei lui Cuza, pentru a putea contracara, fie acțiunile domnitorului, fie cele inițiate de grupările liberale. Până la 1864, mai precis până la lovitura de stat de la 2 Mai, Adunările electivă, unde, datorită legii electorale, anexate Convenției de la Paris, a existat continuu o covârșitoare majoritate conservatoare, au constituit, fără îndoială, unul din instrumentele principale ale luptei duse de moșierime împotriva reformelor. Nu în majoritățile parlamentare, oricât de impozante au fost ele, trebuie să căutăm însă germenii partidului conservator. Pentru problema pusă de noi în discuție ne interesează mai mult formele de organizare extra-parlamentară pentru a putea reliefa tendința de constituire a unor grupări care să-și extindă sfera de influență dincolo de incinta Adunărilor electivă. Este vorba, în speță, de încercarea constituirii unor grupări a căror influență să se facă simțită în întreaga țară, spre a se putea organiza, în acest fel, rezistența întregii moșierimi și nu numai a acelei părți ce avea posibilitatea să pătrundă în parlament.

Grupări de acest gen s-au constituit în jurul unor personalități, cum ar fi : B. Catargiu, D. Ghica, L. Catargiu, M. Kostache Epureanu sau Gr. M. Sturdza. Ele aveau însă la bază interese personale sau de grup, iar sfera lor de acțiune era destul de limitată. În același timp, se cuvine să subliniem faptul că grupările de acest gen păstrau un caracter provincial, ceea ce făcea ca influența lor să fie mai mult locală. De altfel, până la 1862, datorită menținerii separației administrative era și

greu să se ajungă la constituirea unor grupări conservatoare unitare moldo-muntene. Tradiția era încă destul de puternică, iar existența unor guverne și Adunări electivă separate a contribuit, fără îndoială, la formarea unor grupări a căror sferă de influență nu depășea, de regulă, teritoriul fostelor provincii istorice.

Cu toate acestea, încă de la 1859, conservatorii au simțit nevoia găsirii unei formule de natură să îngăduie concentrarea reprezentanților moșierimii la nivelul Principatelor Unite. Tendința de a depăși cadrul provincial al activității grupărilor conservatoare nu este deloc întâmplătoare. Astfel, este îndeobște cunoscut faptul că imediat după dubla alegere a lui Al. I. Cuza s-a pus cu o deosebită acuitate problema organizării interne a statului. Problema fundamentală a epocii, și anume, făurirea bazelor României moderne, nu mai putea fi ocolită ori tergiversată, iar în această chestiune erau interesate toate clasele și categoriile sociale⁶⁷. După 24 ianuarie 1859, clasele sociale s-au trezit în fața unor numeroase și complexe probleme, iar lupta pentru soluționarea lor s-a dezlănțuit cu o patimă puțin obișnuită. În această dramatică înțeleștare, caracteristică durerilor facerii unei noi societăți, moșierimea era singura clasă amenințată deoarece avea puțin de câștigat și aproape totul de pierdut și de aceea a căutat, de la început, să se organizeze spre a se apăra.

Este adevărat că, pînă la 1862, în Moldova și Țara Românească, s-au păstrat conduceri proprii, ceea ce explică formarea unor grupări conservatoare locale. Totuși, marile reforme, preconizate de la începutul domniei lui Cuza, vizau schimbarea stării de lucruri la nivelul întregii țări, ceea ce explică preocuparea conservatorilor de a constitui o grupare care să depășească cadrul îngust, provincial.

O primă încercare notabilă în această direcție este marcată, fără îndoială, de apariția, la 29 decembrie 1859, a organului de presă, sugestiv intitulat, „Conservatorul progresist”⁶⁸. Acest ziar, editat în limbile română și franceză, a fost scos de un grup ce-și propunea să concentreze în jurul său pe cei „mai demni și mai folositori dintre bărbații moldo-români”, spre a putea contracara „lovirile ce... amenință din temelie ordinea și pacea publică”⁶⁹. „Conservatorul progresist”, în paginile căruia au fost publicate numeroase articole de către B. Catargiu, are o deosebită importanță, atît pentru dezvoltarea ideologiei conservatoare, cît și pentru organizarea moșierimii. În paginile sale au fost dezbătute, pe larg, tezele esențiale ale gândirii conservatoare, iar influența sa a fost suficient de puternică pentru a ne îngădui să afirmăm că el

⁶⁷ *Istoria României*, IV, p. 519.

⁶⁸ A. D. Xenopol, *op. cit.*, 22—23.

⁶⁹ Idem, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I₂, București, 1910, p. 215.

a reprezentat un portdrapel în jurul căruia s-au concentrat fruntașii principalelor grupări conservatoare din Principatele Unite.

Desăvîrșirea unității administrative și politice, act cu însemnate consecințe pe toate planurile,⁷⁰ a exercitat, incontestabil, o influență considerabilă asupra grupărilor conservatoare, care manifestă tendințe tot mai accentuate de unificare. Faptul nu este deloc întimplător, deoarece, după 1862, marile reforme, între care reforma agrară ocupa un loc esențial, nu mai puteau fi amânate, ceea ce a ascutit la maximum conflictele politice⁷¹. În acest moment, de maximă încordare, au existat condiții extrem de favorabile pentru unificarea grupărilor conservatoare. Pericolul pierderii pozițiilor dominante pe plan economic și politic devenise iminent, iar concentrarea tuturor energiilor moșierimii necesară. În această acțiune de concentrare, în această încercare de unificare, un rol extrem de important i-a revenit lui B. Catargiu, care, datorită culturii, energiei și personalității sale, a fost recunoscut drept conducătorul necontestat al grupărilor conservatoare⁷². Orator de talent, cu care nu putea rivaliza decât Kogălniceanu, publicist și teoretician al ideii conservatoare, apărător îndrăjit al marii proprietăți, adversar declarat și consecvent al împrăștiării țăranilor, dușman neîmpăcat al votului universal, rudă cu foști domnitori, B. Catargiu întrunea toate calitățile necesare pentru a fi acceptat, fără murmur, drept conducător de către ceilalți fruntași conservatori⁷³. Este un caz rar, poate unic, în istoria conservatorismului românesc, ceea ce explică de ce mulți cercetători consideră că B. Catargiu ar fi ajuns la înființarea unui partid în sensul propriu al cuvîntului⁷⁴. Moartea violentă a lui B. Catargiu, singurul asasinat politic realizat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a împiedicat însă formarea unui partid conservator în sensul propriu al cuvîntului; colaborarea între diferitele grupări, fără a fi împinsă pînă la ultimele consecințe, a continuat însă să existe.

Lovitura de stat de la 2 Mai 1864 dar mai ales reformele ce i-au urmat, au avut consecințe însemnate pentru situația social-economică și politică a moșierimii. Această clasă, obișnuită să conducă și dornică să-și păstreze acest privilegiu, a pierdut monopolul puterii politice și a primit,

⁷⁰ „Conservatorul progresist“, I, nr. 1 din 29 decembrie 1859, p. 1.

⁷¹ *Istoria României*, IV, p. 341—342.

⁷² *Ibidem*, p. 342—343.

⁷³ Anghel Demetrescu, spre exemplu, susține, în substanțialul studiu introductiv, care însoțește volumul de discursuri parlamentare ale lui B. Catargiu, că acesta „izbutise să facă din vechii boieri un partid politic complet, puternic, capabil de a lupta contra agitatorilor de meserie și contra Domnului, care voia să substituie voința sa voinței alegătorilor... Toți cei ce au încercat să-i ia în urmă locul n-au făcut decît să pună în evidență inferioritatea aptitudinilor lor“, p. LXXV.

⁷⁴ Pentru cunoașterea personalității și activității lui B. Catargiu este încă utilă consultarea studiului introductiv publicat de Anghel Demetrescu, în 1886.

în același timp, o grea lovitură pe plan economic, prin desființarea clăcii și improprietărea țăranilor⁷⁵. Totodată, ca urmare a instituirii regimului de dictatură personală, i-au fost mult restrânse posibilitățile de acțiune pe plan legal⁷⁶. Se părea, cel puțin la prima vedere, că înfrângerea suferită nu-i va mai permite, în viitor, să joace un rol important în ceea ce privește conducerea statului.

Răsturnarea lui Cuza, la care moșierimea și-a adus o contribuție însemnată, a scos-o însă din acest impas. Experiența istorică din timpul domniei lui Al. I. Cuza nu a rămas fără urmări pentru conservatori. Asupra reformelor înfăptuite după 1859, oricât de mari nemulțumiri au provocat ele, nu se mai putea reveni și nici nu s-a încercat acest lucru deoarece consecințele unui atare act ar fi fost greu de bănuat⁷⁷. De aceea, după 11 februarie 1866, eforturile conservatorilor au fost îndreptate în altă direcție. Pentru moșierime se puneau cu acuitate problema recăstigiării influenței politice spre a putea preîntîmpina, în perspectivă, adoptarea unor noi reforme, care să-i lezeze și mai mult interesele. În vederea atingerii acestui obiectiv, care, pentru moșierime, clasa ce pierduse de pe urma reformelor, prezenta un interes deosebit, conservatorii de toate orientările și-au unit eforturile și au reușit, cu prilejul elaborării constituției de la 1866, să obțină însemnate beneficii, care vor avea importante urmări pentru poziția lor în cadrul noului regim. Profitînd de situația internă și internațională cît și de disensiunile existente între grupările liberale, conservatorii, care au acționat mai unitar după 11 februarie 1866, au obținut un însemnat cîștig de cauză atunci cînd au impus sistemul bicameral și o lege electorală extrem de favorabilă pentru moșierime⁷⁸. Ca urmare a acestui fapt, în condiții normale, conservatorii ar fi putut, oricînd, să-și asigure majorități substanțiale în corpurile legiuitoare, ceea ce urma să le ușureze, în mod considerabil, lupta lor pentru revenirea pe primul plan al vieții politice.

Preocuparea aceasta nu decurgea doar din ambițiile personale ale conducătorilor diferitelor grupări conservatoare, ci ea își are izvorul într-un profund și bine definit interes de clasă. La 11 februarie 1866 a fost înlăturat un domnitor care nemulțumise moșierimea prin reformele înfăptuite; acesta nu reprezenta însă decît o persoană, chiar dacă a deținut funcția cea mai înaltă din cadrul statului. Al. I. Cuza a fost înlăturat și exilat dar clasa în numele căreia a acționat și ale cărei interese le-a reprezentat atît de bine a continuat să existe, iar odată cu ea și problema continuării unei opere ce abia fusese începută. Transfor-

⁷⁵ N. Iorga, *op. cit.*, vol. IX, p. 371; R. Seton-Watson, *Histoire des roumains*, Paris, 1937, p. 342—343; T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944, p. 434—435.

⁷⁶ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Ed. șt., București, 1966, p. 245—246.

⁷⁷ *Istoria României*, IV, p. 385, 526.

⁷⁸ V. Russu, *op. cit.*, p. 124—128.

marea României în sens modern nu s-a încheiat odată cu domnia lui Cuza și din această cauză lupta dintre burghezie și moșierime, în ceea ce privește direcțiile de dezvoltare ale țării, a rămas deschisă. Pentru burghezie, clasă în plină dezvoltare, continuarea operei de reforme era o necesitate vitală. Burghezia, cu toate succesele obținute pînă la 1866, nu era încă realizată pe deplin în calitatea ei de clasă socială și de aceea ea va lupta, în continuare, pentru introducerea acelor reforme ce se dovedeau a fi absolut necesare pentru a grăbi și desăvîrși dezvoltarea țării pe drumul capitalismului. Or, pe acest teren, pozițiile celor două clase dominante erau greu de conciliat. Moșierimea, clasa ce pierduse de pe urma reformelor burgheze se arăta interesată, în cel mai înalt grad să stăvilească valul de înnoiri pentru a nu pierde și din ceea ce reușise să păstreze pînă la 1866. Conservatorii erau conștienți de faptul că moșierimea își va putea păstra o vreme mai îndelungată pozițiile economice și politice numai dacă va impune un ritm extrem de lent dezvoltării țării pe drumul capitalismului. De aici și teoria, de largă circulație în epocă, în legătură cu inutilitatea unor noi reforme deoarece în timpul domniei lui Cuza s-ar fi făcut atîtea încît multă vreme nu putea fi vorba decît de aplicarea lor și de așteptarea rezultatelor, fără a se mai încerca alte experiențe, periculoase pentru însăși existența statului⁷⁹. În linii mari, după 11 februarie 1866, cele două clase au rămas pe vechile poziții. Burghezia dorea reforme pentru a se realiza, moșierimea se străduia să le împiedice pentru a se menține. Prima avea nevoie de continuarea mișcării, cea de a doua de statu quo. Burghezia privea reformele înfăptuite în timpul domniei lui Cuza doar ca un început ce trebuia continuat, în timp ce moșierimea socotea opera încheiată. Reprezentanții moșierimii socoteau reformele înfăptuite drept ultima concesiune posibilă și de aceea căutau să demonstreze, în presă sau parlament, faptul că era înnoirilor trebuia încheiată în România⁸⁰. Problema fundamentală a epocii a rămas aceeași și pe acest teren s-a dezlănțuit o nouă etapă a luptei dintre burghezie și moșierime. În această luptă, care în anii 1866—1871 a cunoscut momente de-a dreptul spectaculoase, moșierimea a continuat să se afle pe vechea poziție a unei clase în defensivă, a unei clase ce se apăra, pentru a-și menține cît mai multă vreme pozițiile economice și politice.

În noile condiții istorice, conservatorii au depus eforturi serioase în direcția concentrării tuturor grupărilor spre a se putea ajunge la constituirea unui partid unitar, care să poată acționa cu mai multă eficiență în vederea apărării intereselor de clasă ale moșierimii. La intensificarea acestor eforturi, în afară de cauzele menționate pînă acum, au

⁷⁹ „Ordinea“, I, nr. 23 din 9 octombrie 1866, p. 89; „Terra“, I, nr. 2 din 9 noiembrie 1867, p. 5.

⁸⁰ „Ordinea“, I, nr. 37 din 10/22 noiembrie 1866; „Pressa“, I, nr. 2 din 20 februarie 1868, p. 6—7.

concurat și alți factori. Astfel, după 11 februarie 1866, alături de vechile formațiuni conservatoare, au apărut noi grupări alcătuite din tinerii conservatori, care se arătau extrem de ambițioși în ceea ce privește ocuparea unui loc de prim ordin în conducerea statului. Este vorba, în speță, de „Juna dreaptă“, aflată sub conducerea lui N. Blaremburg și Al. Lahovari⁸¹, și de gruparea junimistă în fruntea căreia s-au situat T. Maiorescu și P. P. Carp⁸². Apariția noilor formațiuni conservatoare, care gravitau, deocamdată, în jurul celor cu state vechi de serviciu în slujba apărării intereselor moșierimii, crea pericolul dispersării forțelor în fața ofensivei grupărilor liberale, ce se arătau profund nemulțumite de maniera în care a fost organizat regimul instituit după 11 februarie 1866⁸³. În afară de aceasta, tendința de reorganizare a grupărilor liberale, precum și reformele preconizate în programele acestora⁸⁴, i-a neli-niștit pe conservatori, care nu se simțeau suficient de stăpîni pe situație atîta vreme cît adversarii lor, în împrejurări excepționale, puteau ajunge la conducerea statului. În plus, tendințele afișate de gruparea liberal-radicală, care-și propusese să obțină independența și unitatea deplină pe cale revoluționară⁸⁵, a îngrijorat extrem de mult moșierimea ceea ce a determinat-o să-și strîngă rîndurile, spre a evita o nouă înfrîngere ce-i putea fi fatală. Totodată, metodele utilizate de radicali pe plan intern, mai ales apelul la populația orășenească în momentele de maximă încordare a luptelor politice, au avut darul să grăbească procesul de unificare a grupărilor conservatoare⁸⁶.

Pe linia unificării grupărilor conservatoare, un loc important îl ocupă, fără îndoială, constituirea, la București, în noiembrie 1866, a „Comitetului ordinii“ în care intrau, alături de D. Ghica, acceptat de nevoie în calitate de șef, aproape toți conducătorii vechilor grupări conservatoare⁸⁷. Acest comitet, al cărui organ de presă a fost ziarul „Ordinea“, apărut cu prilejul campaniei electorale din toamna anului 1866⁸⁸,

⁸¹ *Istoria României*, IV, p. 544.

⁸² E. Lovinescu, *op. cit.*, *passim*.

⁸³ V. Russu, *Instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii (februarie—iunie 1866)*, în „An. șt. ale Univ. „Al. I. Cuza“ din Iași“ tom. XVI, fasc. 2/1970, p. 145—154.

⁸⁴ Idem, *Din lupta politică în anii instabilității guvernamentale: Înțelegerea de la „Concordia“ (februarie 1867)*, în loc. cit., tom. XVII, fasc. 1/1971, p. 73—91.

⁸⁵ Vasile Maciu, *România și pactul dualist austro-ungar din 1867*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Ed. Acad., București, 1968, p. 308—314.

⁸⁶ „Pressa“, I, nr. 6 din 29 februarie 1868, p. 22; „Terra“, I, nr. 3 din 10 noiembrie 1867, p. 9; Ibidem, nr. 5 din 14 noiembrie 1867, p. 19.

⁸⁷ Astfel, în acest comitet îi întîlnim, alături de D. Ghica, pe Lascăr Catargiu, Aristid Pascal, Alexandru Știrbei, Manolache Kostache Epureanu și C. N. Brăiloiu. „Ordinea“, I, nr. 1 din 18/30 august 1866, p. 3.

⁸⁸ Alegerile din toamna anului 1866 prezentau un interes deosebit pentru toate grupările politice, ceea ce explică serioasele pregătiri făcute atît de liberali,

își propunea să capete un caracter permanent spre a putea constitui nucleul viitorului partid⁸⁹. El era conceput ca un organ central, iar membrii săi au luat chiar inițiativa înființării unor comitete locale, pe județe, spre a se putea ajunge la unirea tuturor conservatorilor⁹⁰. Sfera de influență a „Comitetului ordinii” s-a extins mai mult asupra Munteniei, deoarece la Iași, conservatorii grupați în jurul lui Gr. M. Sturdza au înființat, la rîndul lor, un Comitet central electoral menit, de asemenea, să constituie nucleul unui viitor partid dar numai pentru Moldova⁹¹. La începutul anului 1867, din motive ce nu ne sînt prea bine cunoscute dar care țineau, probabil, de rivalitățile personale și de atitudinea față de venirea radicalilor la conducere, „Comitetul ordinii” s-a destrămat dar acțiunea de unificare a continuat să rămînă o preocupare esențială a grupărilor conservatoare. De data aceasta, acțiunea a fost preluată de tînăra grupare conservatoare „Juna dreaptă”, care, prin organul său de presă „Terra” se considera succesoarea legitimă a „Comitetului ordinii”⁹².

În anul 1870—1871 procesul de unificare a grupărilor conservatoare a intrat în faza sa finală, după o lungă perioadă de tatonări, colaborări periodice și încercări nereușite de constituire a unui partid. Faptul nu are în sine nimic surprinzător sau întîmplător. Experiența acumulată de conservatori după 11 februarie 1866 i-a convins definitiv că era reformelor era departe de a fi închisă în România, iar măsurile adoptate de

cît și de conservatori. Astfel, unele grupări, cum ar fi cele conservatoare, se arătau preocupate de consolidarea însemnatelor avantaje obținute cu prilejul organizării noului regim spre a putea obține un hotărîtor cîștig de cauză în lupta pentru putere. La rîndul lor, liberalii, dar mai ales cei de orientare radicală, urmăreau să pătrundă masiv în corpurile legiuitoare pentru a putea ieși din strania situație de „învinși ai lui 11 februarie”.

⁸⁹ „Ordinea”, I, nr. 1 din 18/30 august 1866, p. 3.

⁹⁰ Ibidem, nr. 11 din 11 septembrie 1866, p. 41.

⁹¹ Ibidem, nr. 9 din 6/18 septembrie 1866, p. 35; E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 154—155.

⁹² Ziarul „Terra” a apărut la 8 noiembrie 1867, avînd ca redactori pe N. Blaremburg, Aristid Pascal și P. P. Carp. Ziarul apărea de cinci ori pe săptămînă în limba română și o dată, joia, în cea franceză. Apariția acestui organ de presă conservator nu este întîmplătoare. Spre sfîrșitul anului 1867 luptele politice atinseseră un înalt grad de intensitate. Între altele, radicalii, odată ajunși la guvern, au căutat să-și consolideze pozițiile și pentru aceasta au procedat la dizolvarea Adunării deputaților unde întîmpinau o continuă opoziție din partea conservatorilor. Acest act i-a neliniștit pe conservatori, care încearcă să se unească pentru a nu îngădui realizarea planurilor de politică internă și externă a radicalilor. Astfel, pentru dirijarea alegerilor, s-a constituit, în urma unei întruniri, un comitet în care intrau aproape toți fruntașii diferitelor grupări conservatoare. Este vorba, între alții, de D. Ghica, Manolache Kostache Epureanu, P. Mavrogheni, V. Boerescu, A. Plagino, N. Blaremburg și Aristid Pascal. Acest comitet a lansat un apel prin care chema alegătorii la luptă împotriva „licenței, anarhiei și demagogiei”. În această atmosferă încordată a apărut ziarul „Terra”, care era destinat să contrabucile la strîngerea rîndurilor conservatorilor și la lupta împotriva radicalilor care erau considerați o adevărată primejdie pentru interesele moșierimii. „Terra”, I, nr. 1 din 8 noiembrie 1867, p. 1—2.

liberali, atunci cînd s-au aflat la conducere, le-a demonstrat, odată în plus, perspectivele ce se deschideau pentru moșierime în condițiile înstăpînării ritmului de dezvoltare a țării pe drumul capitalismului. În plus, încercările unor grupări liberale de a revizui constituția, în sensul lărgirii democrației burgheze, au contribuit, de asemenea, la stringerea rîndurilor moșierimii spre a evita împingerea ei pe un plan secundar sau spre a preîntîmpina chiar înlăturarea ei din viața politică a țării⁹³.

Vasta conspirație organizată de liberali în 1870—1871, care, într-o conjunctură favorabilă, intenționau să soluționeze pe cale revoluționară mult disputata problemă a preponderenței în cadrul statului, a jucat un rol esențial în unificarea grupărilor conservatoare. Episodul revoluționar de la Ploiești, din august 1870, și manifestația republicană din martie 1871 i-a convins pe conservatori de consecințele pînă la care radicalii voiau să împingă lupta politică, ceea ce i-a determinat să se concentreze în jurul domnitorului, cu care au ajuns la un acord în privința instituirii unui guvern de mîna forte⁹⁴. Această soluție, considerată salvatoare pentru a se ieși din impas, a întîmpinat sufragiul unanim al grupărilor conservatoare⁹⁵. Guvernul L. Catargiu, constituit într-un moment de acută criză politică, a fost sprijinit de toate grupările conservatoare deoarece, toate, fără nici o excepție, se simțeau amenințate de ofensiva adversarilor lor politici. În aceste condiții a fost posibilă unirea tuturor grupărilor moșierești și punerea bazelor partidului conservator. Apărut ca o coaliție a grupărilor conservatoare, care s-au unit în fața unui pericol ce părea iminent, partidul conservator își va păstra această caracteristică în întreaga lui existență. Coalizarea grupărilor conservatoare a avut loc într-un moment de maximă încordare a luptelor politice, ceea ce explică de ce constituirea partidului conservator de la noi n-a cunoscut filiera obișnuită cu prilejul înființării organizației politice a unei clase sociale ajunsă la maturitatea înțelegerii locului pe care îl ocupă în societate.

Înainte de a încheia succinta noastră expunere asupra constituirii partidului conservator din România, considerăm necesare anumite precizări. Astfel, din capul locului, în legătură cu argumentele utilizate în lucrarea noastră se poate pune următoarea întrebare: de ce nu s-a ajuns la constituirea unui partid conservator înainte de 1871 din moment ce, încă de la 1859 moșierimea a fost pusă în situația de a lupta împotriva reformelor? Întrebarea ni se pare firească și de aceea un răspuns, chiar incomplet, necesar.

⁹³ V. Russu și D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica—M. Kogălniceanu (1868—1870)* (I), în „Anuarul Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol”, VII, Iași, 1870, p. 159—161; Idem, (II), VIII, 1971, p. 93.

⁹⁴ Emil Ioachimovici, *op. cit.*, p. 58—62; *Istoria României*, IV, p. 559—560.

⁹⁵ T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925.

La crearea acestei situații au concurat un șir de factori, care țin atât de structura de clasă a moșierimii, cât și de situația existentă la noi după constituirea statului național. Moșierimea, ca orice altă clasă socială, nu a fost omogenă, ceea ce, în mod firesc, a dus la formarea mai multor grupări ale căror interese economice și politice nu erau întotdeauna, identice. În plus, asupra acestei divizări a moșierimii au influențat și condițiile oarecum deosebite care au existat în cele două Principate pînă la Unirea din 1859. Constituirea statului național nu a dus, după cum era și firesc, la o fuzionare automată a diferitelor grupări, care se conturaseră în sinul moșierimii, datorită condițiilor istorice specifice fiecăruia din cele două Principate. Aproximarea dintre diferitele grupări ale moșierimii moldo-muntene s-a desfășurat treptat și în strînsă legătură cu procesul de trecere de la unirea politică, concretizată în dubla alegere a lui Al. I. Cuza, la unirea reală. Ca urmare a acestui fapt, apariția unei organizații politice a moșierimii, care să aibă influență asupra întregului teritoriu al țării, n-a fost posibilă multă vreme după constituirea statului național. În afară de aceasta, cel puțin pînă la lovitura de stat de la 2 Mai 1864, atitudinea diferitelor grupări conservatoare față de politica internă și externă promovată de domnul Unirii n-a fost unitară. Astfel, dacă reprezentanții marii boierimi, în rîndul cărora intrau membrii acelor familii ce alcătuiseră protipendada sau dăduseră domnitori pentru tronul celor două Principate, i-au făcut, de la început, o dirză opoziție lui Cuza, socotit un parvenit ce nu avea dreptul să se afle la conducerea țării, o altă parte a moșierimii a colaborat temporar cu acesta pînă la instituirea regimului de dictatură personală. Reformele ce au urmat după 2 Mai 1864 au afectat însă interesele economice și politice ale întregii moșierimi, ceea ce a favorizat, într-o măsură substanțială, procesul de apropiere dintre diferitele grupări conservatoare. După 1864, deosebirile de vederi dintre grupările conservatoare s-au estompat tot mai mult, iar colaborarea dintre ele a devenit tot mai strînsă încît unificarea lor într-un singur partid părea mai mult o chestiune formală. Într-adevăr, unitatea de vederi de care au dat dovadă conservatorii cu prilejul răsturnării lui Al. I. Cuza și a elaborării constituției de la 1866 pledează, cu prisosință, în favoarea acestei afirmații. Constituirea însă a unei organizații politice unitare a moșierimii n-a fost posibilă datorită anumitor factori ce nu pot fi neglijăți atunci cînd încercăm să reconstituim istoricul partidului conservator din România. Este vorba, în esență, de influența exercitată asupra raporturilor dintre grupările conservatoare, de rivalitățile existente între conducători. Acceptarea unui conducător, căruia să i se supună toți fruntașii grupărilor conservatoare, părea tot atât de dificilă precum a fost în 1859 desemnarea unui candidat unic pentru tronul Moldovei sau al Țării Românești. După moartea lui B. Catargiu, singurul om a cărui conducere n-a fost contestată, se părea că nici unul dintre fruntașii

grupărilor conservatoare nu întrunea autoritatea necesară pentru a fi acceptat, fără murmur, drept șef de partid. Aceste rivalități își găsesc izvorul nu numai în lupta pentru șefia unui partid a cărui constituire s-a aflat multă vreme sub semnul incertitudinii. Alături de această dispută pentru conducere au existat și alte cauze care, cel puțin pînă la 1866, au alimentat neînțelegerile dintre fruntașii conservatori. Este vorba, între altele, de faptul că marile familii boierești nu au renunțat, după 1859, la veleitățile lor de domnie. Or, pe acest teren un acord era greu de realizat, ceea ce explică de ce s-a acceptat, în cele din urmă, de nevoie, soluția prințului străin. În sfîrșit, la toate acestea am putea adăuga și existența unor interese speciale, cum a fost cazul în Moldova, unde, nu întîmplător, s-a încercat, în 1866, constituirea unui partid conservator al cărui program urma să fie axat, cu precădere, pe apărarea intereselor neglijate ale fostului Principat. Rivalitățile personale au întîrziat constituirea partidului dar n-au împiedicat, ori de cîte ori a fost nevoie, colaborarea dintre grupările conservatoare deoarece între acestea nu existau deosebiri de vederi în legătură cu problemele fundamentale ale epocii. Acest element a favorizat, într-o măsură esențială, trecerea treptată de la apărarea intereselor de grup sau de provincie la lupta pentru promovarea intereselor clasei în totalitatea ei.

Experiența acumulată de conservatori de la 1859 pînă la 1871 i-a convins de necesitatea unificării tuturor grupărilor. Avantajele oferite de Convenția de la Paris, iar ulterior de constituția de la 1866, s-au dovedit insuficiente pentru apărarea intereselor economice și politice ale moșierimii. Mai mult decît atît, nici una din grupările conservatoare, singură, nu-și putea asigura o majoritate parlamentară substanțială pentru a se menține multă vreme la conducere, fapt ce se răsfrîngea negativ asupra posibilităților de acțiune ale reprezentanților moșierimii. Această situație a devenit caracteristică mai ales după instituirea și organizarea regimului politic al burgheziei și moșierimii. Elocvent în acest sens ni se pare, spre exemplu, rezultatul pe care l-au dat primele alegeri efectuate pe baza legii electorale ce fusese adoptată în 1866. Astfel, conservatorii, care erau avantajați de legea electorală, au obținut, în Adunarea deputaților, o majoritate relativă dar aceasta era extrem de divizată, ceea ce nu le-a permis să ajungă la conducerea statului⁹⁶.

Ascendentul temporar al liberalilor radicali și revenirea pe primul plan al vieții politice a moderaților din jurul lui Kogălniceanu, care își propunea, între altele, aplicarea integrală a reformei agrare⁹⁷, a neli-niștit moșierimea și a grăbit procesul de unificare a grupărilor conservatoare. Conservatorii, sesizînd pericolele ce puteau rezulta pentru moșierime din aplicarea programului de politică internă al liberalilor, dar mai ales al celor radicali, au trecut peste rivalitățile personale sau deo-

⁹⁶ „Terra”, I, nr. 14 din 26 noiembrie 1867, p. 54.

⁹⁷ V. Russu și D. Vitcu, *op. cit.*, p. 93.

sebirile neesențiale de vederi și interese și s-au coalizat spre a putea contracara tendința adversarilor lor de a asigura preponderența burgheziei în cadrul regimului instituit după 11 februarie 1866 sau, fapt socotit și mai grav, de a impune o nouă formă de organizare conducerii statului. Pregătirile radicalilor, începute încă din 1869, în vederea declanșării unei mișcări revoluționare⁹⁸, pregătiri ce le erau cunoscute conservatorilor⁹⁹, demonstau, cât se poate de clar, existența unor serioase preocupări în vederea schimbării stării de lucruri din România. În sfârșit, coalizarea grupărilor conservatoare a fost grăbită și de un alt fapt. Astfel, este îndeobște cunoscut faptul că o schimbare de regim, în sens autoritar, așa cum a încercat Carol I, sprijinit de o parte a conservatorilor, n-a fost posibilă în 1870—1871. Aceasta i-a silit pe conservatori să se unească pentru a ajunge la conducere spre a-și putea realiza obiectivele în limitele constituției de la 1866.

Analiza noastră, cu toate că este departe de a fi completă, ne îngăduie, totuși, să tragem anumite concluzii ce pot prezenta un oarecare interes pentru problema pusă de noi în discuție cu prilejul prezentei comunicări. Astfel, în funcție de problemele dezbătute se poate constata că partidul conservator, organizația politică a moșierimii, s-a constituit într-o perioadă de mari frământări interne generate de confruntarea diferitelor clase și categorii sociale în legătură cu organizarea României moderne.

Partidul conservator, reprezentant, în linii mari, firește, al moșierimii, s-a născut din necesități ce aveau în vedere apărarea intereselor unei clase ale cărei poziții economice și politice erau mai mult decât amenințate de organizarea pe baze moderne a tinărului stat național român. Moșierimea, înfrântă în lupta angajată în jurul căii de dezvoltare a României moderne, a căutat să se organizeze pentru a putea lupta atât împotriva reformelor, cât și împotriva tendințelor tot mai accentuate ale burgheziei de a prelua conducerea statului spre a-și realiza obiective ce-i erau proprii și impuse de spiritul unui veac în care vechea clasă dominantă începea să devină inoportună. Rațiunea de a fi a partidului conservator nu poate fi găsită decât în lupta pentru apărarea intereselor economice și politice ale moșierimii. Aceasta i-a fost, de altfel, menirea în întreaga lui existență. Apărut ca o coalitie de grupări, într-un moment de acută criză politică, partidul conservator își va păstra această caracteristică pînă la primul război mondial. Din această cauză el va cunoaște

⁹⁸ *Ibidem*, p. 90—92.

⁹⁹ D. Ghica, spre exemplu, îl avertiza pe Carol I, printr-o scrisoare din 2 martie 1870, asupra faptului că pregătirile pentru o mișcare revoluționară erau extrem de avansate și nu se aștepta decât un moment favorabil pentru declanșarea ei. Arhiva istorică centrală, Fond Casa regală, dos. nr. 4/1870, f. 1—2. Presa conservatoare îi acuza continuu pe radicali de pregătirea unei revoluții în România. „Pressa”, II, nr. 244 din 6 decembrie 1869, p. 977; *Ibidem*, nr. 201 din 13 septembrie 1870, p. 802; *Ibidem*, nr. 2 din 3 ianuarie 1871, p. 5.

continue frământări interne dar va reuși, totuși, să se mențină atîta vreme cît moșierimea a avut capacitatea să lupte pentru a-și apăra pozițiile economice și politice.

Conservatorii, nevoiți să accepte dezvoltarea țării pe drumul capitalismului, au încercat, în schimb, din interese ce le erau proprii, să limiteze cel puțin ritmul acestui proces. Adepți ai unui ritm lent pentru dezvoltarea țării conservatorii s-au găsit, în această problemă esențială, într-un continuu conflict cu burghezia, fapt ce nu a permis să se ajungă la încheierea unei alianțe între cele două clase dominante.

LA GÈNÈSE DU PARTI CONSERVATEUR EN ROUMANIE

Résumé

En s'appuyant sur un riche matériel, l'auteur conclut que le moment de la constitution du Parti Conservateur doit être considéré l'année 1871. Sa gènèse doit être recherchée dans la période des luttes politiques qui ont accompagné la confrontation des diverses classes et catégories sociales concernant l'organisation de la Roumanie moderne.

Le Parti Conservateur, représentant en traits générales les grands propriétaires terriens, est issu de la nécessité de la défense des intérêts de ceux-ci menacés par l'organisation moderne du jeune état roumain. Vaincus dans la lutte engagée autour des voies du développement de la Roumanie moderne, ils ont été déterminés de s'organiser politiquement, pour pouvoir s'opposer plus efficacement tant aux reformes, qu'aux tendances de la bourgeoisie de s'installer seule au pouvoir ; or, celle-ci visait des objectifs imposés par l'esprit d'un siècle où la vieille classe dominante devenait anachronique. La raison d'être du Parti Conservateur ne peut pas être donc trouvée que dans la lutte pour la défense des intérêts économiques et politiques des grands propriétaires terriens. C'est d'ailleurs son but pendant toute son existence. Résultat d'une coalition réalisée dans un moment de profonde crise politique, le Parti Conservateur maintiendra cette caractéristique jusqu'à la première guerre mondiale ; malgré des divisions intestines, il subsistera tant que les grands propriétaires fonciers ont eu la capacité de lutter pour la défense de leurs positions économiques et politiques.

UNE SCÈNE AGRICOLE DE LA COLONNE TRAJANNE

PAR

N. GOSTAR

Chacune des scènes de la Colonne Trajanne de Rome est un vrai chapitre de l'histoire des luttes entre les Romains et les Daces, pendant les années 101—102 et 105—106. La valeur documentaire de ces scènes, bien que mise en doute par certains¹, est toujours aussi importante que celle des pages d'un livre d'histoire contemporain aux événements. Vrai chronique illustrée, la Colonne Trajanne ne cesse encore d'être une des sources des plus importants épisodes concernant les deux guerres daciques. Car, dans les pages de cette chronique on trouve non seulement des luttes, des discours militaires etc., mais encore beaucoup de pages de la vie militaire des Daces ou bien de la vie des camps des soldats romains.

L'une de ces pages est bien la scène CX, (fig. 1), qui représente, avec suffisamment de clarté et une approximative exactitude (vue la possibilité de l'artiste de réaliser en pierre divers mouvements et actions), une scène agricole des plus complètes et des plus vivantes². Sur le premier plan de la scène CX on voit sept soldats romains, qui d'après leur uniforme militaire appartiennent à une légion. L'activité réalisée par les soldats romains est celle de *messis* (*messio*) „la moisson“, divisée en trois actions séparées. La première action c'est la *messis* proprement dite, c'est-à-dire „le moissonnage du blé“. On voit en face deux soldats *frumentatores*, qui moissonnent le blé à l'aide des *falculae* ou *seculae* „les faucilles“. La deuxième action, qui a lieu derrière ces deux *frumentatores*, est réalisée toujours par deux soldats qui lient les *fascas* „les gerbes“ et les transportent sur leur dos. Dans la troisième action on voit trois chevaux et deux soldats qui mènent les animaux. Cette action ayant été différemment commentée par les exégètes de la Colonne — et à notre avis on lui a donné une explication erronée — nous nous réservons le droit de l'analyser plus bas.

Selon W. Froehner, la scène CX représente des soldats envoyés à faire la moisson du blé; parmi ceux-ci, les uns moissonnent, les autres transportent les gerbes et les derniers gardent les mulets³. Selon S. Reinach la scène représente des soldats du train qui viennent moissonner le blé et surveillent les mulets⁴.

¹ Cf. C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Bucarest, 1966, p. 14—20; H. Daicoviciu, *Dacii*², Bucarest, 1968, 240—249.

² C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule. Tafelband*, II, Berlin—Leipzig, 1900, sc. CX.

³ W. Froehner, *La Colonne Trajanne*, Paris, 1865, p. 139.

⁴ S. Reinach, *La Colonne Trajanne au Musée de Saint-Germain*, Paris, 1886, p. 55.

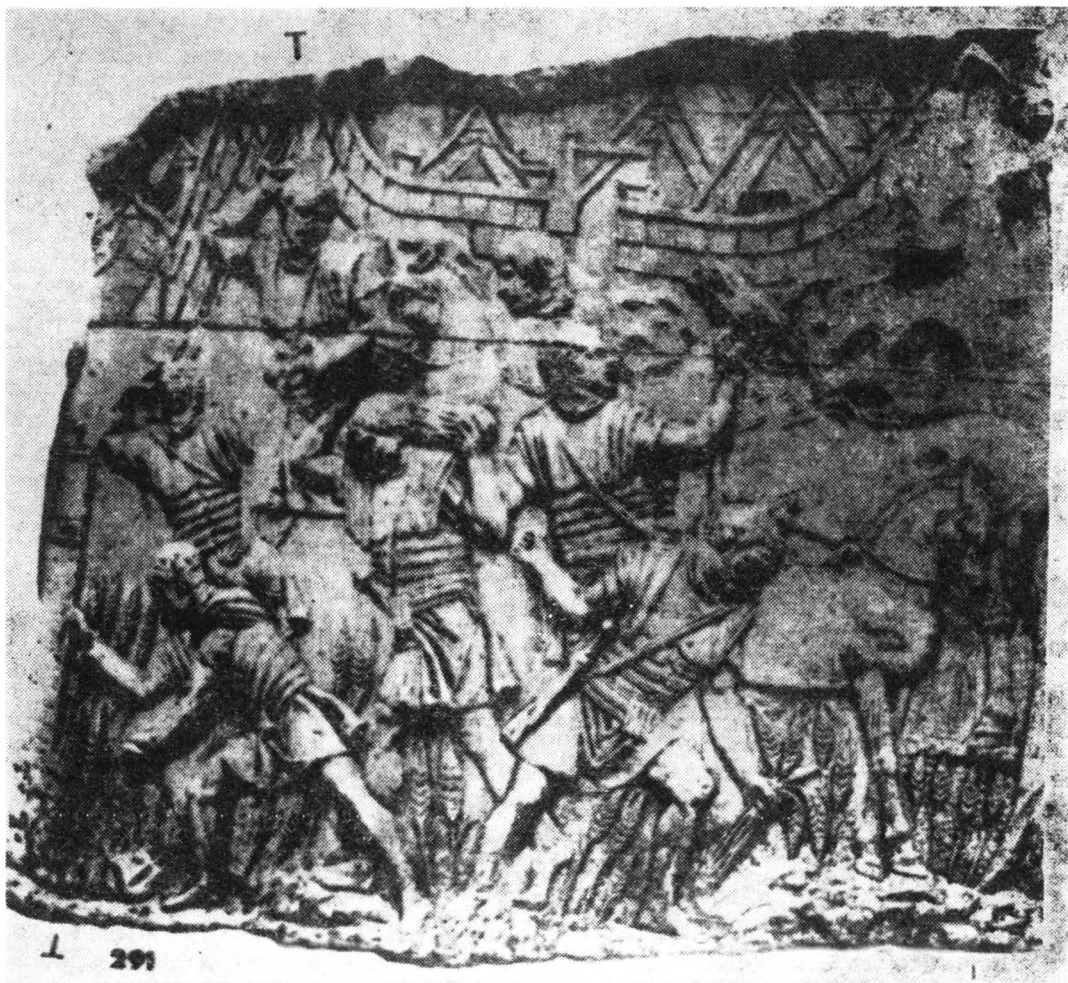

Fig. 1.

C. Cichorius a essayé d'analyser plus attentivement cette scène, qu'il décrit comme une action de ravitaillement de l'armée romaine et qui est concrétisée dans la récolte des céréales (dans ce cas le blé). La présence des trois animaux, mulets, *Maulthiere*, selon C. Cichorius, est expliquée dans le sens que les gerbes sont chargées sur le dos de ces animaux et transportées dans le camp que l'on voit à l'arrière-plan⁵. Parmi les chercheurs roumains, nous mentionnons D. Tudor, qui

⁵ C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule. Dritter Textband*, Berlin, 1900, p. 200—201.

résume la scène entière dans les mots : „les soldats mènent les chevaux au pâturage et moissonnent le blé”⁶. Enfin, dans une monographie récente, M. Macrea affirmait que cette scène „représente des soldats romains en train de moissonner”⁷.

On a ensuite considéré la scène comme un argument prouvant le développement de l'agriculture en Dacie préromaine, tous les chercheurs étant portés à croire que le champ de blé appartient aux Daces, mais conquis par l'armée romaine en marche et moissonné par les soldats romains. Se rapportant à cette scène de la Colonne, C. Moisil montrait „combien l'agriculture était développée chez les Daces”⁸. Depuis lors, dans différents travaux et manuels on montrait, en partant de cette scène, que les Daces cultivaient le blé, conclusion simple et honnête, mais sans aucune valeur pour l'histoire de l'agriculture sur le territoire de la Roumanie ancienne.

Grâce à la clarté de la scène, les deux premières actions, c'est-à-dire le *moissonnage* et le *gerbage*, ne comportent aucune discussion. En revanche, la troisième action a été expliquée de trois manières différentes : soldats qui font paître les chevaux ; soldats qui gardent les mulets ; ou, enfin, soldats menant les mulets destinés au transport des gerbes. Mais, si l'on étudie plus attentivement la scène, aucune de ces explications ne tient debout.

Notre première remarque concerne les trois équidés, qui ne sont pas des mulets, mais bien des chevaux, tels qu'ils sont présentés dans toutes les scènes de la Colonne⁹. Il ne saurait être question d'une confusion entre les chevaux et les mulets, car l'artiste sait représenter aussi le mulet, qui apparaît dans une autre scène¹⁰. Deuxièmement, on ne remarque pas dans la scène CX que les gerbes soient chargées sur les animaux et, ajoutons-nous, on ne transporte pas les gerbes sur le dos des mulets, le chariot étant plus propice à leur transport. Or, on ne voit pas ici un tel véhicule, bien que les attelages apparaissent fréquemment sur les scènes de la Colonne¹¹. Il faut donc exclure toute explication portant sur le transport des gerbes sur le dos des mulets ou à l'aide des chariots. Une troisième remarque porte sur la position des chevaux qui sont en mouvement et non en repos, ce qui exclut l'explication qu'ils sont au pâturage. La quatrième remarque porte toujours sur les chevaux : ceux-ci tournent en rond et il est possible que le sculpteur ait représenté même le poteau autour duquel ils tournent. Ces observations faites, on peut conclure que l'activité des chevaux porte sur une dernière action importante de la récolte du blé, la *tritura* „le battage”. Les trois chevaux, qui tournent en rond au pas, accomplissent l'action de *terere* „l'action de battre les blés”, pour en obtenir le *frumentum* „le blé”. Alors les deux soldats, qui portent des gerbes sur leur dos, se dirigent vers *area* „l'aire”, où a lieu la *tritura* „le battage”. La scène représente donc les trois actions de la récolte du

⁶ D. Tudor, *Oltenia Romană*³, Bucarest, 1968, p. 34.

⁷ M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, Bucarest, 1969, p. 296. Nous n'avons pas eu l'occasion de consulter les monographies de K. Lehmann-Hartleben, *Die Trajanssäule. Ein römisches Kunstwerk zu Beginn der Spätantike*, Berlin—Leipzig, 1926 et de L. Rossi, *Column and the Dacian Wars*, Londres—Ithaca (N.Y.), 1971.

⁸ C. Moisil, *Istoria românilor înfățișată în proiecțiuni luminoase. II. Luptele dacilor cu romanii în vremea regelui Decebal și a împăratului Traian*, Bucarest, 1915, p. 57.

⁹ C. Cichorius, *Tafelb.*, II, sc. V, VII, XVI, XXI, XXIV, XXVII, XXIX, XXXI, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XL, XLII, XLIX, L, LVII, LVIII, LXII, LXIV, LXVI, LXXIV, LXXXVIII, LXXXIX, XCVI, C, CII, CIV, CVI, CVII, CXXXVIII, CXLII, CXLIII, CXLIV, CXLV, CXLVI.

¹⁰ C. Cichorius, *Tafelb.*, II, sc. IX, XL (?), CVII (?).

¹¹ C. Cichorius, *Tafelb.*, II, sc. XXXVIII, XL, LXII, LXVI, CVI, CVII.

blé et peut être considérée parmi les plus concluants et les plus anciens témoignages sur la technique de la moisson sur le territoire de la Dacie.

Un deuxième problème, qu'il faut éclaircir, concerne le champ de blé ; à qui ce champ de blé appartient-il, aux Romains ou aux Daces ? On a généralement soutenu que le champ cultivé appartient aux Daces, que le blé y a été ensemencé aussi par le Daces et que par hasard les Romains sur leur passage trouvent ce champ cultivé qu'ils moissonnent¹². Cette explication est pourtant trop simple et diminue la valeur documentaire de la scène. Nous remarquons tout d'abord que celle-ci n'est point l'illustration d'un pur hasard, *Vorgang* selon C. Cichorius. Toutes les scènes de la Colonne sont des représentations d'événements ou d'épisodes importants de l'histoire des guerres contre les Daces. Le travail agricole de la scène CX vient s'insérer dans les événements importants du cours de la deuxième guerre dace.

On remarque, à l'arrière-plan de cette scène, un camp, situé à une certaine hauteur. Les soldats de la légion respective, qui sont occupés aux travaux agricoles, qu'on vient de décrire, appartiennent à l'armée romaine et, de l'image, il ne ressort aucunement qu'il viennent de conquérir un champ de blé. S'il s'était agi d'un territoire récemment conquis, alors les champs de blé auraient été dévastés et brûlés, soit par le conquérant, soit par celui qui se retirait devant le conquérant ; c'est la loi de la guerre que l'on rencontre partout dans l'antiquité. Alors, cet *ager*, cultivé du blé, n'appartient pas aux Daces, mais bien aux Romains et précisément à une légion. La scène CX nous confirme entièrement l'existence d'un *territorium legionis*, formé dans la région méridionale de la Dacie après 102, à la suite de la paix imposée par Trajan. La légion qui reste dans la Dacie est la *legio IV Flavia felix*¹³ et elle reçoit un *territorium* avec un immense *ager*, que les soldats romains viennent cultiver.

A la suite de cette analyse, un autre problème se pose, celle concernant la localisation de ce *territorium legionis* (c'est-à-dire de la scène CX). Selon W. Froehner, cette moisson du blé par les soldats romains aurait lieu en Dacie, dans une région de plaine¹⁴. C. Cichorius essaie d'argumenter et ensuite de préciser que cette scène de la récolte aurait lieu dans la région de Țara Bîrsei, *Burzenland*, hypothèse tout à fait gratuite et sans aucune fondement¹⁵. Selon D. Tudor, la scène de la récolte n'a pu avoir lieu qu'en Oltenie, hypothèse tout aussi peu fondée¹⁶. A ces opinions, privées de toute argumentation, jetées à la hâte sur le papier et nullement ou peu approfondies, nous opposons la précision qu'il n'a pu exister en Dacie un *territorium legionis*, avant la fin de la deuxième guerre dace, sinon en Transylvanie et à savoir dans la plaine de Hațeg, département de Hunedoara. C'est ici que, l'automne de l'an 102, Trajan a laissé la *legio IV Flavia felix*, la seule légion d'ailleurs qui a resté sur le territoire occupé ; c'est ici qu'elle avait son camp¹⁷ ; c'est donc ici que devait se trouver aussi son *territorium*.

¹² C. Cichorius, *Textb.*, III, *ibidem*.

¹³ E. Ritterling, *RE*, XII, 1544.

¹⁴ W. Froehner, *ibidem*.

¹⁵ C. Cichorius, *ibidem*.

¹⁶ D. Tudor, *ibidem*.

¹⁷ Sur la place de la future col. *Ulpia Traiana Aug. Dacica Sarmizegetusa* ; C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, dans „Dacia”, I, 1924, p. 225 ; *idem*, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 86—87 ; *idem*, *Severus Alexandr et provincia Dacia*, dans „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 153 n. 2 (*Dacia*, Cluj, 1969, p. 386 n. 2) ; I. Glodariu, *Legio IV Flavia Felix in Dacia*, dans „Acta Musei Napocensis”, III, 1966, p. 432—433 ; *idem*, *Legio IV Flavia Felix et la Dacie*, dans *Acta of the Fifth Epigraphic Congress 1967 Printed in Great Britain*, p. 330—332 ; D. Protase, *Legiunea IV Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei la provincia Dacia*, dans „Acta Musei Napocensis”, IV, 1967, p. 59 ; N. Gostar, *Condita Colonia Dacica*, dans „Apulum”, IX, 1971, p. 318.

Ceci est confirmé encore par la scène suivante, CXI, où l'on voit une puissante citadelle dace ; par conséquent ce *territorium legionis* n'était pas loin du massif montagneux d'Orăştie, où se trouvaient les fameuses forteresses daces.

Enfin, la datation de cette scène, selon sa succession sur la Colonne, la plupart l'on faite au commencement de la deuxième guerre, à savoir en été. Seul C. Cichorius date la scène de la moisson du mois de Juillet 106¹⁸. Aujourd'hui cependant on peut préciser avec certitude ce moment présenté si clairement dans la scène CX. Il est connu que Trajan part de Rome le 4 Juin 105¹⁹. Tout son voyage est présenté sur les scènes de la Colonne. Depuis son embarquement, qui a lieu à Brundisium²⁰, jusqu'à la scène CX, trente une autres scènes se succèdent²¹. Ce n'est pas le cas de nous arrêter sur ces épisodes préliminaires à la deuxième guerre, mais, de toute façon, depuis le 4 Juin jusqu'à la scène de la moisson un mois aura pu s'écouler. Par conséquent, la moisson du blé de la scène CX a eu lieu au mois de Juillet 105 et non en 106 comme C. Cichorius le prétendait, car le 11 Août 106 la guerre était déjà finie²², et non à peine commencée.

Avant de conclure, nous voulons souligner la valeur toute particulière de l'épisode présenté dans la scène CX. La scène de la moisson du blé n'est pas un événement secondaire, ainsi que l'a considéré C. Cichorius, sans parler des autres savants, comme J. Dierauer, E. Petersen, R. Paribeni, V. Pârvan, pour n'en citer que les plus connus, qui, fait significatif, ne l'ont pas même mentionné. Après avoir examiné successivement les scènes, on peut affirmer que l'armée romaine ne commence l'offensive qu'après la moisson des blés. Cette constatation correspond aux informations de Dio Cassius, LXVIII, 14, 1, qui affirme que Trajan a commencé la deuxième guerre „avec plus de sagesse que de passion“. Autrement, les champs de blé du *territorium legionis*, situés non loin du territoire dace non occupé, auraient été mis en péril une fois la guerre commencée. Le moissonnage fait sur le *territorium legionis* mettait à l'abri le blé qui pouvait être incendié par l'ennemi ; en même temps il résolvait le problème du ravitaillement de l'armée romaine. C'est à peine après que le blé eût été récolté et déposé dans les *horrea* des *castra* que les vraies hostilités commencent, telles qu'elles ont été consignées sur les scènes suivantes de la Colonne.

En revenant à l'analyse de la scène de la récolte, nous sommes encore redevables de deux explications. La première concerne le nombre des soldats, qui sont au nombre de sept. Leur activité est organisée pourtant par groupes de deux : deux moissonnent, deux lient et transportent les gerbes et deux mènent les chevaux à l'aire. Il y a bien encore un autre soldat, mais celui-ci ne mène pas les chevaux, comme C. Cichorius voudrait l'expliquer. Ce soldat, situé sur une place plus élevée, est mis en évidence sur les autres et, du geste qu'il fait de la main droite, on voit qu'il ne saurait être qu'un officier, chargé de surveiller les travaux agricoles.

Une autre activité se déroule dans la scène CIX ; à l'intérieur du camp on voit quatre soldats, dont celui de droite, le visage tourné vers l'aire, a une acti-

¹⁸ C. Cichorius, *ibidem*.

¹⁹ A. Degrassi, *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti*, XII, 1936, p. 179 et suiv. ; idem, *Inscriptiones Italiae*, XIII 1, Rome, 1947, p. 195—199, 226 ; L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Prague, 1951, p. 18, 57 ; C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, Bucarest, 1960, p. 309 ; E. Mary Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966, p. 30.

²⁰ A. Degrassi, *Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Rendiconti*, XXII, 1946—1947, p. 167 et suiv. ; C. Daicoviciu, *ibidem*.

²¹ C. Cichorius, *Tafelb.*, II, sc. LXXIX—CIX.

²² C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, dans „Dacia“, VII—VIII, 1937—1940, p. 330—333 ; CIL, XVI, 160 ; E. Mary Smallwood, *op. cit.*, p. 117—118 ; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 266.

vité qu'on n'a pu expliquer. On remarque que le-dit soldat, appartient toujours aux cadres d'une légion, reste debout penché sur un objet qu'on ne peut identifier et au-dessus duquel il tourne quelque chose de la main droite. Or, son travail est celui de *molere* „moudre“ le blé. Il est alors un *pistrinarius* „le meunier“ en train de moudre à l'aide d'un moulin une partie du blé qu'on vient de transporter de l'aire.

En conclusion le battage du blé à l'aide des chevaux est ancien sur le territoire de la Dacie, ayant été pratiqué dès l'époque romaine. Il n'est même pas exclu que les Daces aient utilisé un procédé similaire. Le système, répandu aussi chez d'autres peuples d'Europe, doit être assez ancien chez les Roumains ; aussi et il est mentionné dans la poésie rituelle *Plușorul* :

*In grajd repede-a purces,
Zece iepe de-a ales,
Zece iepe,
Tot sirepe,
Cu potcoave de argint,
Cu cuie de mărgărit,
Cari unde mi-ți călca,
Pământul cutremura,...
La arie le-a adus,
La treierat le-a pus,
Cu copitele treierau,
Cu gura mi se hrăneau.*

*Il s'en alla dans l'écurie
Et quelques juments choisit,
Dix juments le suivent,
Fingardes, rétives,
Leur sabots, tout en argent,
Brillaient comme les diamants,
Quand elles marchaient sur le blé,
Toute la terre tremblait,...
Arrivées à l'aire, sauvages,
Elles commencent l'égrenage,
Leurs sabots fougueux égrenent,
Et leurs gueles sont toujours pleines.*

T. Pamfile, *Agricultura la români*, Bucarest, 1913, p. 206 ; version française par G. Pruteanu.

UN NOUVEAU DOCUMENT ÉPIGRAPHIQUE SUR NUMERUS PALMYRENORUM TIBISCENSIIUM

PAR

N. GOSTAR

Notre collègue V. Wollmann vient de publier sous le titre *Inscriptii și sculpturi romane din sud-estul Banatului — Römische Inschriften und Steindenkmäler aus dem Südöstlichen Banat*, dans „Acta Musei Napocensis“, VIII, 1971, p. 531 et suiv., quelques documents épigraphiques provenant de plusieurs localités romaines de cette partie de la Dacie. On y publie (p. 552—553) un fragment d'autel trouvé près du camp de *Tibiscum*, aujourd'hui Jupa, département Caraș-Severin, conservé dans le Musée de Caransebeș. Malheureusement, la surface de l'inscription est en grande partie disparue et il n'en reste que quelques lettres du côté gauche. Selon V. Wollmann, le texte épigraphique serait le suivant :

BLI[...?] ou BEL[...?]

AE[LIVS ?]

AR[... ?]

E[... ?]

PATIRON ?]

La photographie de l'autel est peu réussie et on y distingue difficilement les formes des lettres ; en revanche, le dessin est correctement exécuté. On remarque que dans la l. 1, on distingue, quand même sur la photo, BEL, cela a dû être BEL, ainsi que V. Wollmann lui aussi le suppose d'ailleurs ; dans la l. 3 on pourrait être AR, mais tout aussi bien AF ou AP ; mais l. 5. on ne saurait lire PAT (et quand *pat(ron/us)*) il y trouverait difficilement sa place), mais seulement PAI, donc, à notre avis, PAL.

Si l'on tient compte du fait que dans la localité où l'on a découvert le monument a campé un *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*¹, alors le nom de la

¹ G. Cantacuzino, *Cîteva corpuri barbare din armata romană de la Augustus la Gallienus*. Bucarest, 1929, p. 72 et suiv. ; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucarest, 1937, p. 199 ; H. T. Rowell, *RE*, XVII, 2550 ; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien*, Berlin, 1938, p. 213 ; F. Vittinshoff, *Zur angeblichen Barbarisierung des römischen Heeres durch die Verbände Numeri*, dans „Historia“, I, 1950, p. 399 ; C. Daicoviciu, *Diploma militară de la Tibiscum*, dans „Acta Musei Napocensis“, II, 1965, p. 135 et suiv. ; N. Gostar, *Populația palmyreniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice*, dans

divinité il y a *Bel*, connu comme dieux important à la tête d'une triade palmyrénienne². L'inscription pourrait donc être complétée (fig. 1) :

Fig. 1.

La divinité palmyrénienne, *deus patrius Bel* ou *Belus*, apparaît encore en Dacie, dans l'inscription du temple bâti par *n(umerus) Pal(myrenorum) sagit(tario-rum)* de *Porolissum*³, et, avec d'autres dieux syriens, *dei patrii*, dans l'inscription d'un temple de *Sarmizegetusa*⁴. L'épithète pourrait donc être *patrio*, mais *sancto* n'est pas exclu non plus.

„Arheologia Moldovei“, II—III, 1964, p. 299 et suiv.; idem, *A propos de deux inscriptions des Analecta de Zamosius*, dans „An. şt. ale Univ. Iaşi“, *Istorie*, XVIII, 1, 1972, p. 57; I. I. Russu, *Elementele syriene în Dacia carpatică şi rolul lor în „colonizarea“ şi romanizarea provinciei*, dans „Acta Musei Napocensis“, VI, 1969, p. 175; idem, *Auxilia Provinciae Daciae*, dans „Studii şi cercetări de istorie veche“, 20, 1, 1972, p. 76; M. Moga, *Garnizoana romană de la Tibiscum*, dans „Acta Musei Napocensis“, VII, 1970, p. 136 et suiv.; S. Sanie, *Inscriptio bilinguis Tibiscensis*, *A. Pars Palmyrena*, dans „Dacia“, N. S., XIV, 1970, p. 405 et suiv.; J. Benes, *Die römischen Auxiliarformationen im unteren Donauraum*, dans „Sbornik Praci Filosoficka Faculti Brněnské University“, E, 15, 1970, p. 191.

² J. Fevrier, *La religion des Palmyréniens*, Paris, 1931, p. 47 et suiv.

³ A. Stein, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hause des Severus*, extr. de „Anuarul Comisiunii monumentelor istorice“, Transilvania, V, 1942, p. 3 et suiv.; C. Daicoviciu, *RE*, XXII, 267; I. I. Russu, *Elementele syriene*, p. 174, 181.

⁴ *CIL*, III, 7954; S. Sanie, *Citeva observații asupra inscripției CIL, III, 7954 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, dans „Studii şi cercetări de istorie veche“, 19, 4, 1968, p. 575 et suiv.

Le gentilice *Aelius* est connu parmi les Palmyréniens de Dacie⁵. Il n'est resté du cognomen que deux lettres, dans la l. 3 ; au cas où il y aurait eu là les lettres AF, alors il est possible que ce cognomen ait été *[Bor]af[as]*, nom palmyrénien connu déjà à *Tibiscum*⁶.

A la suite de la l. 3 il pourrait être *mil(es)* ou *vet(eranus)* et dans la l. 4 *e[x n(numero)]* ou *e[x opt(ione) n(umeri)]*⁷.

Le monument est donc un autel dédié à *Bel patrius* ou *sanctus* par *Aelius ...ar... mil(es ex n(umero) Palm(yrenorum) ou vet(eranus) ex opt(ione) n(umeri) Palm(yrenorum)*.

⁵ N. Gostar, *Populația palmyreniană*, p. 391, 394—395 ; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 177 et suiv.

⁶ CIL, III, 14216 ; I. I. Russu, *Note epigrafice*, dans „Studii și cercetări de istorie veche”, 18, 1, 1967, p. 168—169 ; S. Sanie, *L'onomastique orientale de la Dacie*, dans „Dacia”, N. S., XIV, 1970, p. 238.

⁷ Cf. CIL, III, 7999, 8000, 14216 ; N. Gostar, *op. cit.*, p. 391—393 ; I. I. Russu, *Elementele syriene*, p. 176 et suiv.

ÎMBUNĂTĂȚIREA ILUMINATULUI PUBLIC DIN ORAȘUL IAȘI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

DE

DUMITRU D. RUSU

În ansamblul modernizărilor edilitaro-urbanistice ale orașului Iași din cursul secolului al XIX-lea se înscrie și îmbunătățirea sistemului de iluminat. Cu privire la acest aspect fundamental din istoria Iașilor în epoca modernă există puține mențiuni istoriografice¹. Bogatul material inedit din Arhivele statului Iași ne îngăduie să conturăm momentele principale ale evoluției iluminatului public al orașului pe parcursul secolului al XIX-lea.

Pînă la începutul secolului al XIX-lea iluminatul orașului Iași nu a constituit obiectul unei reglementări precise și eficace. Doar proprietarii dughenelor aveau datoria „fiștecăre să pue o lumină la fereastră ca să lumineze ulița”². Măsurile luate în anii 1802—1804, în timpul domniei lui Alex. Moruzi, constituie începutul preocupărilor exprese pentru dezvoltarea și îmbunătățirea acestui serviciu public.

Odată cu aducerea apei în oraș și pavarea unor străzi cu birne de lemn, Moruzi se va îngriji și de iluminatul ulițelor „așezîndu-se finare la toate 25 case și culuccii prin răsîntîli pentru ținerea bunei rînduiei”. Cu „bună orînduială și grija finarelor” era însărcinat vel-căpitanul „cel întîi zapciu după agă”³. Ca și pînă atunci, iluminarea continua să se facă cu luminări de seu.

După trei decenii, în care procesul modernizării Iașilor este mult prea timid, începe perioada regulamentară, perioadă în care s-au produs transformări structurale esențiale în toate compartimentele vieții orășenești. Orașul se extinde teritorial și își va schimba înfățișarea prin construirea unor edificii, modernizarea străzilor, alimentarea cu apă, iluminatul și înfăptuirea altor îmbunătățiri similare. Toate acestea s-au efectuat paralel cu creșterea însemnătății orașului, cu întărirea funcțiilor sale administrative, cu consolidarea rolului Iașilor de diriguitor al vieții economice, administrative și spirituale.

¹ Unele date asupra iluminatului orașului Iași în secolul al XIX-lea găsim în: N. A. Bogdan, *Orașul Iași odinioară și astăzi*, Tip. Națională, Iași, 1904, p. 271—280; Valerian Popovici, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, Ed. Acad. R.P.R., București, 1957, p. 271—274; Constantin M. Boncu, *Contribuții la istoria petrolului românesc*, Ed. Acad. R.S.R., București 1971, p. 108—112 și 387—393; ș.a.

² Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, tomul II, Iași, 1857, p. 65.

³ *Ibidem*, p. 68.

„Regulamentul municipal pentru orașul Eși” — cuprins în Capitolul al III-lea (Anexe) din Regulamentul organic al Moldovei⁴ — instituia noua administrație a Iașilor, Sfatul municipal, numit apoi Eforia orașenească. Între multiplele atribuții care cădeau în seama Eforiei un loc aparte ocupa și „luminarea orașului”⁵. Pre-cizându-se că „luminarea ulițelor” era necesară ca „ajutor de priveghere și de ușurință pentru comunicația lăcuiitorilor” se stabilea utilizarea, în acest scop, a „cinci sute finare, în care vor arde luminări de seu în toate nopțile anului, afară de acele cînd va fi lună plină, la care vreme va arde numai jumătate din luminări”. Supravegherea felinarelor — așezate „în oraș în depărtare de 12 stînjieni unul de altul și prin mahalale de 15 stînjieni” — revenea celor 40 de fanaragii cu staros-tele lor⁶. Mai importantă poate decît aceste reglementări — care nu fac decît să statorească, în termeni mai preciși, o situație deja existentă — este prevederea referitoare la necesitatea îmbunătățirii iluminatului. „Sfatul municipal — se pre-ciza în Regulament — va face toate ispitele cîte vor povățui către aflarea unei îndemănătoare închipuiri pentru luminarea orașului cu chipul cel mai lesnicios mai economicos și mai sigur despre tot felul de primejdii”⁷.

Odată cu aplicarea noii reglementări și instituirea Sfatului municipal, în ianuarie 1832, se iau măsuri pentru sporirea numărului de felinare pînă la 500, așezarea acestora în locuri corespunzătoare și se cere a se cerceta „cu ce ar putea costisi mai eștin luminarea orașului cu luminări de seu sau cu oloiu de cînepă”⁸. Totuși, timp de aproape un deceniu, nu se vor produce schimbări esențiale, deși nu au lipsit unele propuneri de îmbunătățire a iluminatului⁹. Acțiunea de căutare a unui sistem mai propice și mai ieftin duce la înlocuirea, în aprilie 1839, a lumî-nărilor de seu cu uleiul vegetal¹⁰, care va fi utilizat timp de două decenii. Încercarea, din anii 1841—1843, de a folosi la luminarea orașului „reverbere (lămpi cu ulei situate pe mijlocul străzilor — n.n.) în locul finarelor”, fiind prea costisitoare nu se va putea realiza¹¹. Se ajunge, totuși, la o îmbunătățire prin utilizarea, începînd cu anul 1842, a 240 de felinare mari în centrul orașului și 400 de felinare mici în cartierele mărginașe¹². Numărul felinarelor va crește în perioada regula-mentară pînă la 750¹³.

Pentru întreținerea acestui serviciu public se va recurge la sistemul arendării, sistem care va genera multe neajunsuri reflectate din plin în situația precară a iluminatului. După 1848 se amplifică grija pentru starea orașului și, în acest ca-dru, se fac noi încercări pentru a asigura o activitate normală, un progres și în

⁴ *Analele parlamentare ale României*, tomul I, partea a II-a, București, 1893, p. 130—140.

⁵ Regulamentul pentru organizarea Eforiei, conține în partea a II-a, secțiu-ne „Despre luminarea orașului” (art. 36—39) (*Ibidem*, p. 136—137).

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 136.

⁸ Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 3/1832, f. 1—10 (citatul la f. 5); „Albina românească”, nr. 11, 7 februarie 1832, p. 44.

⁹ În 1834 se face o propunere pentru iluminat cu ulei (*Ibidem*, dosar nr. 21/1834, f. 76, 77) precum și altele care vizau îmbunătățiri substanțiale ale siste-mului de iluminat (*Ibidem*, dosar nr. 4/1833, f. 24—29 ș.a.; dosar nr. 10/1835, f. 32—42 ș.a.).

¹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 11/1838, f. 108; dosar nr. 6/1833, f. 1—82.

¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 7/1841, f. 2—4; „Buletin foale oficială”, nr. 5, 16 ianu-arie 1841, p. 19.

¹² Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 7/1842, f. 140 și 196; dosar nr. 12/1843, 91 f.

¹³ *Ibidem*, dosar nr. 4/1857, f. 15, 17.

sistemul iluminatului¹⁴. Un pas mai departe către îmbunătățirea iluminatului va fi făcut, în anii din preajma Unirii Principatelor, prin înlocuirea uleiului cu petrol lampant, produs prin distilarea țițeiului.

Probabil, în urma unor solicitări anterioare pentru iluminarea cu petrol lampant și avînd în față exemplul Bucureștilor — care din 1856 folosea noul combustibil pentru iluminat¹⁵ — în ianuarie 1857, Sfatul municipal decide ca să porceadă la înmulțirea numărului de felinare și fanaragii, urmînd ca la începutul anului următor „a restatornici lumina pe o soliditate mai întinsă, după un înadins proiect (...) întemeiat pe baza înlesnirilor ci să vor dizvăli”¹⁶. Evident se are în vedere „prefacerea totală” a iluminatului public prin utilizarea noului combustibil¹⁷.

Pentru înfăptuirea acestui plan se va oferi negustorul ieșean Iohan Levandovschi care, la 24 ianuarie 1857, solicita antrepriza iluminării orașului cu „gaz-fotogen” (cum îl numea el) pe timp de 5 ani, în schimbul sumei de 240.000 de lei pe an. Sporul de 110.000 de lei față de cei 130.000 de lei, cît costa anual iluminatul orașului cu ulei, era justificat prin prețul mai mare al gazului și cheltuelile datorate „prefacerii mașinilor înlăuntrul finarelor”¹⁸. Dificultățile financiare și tulburările datorate acțiunilor separate în vederea alegerilor pentru Adunarea ad-hoc a Moldovei amîna, pentru scurt timp, luarea unei hotărîri. O nouă propunere a negustorului Levandovschi, din septembrie 1857¹⁹ în condițiile existenței unui climat de stabilitate în viața orașului, determină cîrmuirea să grăbească lucrările în vederea acordării antreprizei.

Rezultatul favorabil al Comisiei, instituite pentru cercetarea propunerii lui Levandovschi²⁰, duce la hotărîrea „unanimă” a membrilor Sfatului orașenesc, din 26 octombrie 1857, „ca luminarisirea orașului să se antrepriziască de a se face cu gaz fotogen”²¹. La 5 decembrie 1857 erau deja încheiate lucrările referitoare la acordarea concesiunii unei asociații compusă din Iohan Levandovschi, serdarul Gh. Müller și Simion Ispovici²². Cu o întîrziere de trei luni față de termenul

¹⁴ Instrucțiunile „privind iluminarea orașului”, din aprilie 1849, detaliază îndatoririle ce cădeau în sarcina acestui serviciu, Eforia fiind răspunzătoare de întreaga activitate (Ibidem, dosar nr. 19/1849, f. 18). În anii 1852—1854, se încearcă o îmbunătățire a distribuției finarelor în oraș (Ibidem, dosar nr. 57/1852, 50 f.) precum și administrarea acestui serviciu în regie de către autoritățile orașenești prin înființarea, după modelul pompierilor, a „unei companii de fanaragii”. În genere, nu se va ajunge la rezultate mulțumitoare (*Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tomul I, Iași, 1855, p. 297—299; Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 37/1853, f. 77—83; dosar nr. 3/1854, f. 10—12; dosar nr. 65/1854, f. 1; dosar nr. 4/1855, f. 103; ș.a.).

¹⁵ Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 99.

¹⁶ Jurnalul Sfatului orașenesc Iași din 14 ianuarie 1857 (Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 4/1857, f. 5).

¹⁷ Pentru detalii referitoare la introducerea iluminatului cu petrol lampant în Iași la 1858 a se vedea Valerian Popovici, *op. cit.*, p. 271—274; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 108—112 și 387—394.

¹⁸ Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 4/1857, f. 10.

¹⁹ Ibidem, dosar nr. 64/1857, f. 1 și 10; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 387—388.

²⁰ Prin „Jurnalul” din 25 octombrie 1857, Comisia se declara de acord cu proiectul iluminării orașului cu gaz, insistînd ca acesta să se prepare în țară. Se mai propunea sporirea numărului finarelor la 820 de bucăți (Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 64/1857, f. 35—36).

²¹ „Jurnalul” Sfatului municipal Iași, nr. 22, din 26 octombrie 1867 (Ibidem, f. 37).

²² Ibidem, f. 86—88 și 106; Constantin M. Boncu, *op. cit.*, p. 389—394.

precizat în contract, la mijlocul lunii aprilie 1858, se încheie procesul instalării în felinare a celor 820 de „mașini” aduse de la Berlin²³.

În primii ani de exploatare, noul sistem de iluminat satisfăcea în mică măsură așteptările, datorită lipsei de grijă din partea antreprenorilor și calității inferioare a gazului, fabricat rudimentar din păcura de pe moșia Solonț (Bacău)²⁴. Oricum, cu toate neajunsurile care s-au ivit — în parte, explicabile pentru acea epocă — folosirea petrolului lampant aducea cu sine, pe lângă îmbunătățirea calitativă și posibilitatea extinderii iluminatului public, creșterea preocupărilor pentru exploatarea și prelucrarea șteiului din țara noastră.

După Unire, timp de un deceniu nu se întreprind acțiuni deosebite în sectorul iluminatului, ca de altfel în toate compartimentele vieții Iașilor, care nu mai era oraș-capitală. Se va dubla totuși numărul felinarelor, ajungându-se în 1870 la 1673²⁵, și va crește exigența față de gazul folosit²⁶.

Din deceniul al optulea al secolului trecut începe o intensă activitate edilitaro-urbanistică în cadrul orașului Iași. Este perioada îndreptării și asfaltării unor străzi, a construirii unor însemnate edificii publice, a îmbunătățirii alimentării orașului cu apă etc. În aceste condiții se impunea și necesitatea modernizării iluminatului orașului, preocupare constantă a autorităților orașenești. Nu au lipsit nici solicitările în acest sens. După 1870, timp de peste două decenii, găsim o adevărată avalanșă de propuneri referitoare la modernizarea iluminatului orașului²⁷. Nu întimplător, majoritatea zdrobitoare a lor veneau din partea companiilor străine, mai ales a celor germane. Sîntem într-o perioadă de acțiune sistematică de infiltrare a capitalurilor străine în economia țării. Pe de altă parte, toate aceste propuneri, în raport cu sistemul de iluminat existent, presupuneau o serie întreagă de instalații noi, ca atare mari investiții de capital care le-ar fi adus venituri însemnate.

Cu toată receptivitatea și interesul Primăriei față de necesitatea stringentă a refacerii iluminatului orașului, totuși deficitele bugetare cronice, neîncrederea în folosirea electricității, abia experimentată în alte state, determină prelungirea perioadei de tatonări pînă în ultimul deceniu al secolului trecut.

Eșecul încercărilor de a da în antrepriză întreținerea iluminatului și din 1870 înainte, determină Primăria să treacă la administrarea în regie proprie și a acestui serviciu²⁸. Bazele noului regim al iluminatului au fost puse prin „Regulamentul pentru iluminarea orașului Iași” adoptat de Consiliul Comunal la 29 decembrie 1869²⁹. Noul regulament — valabil pînă la introducerea electricității — stabilea detaliat îndatoririle personalului de deservire și ale celorlalți factori responsabili. După asigurarea aprovizionării cu gaz a fost sporit numărul felinarelor, la 2095 în 1872, și al personalului din acest serviciu³⁰. Începînd cu anul 1870 se

²³ Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 64/1857, f. 100, 141, 144, 246 ș.a.; „Gazeta de Moldavia”, nr. 15, 20 februarie 1858, p. 58.

²⁴ Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 64/1857, f. 361, 362, 445 ș.a.

²⁵ Ibidem, fond Primăria Iași, dosar nr. 139/1866, f. 1197—1254.

²⁶ Din 1870 se instituie o comisie de control chimic al gazului folosit pentru iluminat (Ibidem, dosar nr. 105/1870, f. 7).

²⁷ A se vedea Raportul Primăriei Iași către Ministerul de Interne, din 30 august 1891, în Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 614/1891, f. 1—4.

²⁸ Cf. Ibidem, f. 42—53.

²⁹ Ibidem, f. 35—41. Regulamentul din 1869 va fi publicat în mai multe rînduri începînd cu 1870. A se vedea: *Colecțiune de legi și regulamente*, Iași, 1903, p. 152—157.

³⁰ Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 78/1872, f. 8—9. Personalul serviciului ecleraajului era compus din următorii slujitori: un șef ecleraaj, un ajutor, un contabil, cinci supraveghetori, doi magazineri și 105 fanaragii (Ibidem, f. 45).

introduce sistemul rapoartelor zilnice din partea „șefului eclerajului” către Primărie asupra felului cum a decurs iluminatul³¹.

Paralel cu acțiunile de îmbunătățire a iluminării cu petrol, municipalitatea se va preocupa și de numeroasele propuneri referitoare la introducerea unui nou sistem de iluminare cu „gaz aerian”. Acest sistem, deși pentru iluminatul orașului nu aducea decât ameliorări minime, totuși interesa, mai ales companiile străine, care ar fi obținut venituri însemnate de pe urma construcției și întreținerii unor complexe instalații.

Începând cu propunerea făcută municipalității Iași, la 28 februarie 1869, de către I. Hutter, din partea unei societăți germane, pentru iluminarea orașului cu „gaz aerian”³², timp de 10 ani (1870—1880) se fac peste 20 de asemenea oferte³³. Dintre toate, ne reține atenția oferta făcută de Monnier, însoțită de autoritățile orașenești dar sortită eșecului, datorită lipsei de interes din partea concesiionarului.

După venirea în fruntea Consiliului Municipal a lui N. Gane (iunie 1872) — om destoinic și interesat în ridicarea orașului — ajungându-se și la o echilibrare a bugetului după mulți ani de deficite, se va da curs cererii repetate a lui Monnier privind concesiunea iluminatului orașului Iași cu „gaz aeriform”³⁴. După ce Consiliul comunal admite, în principiu, la 26 iunie 1872 „sistemul eclerajului cu gaz aeriform” se fac toate pregătirile în vederea acordării concesiunii³⁵. După licitația ținută în septembrie 1872 se aprobă definitiv, la 3 aprilie 1873, concesiunea iluminării parțiale a orașului cu „gaz aeriform” lui Monnier. Consiliul comunal se îngrijește de terenul necesar pentru construirea uzinei, înaintind apoi tabelul celor 52 de străzi pe care trebuiau instalate 1350 de felinare cu „gaz aerian”. Monnier întârzie nejustificat lucrările, transmitând, în ultimă instanță, concesiunea, în 1875, companiei Crowley. Până la urmă nu se ajunge la nici un rezultat pozitiv. În august 1876 contractul va fi reziliat³⁶.

Războiul de independență întrerupe, pentru moment, aceste inițiative. Până la finele deceniului al optulea merită amintită doar propunerea lui S. Hermann din București pentru iluminarea orașului după „o invenție cu totul nouă care constă într-o lampă ce consumă gazuri lichide”³⁷. Dar, perspectiva introducerii iluminatului electric — devenită aproape iminentă — înlătură această propunere după cum va înlătura și alte multe asemenea oferte făcute în deceniul următor.

Între anii 1880—1890, alte zeci și zeci de propuneri³⁸ din partea companiilor străine și a unor societăți românești care urmăreau mai ales perfecționarea sistemului iluminării cu gaz, nu sînt decât înregistrate fără a se mai da curs vreunei noi inițiative. Deficitele bugetare cronice, neîncrederea în noul adus de electricitate, însoțită totuși de dorința utilizării noii energii, dese schimbări de la conducerea orașului, determină ca problema iluminatului să nu mai facă nici un pas

³¹ Ibidem, dosar nr. 51/1872. Începând cu 1875 dosarul nr. 42 din fondul Primăriei, din fiecare an, conține rapoartele zilnice ale șefului eclerajului.

³² Ibidem, dosar nr. 55/1869, f. 7—8.

³³ Ibidem, 580 f.; N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 280—300.

³⁴ La 16 mai 1871 francezul Monnier se oferă să ia concesiunea iluminatului orașului Iași cu gaz aeriform. O nouă intervenție este făcută în iunie 1872 (Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 55/1869, f. 110, 113).

³⁵ Date asupra concesiunii Monnier în: Ibidem, 500 f.; Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 53 și 112/1872.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, f. 581.

³⁸ În perioada 1869—1891 au fost făcute peste 300 de propuneri, dar nu puteau fi primite „din cauza lipsei de seriozitate a propunerilor, condițiilor împovărătoare, ce le puneau și, în fine, a tarifelor de prețuri mai mult decât exagerate ce propuneau”. (Arh. Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 614/1891, f. 1; Vezi și Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 112/1881, 200 f.).

înainte în deceniul următor cuceririi independenței. Constatăm doar o creștere nesemnificativă a numărului felinarelor de la 2293, în 1881³⁹ la 2426 în 1889⁴⁰.

În privința modernizării iluminatului Iașilor, totuși deceniul al nouălea din secolul trecut rămîne ca o perioadă de căutări, de prospectare a avantajelor iluminatului electric. În 1882, administrația Iașilor începe să se preocupe cu deplină seriozitate de această chestiune.

În februarie 1882, municipalitatea orașului cerea informații Primăriei din Paris asupra stadiului iluminării electrice a orașului și aprecieri privitoare la eficacitatea și costul electricității⁴¹. În același scop primarul Iașilor va face o vizită, în 1883, la Viena și Londra, intrînd în legătură cu societăți specializate în instalații electrice pentru iluminat⁴². Interesului notoriu al Primăriei Iași pentru folosirea electricității îi răspund, încă din 1882, o serie de oferte din partea unor societăți. Pînă la 1890, înregistrăm peste 30 de asemenea proiecte, solicitanții obligîndu-se să facă și probe prealabile de funcționare. Față de toate acestea nu se întreprinde nimic concret. Răspunsul stereotip al Sfatului comunal, către toți solicitanții, era: „chestiunea iluminatului nu a fost încă hotărîtă în principiu, și nu se putea da curs acțiunilor în acest sens”⁴³.

În anii 1891—1895, o dată cu respingerea ultimelor oferte de iluminare a orașului cu gaz, administrația se hotărăște definitiv pentru introducerea treptată a electricității. „Condițiile de licitație pentru acordarea concesiunii iluminatului orașului Iași” — definitivitate și adoptate în cursul anului 1893⁴⁴ — preconizau o soluție de compromis, normală pentru acea epocă. Admițîndu-se „introducerea gazului aeriform și electricității pentru a servi la iluminatul orașului”, se preconiza utilizarea „gazului aeriform ca sistem general atît pentru eclerajul municipal cît și pentru cel privat; iar electricitatea deocamdată ca excepțiune, restrînsă fiind, în cît privește iluminatul municipal, numai la cîteva stabilimente precum: Palatul comunal, Teatrul, Abatorul nou și la unele strade mai importante”. Mai departe erau specificate străzile, desigur toate centrale, care urmau să fie iluminate cu electricitate, care „vor fi însă prevăzute și cu sistemul eclerajului cu gaz aeriform”⁴⁵.

Realizarea acestui plan — desigur fără introducerea „gazului aerian” ci în condițiile utilizării mai departe pe lîngă electricitate și a felinarelor cu gaz lampant — nu va întîrzia decît cîteva ani. Începutul este făcut prin iluminarea cu electricitate, din septembrie 1896, a noului edificiu al Teatrului Național, înzestrat cu o uzină proprie⁴⁶.

³⁹ Arh. st. Iași, fond Eforia Iași, dosar nr. 112/1881, f. 2.

⁴⁰ Ibidem, dosar nr. 264/1888, f. 21.

⁴¹ Ibidem, dosar nr. 112/1881, f. 23 și 49.

⁴² Ibidem, f. 119—133, 156—157.

⁴³ Ibidem, dosar nr. 264/1888, f. 60 și urmât.

⁴⁴ Arhiva Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 614/1891, f. 20—30.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Prin contractul din iunie 1895 se acordă concesiunea iluminatului cu electricitate al Teatrului Național, companiei „Allgemeine Electricitäts Gesellschaft”, reprezentată prin F. Gruber. Lucrarea, terminată în toamna anului următor, nu va mai ajunge să fie recepționată de comună. Neînțelegerile ivite între autorități și concesionar — luînd calea justiției din 1897 — se vor aplană în 1900 o dată cu racordarea Teatrului la rețeaua electrică a orașului (Arh. St. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 398/1896, 390 f.).

Dar, la 11 ianuarie 1896, vine pentru a șaptea oară în fruntea Consiliului municipal Nicolae Gane. Cunosător al acestei probleme, autorul unor încercări — deja menționate mai sus — pentru îmbunătățirea iluminării Iașilor, găsește acum terenul prielnic pentru realizarea unei opere de stringentă necesitate în acea epocă. După o ultimă acțiune de cercetare a sistemului folosit în alte orașe din țară și din străinătate⁴⁷ lucrările în vederea concesionării iluminatului cu electricitate intră în stadiul final.

Biruină ezitărilor, în iulie 1896, Comisia de ecleraj a orașului, după studiile întreprinse, în raport de „costul ridicat al electricității și al resurselor moderate ale Comunei”, opinează „a se ilumina cu electricitate numai un număr restrâns de străzi din prima zonă, pe o lungime de 6 485 metri liniari”. Restul orașului rămânea să fie iluminat, în continuare, cu petrol lampant⁴⁸.

„Caietul de sarcini pentru concesionarea ecleraajului cu gaz și electricitate a orașului Iași”⁴⁹, aprobat de toate forurile în prima jumătate a anului 1897⁵⁰, prevedea antrepriza pentru 40 de ani a „ecleraajului cu gaz sau electricitate sau cu gaz și electricitate a căilor publice și a clădirilor comunale” din Iași. Pentru prima etapă erau precizate edificiile publice și cele 13 străzi centrale care urmau să fie electrificate⁵¹. Totodată se hotăra și data adjudecațiunii pentru 6/18 septembrie 1897⁵².

Din cele 15 companii care-și manifestaseră dorința pentru această antrepriză, la licitație s-au prezentat doar trei societăți germane. Dintre acestea Consiliul Comunal preferă pe „Continental Gesellschaft für elektrische Unternehmungen” din Nürnberg⁵³. Conform contractului încheiat cu această societate — aprobat definitiv prin decretul regal din 25 februarie 1898⁵⁴ — iluminatul străzilor urma „să se facă prin mijlocul lămpilor cu arc de la 8—10 amperi, din distanță de 50 m în 50 m și cu lămpi de incandescență de 16 lumânări din 25 în 25 metri”⁵⁵.

Lucrările, începute în vara anului 1898, au în vedere construirea uzinei electrice, existentă și astăzi, și — cu câteva luni mai târziu — instalarea rețelei electrice în oraș⁵⁶.

⁴⁷ Cf. Ibidem, dosar nr. 181/1891, 200 f.

⁴⁸ Ibidem, dosar nr. 640/1896, f. 29.

⁴⁹ Ibidem, f. 48—70; „Monitorul comunei Iași”, 1900, p. 189—200.

⁵⁰ Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 640/1896, f. 29—159.

⁵¹ Primele străzi electrificate au fost: Lăpușneanu, Carol, Strada de Sus, Păcurari, Unirea, Alecsandri, Golia, Arcu, Gărei, Ștefan cel Mare, Primăriei, A. Panu și Cismăriei (Ibidem, f. 33).

⁵² Ibidem, f. 162.

⁵³ Ibidem, f. 222. Desigur cercurile conducătoare din România nu au fost indiferente față de hotărârile care se luau la Iași în privința iluminatului. Lucrurile au fost forțate în favoarea societăților germane. Trimițându-se cu întârziere înștiințări asupra datei licitației multe companii nu s-au mai putut prezenta. În acest sens găsim proteste din partea unor companii italiene și franceze. Propunerile venite din partea societăților românești au fost privite cu totală neîncredere (Ibidem, f. 160—210).

⁵⁴ Ibidem, dosar nr. 640 II/1896, f. 93.

⁵⁵ Ibidem, f. 98.

⁵⁶ Pentru mersul lucrărilor referitoare la construirea Uzinei electrice și a rețelei de distribuție a curentului electric a se vedea: Ibidem, dosar nr. 166/1898, 120 f.; dosar nr. 606/1898, 20 f.; dosar nr. 166 II/1899, 600 f.

Între timp, reluând o propunere mai veche din 1896⁵⁷, autoritățile comunale simt la instalarea, în decembrie 1898, a câtorva becuri electrice în Piața Unirii și pe strada Golia⁵⁸, alimentate, deocamdată⁵⁹, de uzina Teatrului.

La 6/18 mai 1899, începe însă exploatarea iluminatului electric, cu curentul furnizat de uzina orașului. În vara anului 1899 iluminatul electric pătrunde succesiv pe străzile centrale — Păcurari, Română, Lăpușneanu, Gării, Arcu, Strada de Sus, Golia, Ștefan cel Mare și A. Panu — și în principalele edificii publice: Primăria, Baia Comunală, Teatrul Național⁶⁰. Către sfârșitul lunii august, lucrările contractate fiind terminate, se cerea Primăriei să stabilească programul recepției efectuată în octombrie același an⁶¹. Valoarea lucrărilor se ridică la 3.000.000 de lei.

Anul 1900 găsește Iașii, firește, iluminat încă cu un număr apreciabil de felinare cu gaz — peste 2400⁶² — și cu mai puțin de 200 de becuri electrice. Totuși, noua energie cucerise suficient teren, adevărat mai mult ca potențial, pentru a constitui o bază sigură de plecare pentru generalizarea noului sistem de iluminat, înfăptuită în perioada de pînă la primul război mondial⁶³.

Paralel cu iluminatul electric se va introduce în Iași rețeaua de tramvaie electrice. Și în această privință preocupările sînt mai vechi⁶⁴, dar abia după 1895, problema tramvaielor intră în rîndul necesităților urbanistice imediate.

„Caietul de sarcini pentru concesionarea unei rețele de tramvae în Iași”, definitivat la începutul anului 1897, prevedea construirea următoarelor linii: Păcurari — Hală, Copou — Sf. Spiridon, Hală — Abator, Hală — Socola, Hală — Gară și Socola — Bariera Nicolina⁶⁵. În urma licitației din 6 septembrie 1897, la 10 noiembrie 1897 se încheie contractul cu societatea „Allgemeine Electricitäts Gesell-

⁵⁷ La 18 martie 1896, reprezentantul companiei A.E.G., care avea antrepriza iluminării Teatrului, prezintă comunei „planul pentru distribuirea a 66 lămpi electrice cu arc voltaic” pe șase străzi centrale. Propunerea nu este aprobată întrucît se urmărea ajungerea la o soluție definitivă în privința iluminatului întregului oraș (Ibidem, dosar nr. 338/1896, f. 1—20).

⁵⁸ Ibidem, dosar nr. 606/1898, f. 2—9.

⁵⁹ După darea în exploatare a uzinei electrice, în mai 1899, becurile alimentate de uzina Teatrului, ca de altfel și întreg acest edificiu vor fi racordate la rețeaua electrică a orașului. (Ibidem, f. 16; dosar nr. 166 II/1899, f. 15).

⁶⁰ Ibidem, dosar nr. 166 II/1899, 600 f.

⁶¹ Ibidem, f. 21—40.

⁶² Ibidem, dosar nr. 199/1900, f. 1—10.

⁶³ Paralel cu acțiunile de administrare a iluminatului electric se va începe o activitate treptată pentru generalizarea sistemului de iluminat. Aceasta presupunea atît înmulțirea becurilor pe străzile deja electrificate cît și extinderea rețelei electrice pe celelalte artere de circulație ale orașului. După inițiativa din 1903 care duce la înlocuirea a 330 de lămpi cu petrol de pe străzile care aveau deja cablu electric (Ibidem, dosar nr. 262/1903, f. 1—7), din cauza lipsei de fonduri și a diferendelor ivite între compania constructoare a rețelei electrice și Primăria orașului (Ibidem, dosar nr. 340/1908, 258 f.; dosar nr. 218/1909, 225 f.), abia la 1911 se va pune problema generalizării iluminatului (Ibidem, dosar nr. 246/1911, f. 1 și următoarele) realizată pînă în cursul anului 1913 (Ibidem; Arh. Istorică Centrală, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 32/1912, f. 211—223; ibidem, fond Senatul României, dosar nr. 10780, f. 4—7).

⁶⁴ Încă din 1874 se fac propuneri pentru introducerea tramvaiului cu cai la Iași, dar lucrurile rămîn nesoluționate (Arh. Istorică Centrală, fond M.A.I., dosar nr. 301/1874, 15 f.; Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 90/1874, f. 1—34).

⁶⁵ Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 90/1874, f. 284 și urmât.; *Caiet de servicii pentru concesionarea unei rețele de tramvaieri la Iași*, în „Monitorul Comunei Iași”, martie 1900, p. 166—174.

schaft" din Berlin pentru folosirea sistemului A.E.G., cu conducte aeriene. Termenul de executare era de 3 ani și jumătate⁶⁶.

În 1900 lucrarea se încheie. După probele efectuate în primele zile ale lunii martie 1900 pe linia Gară — Hală, începînd cu 12 martie se deschide circulația pe această linie. Peste cîteva zile va începe circulația și pe linia Păcurari — Socola, ca pînă la finele anului să fie dată în exploatare întreaga rețea de tramvaie conform proiectului stabilit⁶⁷. Pînă la 1914 se vor dubla unele linii de tramvai și se va încheia o convenție pentru prelungirea tramvaiului la Socola și Copou. Dar, începutul războiului mondial pune capăt acestor acțiuni.

Saltul spectacular făcut prin începutul utilizării electricității se înscrie organic în ansamblul de măsuri edilitaro-urbanistice care se vor înfăptui la Iași în ultimul sfert al secolului trecut. Desigur, alături de celelalte realizări din domeniul urbanismului — construcția și reconstrucția de clădiri și de străzi, alimentarea cu apă etc. — iluminatul electric vine să impună definitiv orașul Iași în rîndul centrelor urbane moderne din țară și din Europa.

Deși iluminatul public din Iași a fost îmbunătățit în condiții grele, prin adîncirea înrobirii economice a țării față de capitalul german, grație unor uriașe eforturi financiare din partea municipalității, totuși introducerea electricității rămîne o înfăptuire remarcabilă care a deschis calea dezvoltării mai rapide a progresului orașului la începutul secolului al XX-lea.

⁶⁶ Ibidem ; Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 196/1897, f. 1—90.

⁶⁷ Arh. st. Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 500/1899, f. 47—50.

CONSIDERAȚII PRIVIND SITUAȚIA ROMÂNIEI ÎN PREAJMA ADERĂRII LA TRIPLA ALIANȚĂ

DE

GHEORGHE PLATON

Aderarea României la Tripla Alianță, se știe, a fost un act politic grav, de o netăgăduită importanță pentru dezvoltarea ulterioară a istoriei noastre. Fără a stăruia asupra lui în detaliu, istoricii sau oamenii politici, din rațiuni și sub imbolduri diverse, s-au străduit, cel puțin, să-l justifice, să-i sublinieze consecințele și însemnătatea. Deși punctele de vedere nu sînt aceleași — într-o asemenea problemă unanimitatea nu putea fi realizată — referirile și explicațiile lucrărilor românești, ca și cele incluse în lucrările cu caracter general¹, oferă o serioasă bază de plecare.

Reluările și aprofundările, prin studierea unui material cît mai bogat, sînt cu atît mai necesare cu cît unele aprecieri de circumstanță au darul să provoace serioase nedumeriri și confuzii în interpretarea eveni-

¹ Cf. Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822—1900)*, Paris, 1900, T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X., București, 1937, R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, Les presses universitaires de France, 1937, C. Gane, P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării, vol. I, București, 1936, G. Brătianu, *Origines et formation de l'unité Roumaine*, București, 1943, N. Iorga, *Comment la Roumanie s'est détachée de la Triplice*, în „Revue historique du sud-est Européen”, iulie-septembrie. 1932, R. Meitani, *Istoria raporturilor politice dintre state de la 1856—1930*, București, 1943, M. Hacman, *Convenția secretă dintre Austro-Ungaria și România*, în *Omagiul lui I. Nistor*, Cernăuți, 1937, I. Șoimescu, *România, Rusia și Intreita Alianță*, București, 1889, H. Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe*, vol. I, Paris, 1929, M. Baumont, *L'essor industriel et l'impérialisme colonial (1878—1904)*, *Peuples et civilisations*, vol. 18, Paris, 1937, Vezi și ediția din 1965, P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, t. VI, Hachette, Paris, 1958, și *L'époque contemporaine*, II, *La paix armée et la Grande Guerre (1871—1919)*, P.U.F., 1960 etc.

mentului care, din orice unghi l-am privi, își păstrează întreaga sa importanță².

Nu avem intenția să analizăm în manieră exhaustivă situația din România în preajma angajării acesteia în coaliția statelor din centrul Europei. De altfel, recent, lucrul acesta a fost făcut cu rezultate ce pot primi o bună apreciere³. De asemenea, nu ne-am propus să discutăm, prin reconsiderarea documentelor inserate în marile colecții ale timpului, cauzele și consecințele aderării României la Tripla Alianță. Obiectivele noastre sînt mai modeste; ele se reduc la reliefarea unor probleme ce se degajă din cîteva rapoarte ce provin de la ministrul Belgiei acreditat la București. Ne-am oprit asupra lor nu numai din rațiuni ce decurg din importanța intrinsecă a epocii la care se referă materialul, ci, mai ales, pentru faptul că acordăm credit valorii informațiilor oferite de Joseph Jooris, ministrul Belgiei la București, despre care am mai discutat și în altă împrejurare⁴.

Cu experiență largă și cu bogat orizont profesional, diplomatul belgian, care avea un îndelungat stagiul la Constantinopol și București⁵, era un bun cunoscător al vieții interne din România. Rapoartele ce le avem în vedere, din anii 1881 și 1882 (două din ele le reproducem în anexe)⁶, sînt interesante atît pentru reliefarea poziției internaționale a României, a raporturilor sale cu statele europene, cu cele vecine, în special, cit și pentru sublinierea unor aspecte ale climatului politic intern. Informațiile, pe care le considerăm utile, completează tabloul general al situației interne din România și a orientării politice a acesteia în perioada lungii guvernări liberale (1876—1888).

Notațiile lui Jooris cu privire la raporturile dintre Austro-Ungaria și România și Germania și România sînt deosebit de interesante. Valoa-

² V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România*, București, 1960, p. 662—664, *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1961, p. 254, I. Popescu-Puțuri și A. Deac, *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, București, 1970, p. 197, Tr. Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, București, 1967, p. 93, M. Malița, *Diplomația*, București 1970, Vezi și N. Ceacșir, *România în Sud-Estul Europei 1848—1886*, București, Ed. politică, 1966.

³ Cf. Ernest de Rutkowski, *Oestereich-Ungarn und Rumänien (1880—1883); die Proklamierung des Königreiches und die rumänische irridente*, în „Süd-öst Forschungen“, Munich, 1966.

⁴ Gh. Platon, *Afirmarea suveranității și independenței României în preajma războiului din 1877—1878. Mărturii din arhivele diplomatice ale Belgiei*; (în curs de publicare). Lucrarea se bazează pe rapoartele lui Jooris din anii 1874—1875.

⁵ Reprezentant al Belgiei la Constantinopol, după înlocuirea lui Bloondel van Cuelenbroeck, din vara anului 1857, Jooris, în februarie 1874, este numit la București, unde stă pînă la începutul anului următor. Revine în martie 1880 și ocupă postul pînă la începutul anului 1883. Ultimul raport semnat de dinsul poartă data de 6 ianuarie 1883. Cf. Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique, Légations, Roumanie*, 7e vol. (1882—1887). În continuare, vom cita prescurtat M.A.E.B.

⁶ Anexele I, II.

rea acestora este cu atât mai mare cu cât propriile sale observații sînt amendate și verificate continuu prin contactele cu ceilalți colegi acreditați la București, ou White, mai ales, reprezentantul Angliei.

Diplomatul belgian subliniază *înăsprirea* relațiilor cu Austro-Ungaria, provocată de atitudinea „dură” a diplomației habsburgice în problema Dunării, care leza „interesele naționale” ale românilor. La rîndul lor, românii ripostează printr-o viguroasă campanie de presă, în cursul căreia este denunțată „aservirea economică” a țării; de asemenea, totodată, sînt adoptate măsuri ce tind la împiedicarea „executării cu conștiincozitate” a Convenției comerciale încheiate în 1875 (Anexa I).

Nici relațiile cu Germania nu sînt considerate a fi de o „perfectă cordialitate”. Guvernul român își exprimă nemulțumirea pentru atitudinea manifestată de Berlin față de procesul Landau*, apreciat a fi un veritabil „coșmar” al oamenilor politici de la București (Jooris se referă la liberalii din partidul de guvernămînt; guvernul german, la rîndul său, nu poate să nu-și manifeste dezaprobarea față de agitația antisemită și de limbajul violent al presei care denunța „invazia rasei teutonice” (Anexa I).

Cu toate aceste fricțiuni, ambele puteri doreau menținerea în continuare a cabinetului Brătianu, favorabil influenței politice a Austriei și Germaniei. Diplomatul belgian — așa cum semnalase și în rapoartele anterioare — subliniază realitatea „luptei pentru influență” dintre Austro-Ungaria și Rusia, eforturile ambelor puteri de a atrage România. Potrivit aprecierilor lui White, în marea luptă ce se pregătea în Orient, Germania va sprijini Austria „pentru a combate și a anihila” influența rusă în Balcani.

Trasînd și comentînd obiectivele politicii germane în Orient, prin prisma vederilor diplomatului englez, Jooris remarcă faptul că, în împrejurările analizate, concursul armatei române nu poate fi disprețuit (Anexa II). Colegul englez — a cărui capacitate și experiență reprezentau o cheazăsie a veridicității observațiilor ce le enunța — își exprima convingerea în inevitabilitatea unui război între Rusia și cele două puteri germane. Antrenată fatal într-un asemenea conflict, România va intra în alianța austro-germană. Această opinie este împărtășită de mulți oameni politici români. „În acest moment — notează textual Jooris, într-o depeșă din 25 februarie 1882 — Austria exercită presiuni puternice pentru a precipita alianța secretă”⁷.

Mențiunea este importantă și ea trebuie reținută atunci cînd se procedează la analiza de ansamblu a politicii externe a guvernului liberal, a împrejurărilor și, mai ales, a modului în care s-a realizat apropierea României de Puterile Centrale. Notînd eforturile de a atrage România,

* Vezi anexa I, nota nr. 1.

⁷ M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. 13, nr. 109/92, 25 februarie 1882. Venirea lui Bălăceanu la București. — deși ministrul român la Viena nu era la curent cu problema — urma să fie folosită în acest scop.

Jooris nu poate să nu observe că guvernul român nu este dispus să adere la Alianță în orice condiții. I. Brătianu, a cărui abilitate politică diplomatul belgian o apreciază, „vrea să aleagă momentul, cu scopul de a fixa prețul alianței”⁸.

Guvernul român, remarcă Jooris, cu alt prilej, referindu-se la orientarea generală a politicii liberale, nu dorește o neutralitate garantată de Europa, de natură să salvgardeze independența. Partidul liberal nu poate nutri o asemenea iluzie. Neutralitatea reprezintă o pură ficțiune⁹: în primul conflict dintre Rusia și Austria ea ar fi violată fără ca o a treia putere să se poată opune. În caz de luptă, neutralitatea voluntară nu este posibilă, consemnează diplomatul belgian, făcând unele interesante observații asupra încercărilor României — în preajma războiului din 1877—1878 — de a i se recunoaște neutralitatea de către statele europene¹⁰.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Observația lui Jooris este generată de analiza lucidă a situației politice a României la începutul deceniului al nouălea al secolului trecut. Faptele au fost verificate. „Sistemul de alianțe stabilit de cancelarul Bismark (tratatul din 7 octombrie 1879 cu Austro-Ungaria și cel din 20 mai 1882 cu Italia constituind Tripla Alianță precum și înțelegerea celor trei împărați, semnată pe trei ani, la 18 iunie 1881) impuneau României să nu rămână izolată în rețeaua de alianțe ce o înconjură, mai ales că două din marile puteri semnatare — Austro-Ungaria și Rusia — îi erau vecine. Se adaugă la aceasta obiectivul cercurilor politice române de a găsi o contrapondere față de guvernul țarist în deosebi după desfășurările din 1878 [...]”. M. Malița, *op. cit.*, p. 431.

¹⁰ „[...] Et cella [neutralitatea] qu'invoquait la Roumanie à la veille de la guerre de 1877 n'était qu'une protestation hypocrite cachant mal l'alliance déjà commencée à Livadia avec la Russie, mais ayant pour but de faire parler l'Europe et lorsque celle-ci fait savoir à la Roumanie qu'elle agissait sur sa responsabilité et à ses risques, on lui dit secrètement de Berlin et de Vienne que son intérêt lui commandait de s'entendre avec St. Pétersbourg. La Roumanie, ayant dû subir cette alusie n'a pas eu la force d'imposer son concours effectif et d'en fixer le prix. La Russie la repoussa aussi longtemps qu'une impitoyable nécessité n'obligea pas le chef de ses armées défaite devant Plevna d'implorer l'aide de l'armée Roumaine cantonnée au delà du Danube et lorsque l'appel fut fait, c'est le grand duc Nicolas et non le prince Gortschakoff, l'autorité militaire et non le gouvernement qui s'était engagé à respecter l'inviolabilité du territoire [...]”.

Este interesant de semnalat, în același sens, că, într-o depeșă din 29 iunie 1880, reproducând o discuție cu Mitilineu, numit ministru în Belgia, Jooris sublinia că acesta i-a mărturisit că „dans son opinion, le refus apporté à la demande de neutralité de la Roumanie avant la guerre avait pour base l'entente préméditée de l'Allemagne et de l'Autriche avec la Russie [...]”. Înțelegerea avea drept obiect reglementarea problemelor teritoriale post-belice. M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 29, 9 august 1882, depeșă nr. 388/325 și 5e vol. (1875—1880) doc. nr. 154 (discuția cu Mitilineu). Vezi, pentru aceasta și N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol. Lecții ținute la Universitatea din București*, Ed. a II-a, București, 1923, p. 273 și urm. și V. Maciu, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, Ed. Acad. R.S.R., București, 1971, p. 297 și urm., 305. Pentru *tactica* urmărită de guvernul român prin afișarea poziției de neutralitate, vezi și M. Ceacșir, *op. cit.*, p. 143—144.

Apresiasiind că partidul liberal acționează în conformitate cu „aspirațiile naționale”, Jooris observă că, deși, atît regele, cît și Brătianu, sînt înclinați spre o alianță cu Austro-Ungaria și Germania, „doresc să fie destul de puternici pentru a o putea accepta liber, nu impusă ca în 1877”¹¹.

Trebuie reținut faptul că Jooris — și el nu este singurul — vorbește mereu de *aspirațiile naționale* ale guvernului liberal, de *politica națională* a acestuia. De asemenea, partidul liberal, aflat la guvern în perioada la care se referă notațiile sale, este considerat drept *parti rouge gouvernemental* (Anexa I). Aprecierea nu este singulară. Brătianu își mai păstra încă faima, iar partidul liberal, în ochii Europei, își mai păstra încă coloratura radicală ce o avusese în timpul guvernării din 1867—1868, guvernare ce crease, atunci, atîtea dificultăți și intervenții.

Aceste observații, ale unor autorități contemporane, trebuie reținute pentru aprecierea globală a politicii guvernului liberal, în epoca ce reprezintă obiectul atenției noastre.

Notațiile privind raporturile României cu Puterile centrale reliefează faptul — lucrul prezintă un real interes — că aderarea României la Tripla Alianță nu este o simplă reacție, determinată de situația creată în împrejurările anilor 1877—1878. Acceptarea în alianța Puterilor centrale nu este o concesie pe care România s-a străduit s-o zmulgă Austro-Ungariei. Ambele părți, se poate spune, au venit una în întîmpinarea celeilalte. România a fost solicitată și a fixat condițiile participării. Sub acest raport, nu se făcea nici un fel de concesie de natură să lezeze suveranitatea și demnitatea națională¹².

În aprecierea evenimentelor, trebuie să ținem seamă de faptul că, supusă dublei presiuni politice a Rusiei și a Austro-Ungariei, România ar fi preferat — declarațiile în acest sens sînt cît se poate de exacte — să nu facă nici un fel de tranzacție cu vreunul din puternicii ei vecini¹³.

¹¹ M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 29. Pentru reliefaarea tensiunii existente între România și Austro-Ungaria, în perioada la care se referă observațiile diplomatului belgian și a atitudinii manifestate de cercurile conducătoare românești, am socotit util să facem o succintă trecere în revistă a principalelor luări de poziție inserate în ziarul „Românul”, oficios al guvernului. Aprecierile, așa cum se poate constata, se apropie de cele formulate de Jooris. (Vezi, Anexa III).

¹² Vezi, în acest sens, I. G. Duca, *Politica noastră externă*, București, 1913, p. 26—27.

¹³ Așa cum, pe drept, s-a observat, România avea suficiente motive de a privi cu neîncredere ambele imperii. Unul o dezamăgise în timpul și după războiul din 1877—1878, celălalt nemulțumea profund opinia publică prin politica de desnaționalizare și atitudinea arrogantă în problema Dunării. Apropierea de Tripla Alianță s-a datorat, însă, nu atît convingerii că neutralitatea era imposibilă și îngrijorării determinate de politica Rusiei țariste în Bulgaria, ci, mai mult, faptului că Rusia nu avea aliați împotriva Austriei, în timp ce aceasta o avea pe Germania. Se adăugau, firește, sentimentele regelui, situația Serbiei precum și teama că Rusia ar putea să aplice României un tratament similar cu cel aplicat Bulgariei. Bismark, la rîndul său, considera că alianța cu Austro-Ungaria ar putea să cîștige în valoare

În acest sens, este semnificativ faptul că, atât regele, cât și Brătianu, spre a evita ca România să împărtășească soarta Serbiei — aceasta, după tratatul din 1881, se afla, aproape, sub protectoratul Austro-Ungariei¹⁴ — au preferat și au luat inițiativa unei înțelegeri cu Germania. Abia după ce Bismarck, din rațiuni asupra cărora nu este cazul să stăruim aici, a dat limpede de înțeles că antanta cu Germania este condiționată de cea cu Austro-Ungaria, lucrurile au luat întorsătura ce o cunoaștem.

Firește, nu discutăm aici repercusiunile ulterioare ale actului aderării României la Tripla Alianță. Acestea au fost subliniate¹⁵. Problema merită a fi reluată într-un cadru mai larg. Un act de natură politică se judecă nu după implicații teoretice, ci după factorii ce l-au determinat și rezultatele sale practice. Or, în acest sens, trebuie să admitem, nu s-a spus, încă, ultimul cuvânt.

Pline de interes sînt observațiile și aprecierile ce au în vedere raporturile României cu Rusia. Pierzîndu-și influența ce o avusese odinioară asupra politicii românești, Rusia a adoptat o atitudine „pasivă și expectantă”, căreia-i dădea expresie Urusov, ministrul acreditat la București, (Anexa 1). Potrivit aprecierilor lui Jooris, în lupta ce avea drept obiectiv contracararea politicii Austriei și restabilirea propriei sale influențe, Rusia avea în vedere răsturnarea guvernului Brătianu, suspectat, ca și regele, a fi favorabil unei alianțe politice cu Austria. În acest scop, este încurajată opoziția internă, devenită deosebit de activă (Anexa I).

Urmărind înlăturarea cabinetului condus de I. C. Brătianu, Rusia își sprijinea calculele pe venirea la putere a partidului conservator căruia diplomatul belgian, considerînd tonul presei și declarațiile oamenilor politici, îi atribuie „tendințe antinaționale și antidinastice”¹⁶.

Asasinarea țarului Alexandru II a provocat o vie emoție în cercurile conducătoare din România¹⁷. Colaborarea cu ohrana țaristă și o mai

dacă ar fi atras tinerele state balcanice. Începînd încă din 1880, el exercita presiuni asupra baronului Haymerle pentru a-l determina să manifeste mai multă considerație față de România și, chiar de atunci, îi promitea sprijin lui Brătianu pentru apropierea de Austro-Ungaria. Cancelarul se temea ca Rusia să nu supra-licezeze asupra Austro-Ungariei la București. Cf., R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 401—403.

¹⁴ G. I. Brătianu, *La politique extérieure du roi Charles I-er de Roumanie*, București, 1940, p. 20—21.

¹⁵ Tr. Lungu, *op. cit.*, p. 93, nota nr. 2. Autorul constată că „orientarea politicii externe a României spre Puterile Centrale constituia, pentru momentul istoric respectiv, ca de altfel pentru întreaga perioadă care a urmat cîștigării independenței de stat, o necesitate obiectivă; folosirea antagonismului dintre Marile Puteri era o garanție pentru menținerea independenței țării față de tendințele vizibil expansioniste ale imperiului țarist”. De asemenea, de acord cu Iorga, în continuare, autorul notează că „adeziunea României la Puterile Centrale constituia o apărare, sub scutul alianței, a românilor din Transilvania împotriva tendințelor de desnaționalizare forțată și inițiată de nobilimea și burghezia maghiară”.

¹⁶ M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol. doc. nr. 13.

¹⁷ *Memoriile regelui Carol al României (de un martor ocular)*, vol. XVII, București. 1912, p. 66—68.

atență supraveghere a activității revoluționare desfășurată de socialiști și — în ultimă instanță — votarea legii expulzării reprezintă reacția firească a unui regim politic care nu admitea să fie acuzat că ar nutri „idealuri republicane“, că ar apăra, în România, „pe nihiști și pe alți purtători de idei revoluționare“¹⁸.

Nu este locul să discutăm aici în ce măsură împrejurările au îngăduit ca, la adăpostul necesității de contracarare a activității revoluționare, să fie proclamat regatul, considerat ca o cheazășie de stabilitate și de ordine pe plan intern și internațional; interesează mai mult, în limita obiectivelor ce stau în atenția noastră, notarea faptului că, în aceste condiții, s-a extins colaborarea între guvernele de la București și Petersburg pentru combaterea mișcării revoluționare, fapt care a îngăduit Rusiei țariste să încerce a-și spori influența.

Faptele sînt observate și atent comentate de Jooris¹⁹. În strînsă legătură cu aceasta, rapoartele diplomatului belgian cuprind interesante notații referitoare la Bulgaria, considerată drept „ultimul refugiu“, în Balcani, a influenței Rusiei (Anexa II). Lupta politică între cele două mari puteri se desfășura și aici cu deosebită vigoare²⁰.

Consemnînd opinia unor diplomați în legătură cu viitorul statut al Bulgariei²¹, diplomatul belgian judecă faptele prin considerarea generală a evenimentelor, cunoscînd riscurile ce puteau decurge, pentru România, din politica Rusiei țariste în Balcani. Ceea ce nu cunoștea Jooris — fapte pe care, probabil, factorii responsabili ai politicii românești le intuiau — era că libertatea de care se bucura politica Rusiei în Bulgaria era deter-

¹⁸ *Ibidem*, p. 68 (interpelarea lui T. Maiorescu din Cameră, din 13 martie 1881).

¹⁹ „[...] La Russie, qui a déjà pu se convaincre des mauvaises dispositions du Cabinet Bratianu et du parti rouge envers elle, met tout en oeuvre pour se créer aux élections législatives prochaines un parti assez puissant pour arracher au gouvernement une part du pouvoir. Elle voudrait, faute de reussir, à renverser le ministère Bratianu, amener la formation d'un cabinet de coalition ou pourraient prendre place quelques unes de ses affidés [...]“. Diplomatul notează, în egală măsură, mijloacele prin care diplomația țaristă dădea expresie influenței sale M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 29 (9 august 1882), nr. 388/325. Vezi și C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. II, București, 1928, p. 279. Acesta, referindu-se la acțiunile desfășurate de Hitrovo, ministrul Rusiei la București, remarcă faptul că reprezentanții aristocrației, cu toții, erau rusofili: „[...] De aici, notează el, ruptura din partidul conservatorilor: bătrînii pentru politica rusofilă, junimiștii pentru politica germanofilă“. Vezi și p. 254.

Pentru atitudinea lui Gr. Sturza și orientarea filorusă ce i se atribuia, vezi T. Maiorescu, *op. cit.*

²⁰ Balcanii, așa cum, pe drept, se consideră, deveneau, cu încetul, centrul politicii europene. Ciocnirea dorințelor de expansiune a Marilor Puteri stau la originea crizelor balcanice. Cf. Radu Meitani, *op. cit.*, p. 60, 67—68. Pentru lupta de influență între Rusia și Austro-Ungaria, vezi și N. Ceacir, *op. cit.*, p. 192 și urm.

²¹ M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 5e vol., doc. nr. 154 (29 iunie 1880) și 7e vol., doc. nr. 14 (28 februarie 1882). În legătură cu atitudinea guvernului față de zvonurile și aserțiunile cărora le dădeau curs presa germană, vezi luările de poziție în „Românul“, din 3 iulie 1881.

minată de înțelegerea prealabilă cu Austro-Ungaria și Germania, de împărțirea sferelor de influență²². După cât se pare, tratatul de alianță din 1881 consacraseră această împărțire de care nu avea cunoștință nici Alexandru de Battenberg atunci când solicita sprijinul Austro-Ungariei²³. Haymerle se pronunță clar în acest sens²⁴.

Acordînd Rusiei țariste mînă liberă în Bulgaria, în schimbul libertății pe care Austro-Ungaria o obținuse în Serbia, Bismark înțelegea să facă presiuni asupra României pentru a o determina să intre în Tripla Alianță²⁵.

Jooris notează în continuare că, aflîndu-se la Sinaia, în convorbirile purtate cu regele, acesta i-a împărtășit îngrijorarea în legătură cu intensificarea politicii Rusiei țariste în Balcani. Strădanile acesteia, considera el, au drept obiectiv reconstituirea Bulgariei în limitele tratatului de la San-Stefano²⁶. România dorește — regele nu pierdea nici un prilej pentru a o declara — „să rămînă în afara oricărui conflict dincolo de Dunăre, fie intern, fie extern. Însă, în eventualitatea în care o necesitate acută ar antrena-o într-o alianță oarecare, ea nu va îngădui nici un fel de presiune, călăuzindu-se, exclusiv, după propriile sale interese”²⁷.

Analizînd stadiul relațiilor dintre România și Rusia și remarcînd îngrijorarea cerourilor conducătoare de la București în legătură cu obiectivele balcanice ale politicii țariste, Jooris își exprimă părerea potrivit căreia, cu toate aceste declarații, care afirmau independența și hotărîrea de a menține starea de expectativă, România se va încadra în alianța austro-germană²⁸.

²² S. Skazkin, *Koneț avstro-russko-ghermanskogo soiuza*, tom pervii, 1879—1884, Moskva, 1928, p. 255, 290.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 150, nota nr. 2.

²⁵ *Ibidem*, p. 340; apud *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette* (1871—1914). VIII, b. p. 268. Nu este exclus ca regele Carol să fi cunoscut aceste aranjamente și intenții. Aceasta ar explica, oarecum, atitudinea și stăruințele sale. Pentru aceleași probleme, vezi F. A. Rotștein, *Mejdunarodnie otnoșenia v konțe XX veka*, Moskva — Leningrad, 1960, și A. Dj. P. Teilor, *Boriba za gosudarstvo v Evrope 1848—1918*, Moskva, 1958.

²⁶ Relațiile amicale dintre Carol și Alexandru de Battenberg au sporit neînșirul în legătură cu acțiunile Rusiei în Balcani. Referitor la „visurile” regelui Carol de a realiza un regat al Daciei și la discuțiile cu Alexandru de Battenberg privind viitorul Bulgariei, vezi R. W. Seton-Watson, *op. cit.*, p. 408. Informațiile sînt reproduse după E. C. Corti, *Alexander von Battenberg*, Vienna, 1920, p. 56.

²⁷ M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 33, depeșă nr. 430/363 (19 septembrie 1882).

²⁸ *Ibidem*. Ziarele ruse, care, din cauza regimului sever al presei, exprimau, se poate spune, toate, punctul de vedere oficial, dădeau curs, cu stăruință, zvonurilor potrivit cărora Austria ar fi propus iar România ar fi acceptat să încheie un tratat. În acest sens, „Sovremennja Isvestija” declara: „Cel mai mare avantaj din ultimul război oriental l-a tras nu Rusia, ci Austria, și tot ce se petrece în lumea politică ne face a vedea lămurit că Austria se pune din ce în ce mai mult în pozițiune spre a culege și mai multe fructe și a deveni putere dominatoare în

Referindu-se la situația internă, la gravele fricțiuni provocate de tendința guvernului liberal de a realiza reforma electorală, diplomatul belgian — lăsând la o parte mobilul și consecințele reformei, în lupta ce avea drept obiectiv întărirea pozițiilor politice ale burgheziei — considera că înfrângerea reprezentanților vechiului regim pe acest teren va avea drept consecință diminuarea influenței Rusiei țariste²⁹. Firește, constatarea este valabilă în măsura în care liberalii ar fi fost dispuși să meargă pe această cale pînă la ultimele limite ale democrației burgheze și apartenența de clasă ar corespunde și unei orientări distincte în politica externă. Or, se știe, în acest sens, lucrurile sînt mult mai complicate pentru a putea fi definite printr-o simplă afirmație generală.

Făcînd constatările însemnate mai sus și subliniind implicațiile unor reforme radicale, de natură să paralizaze puterea politică a moșierilor, Jooris avea în vedere, desigur, soluțiile preconizate de C. A. Rosetti³⁰. Liberalii însă, lucrul este cunoscut, în modificarea adoptată mai tîrziu, în 1884, nu au mers atît de departe. Observațiile diplomatului belgian trebuie reținute numai în accepțiunea lor cea mai generală. Liberalii, Brătianu, în speță, nu aveau intențiile pe care acesta le considera ca fiindu-le proprii.

Lupta împotriva reprezentanților moșierimii se desfășura, totuși, însă, în limite compatibile cu anumite interese pe care le garanta „alianța” dintre cele două clase, pe care se sprijinea regimul instaurat la 1866.

În corespondența adresată superiorilor săi, J. Jooris acordă prioritate problemelor esențiale, considerate a fi cele ce privesc relațiile României cu Austro-Ungaria, Germania și Rusia. Diplomatul nu neglijează însă să sublinieze linia politică adoptată de România față de Franța, eforturile pentru stabilirea unor relații normale, curtoazia cu care oficialitatea românească înconjoară pe reprezentanții Angliei și Italiei³¹, pentru a

peninsula balcanică. Franța este nimicită și legată de mîini și de picioare. Italia a fost ademenită [...]. Trebuie să fie foarte just ceea ce se afirmă prin cercurile-nalte de aici că Austria a încheiat cu România, nu o alianță, ci un tratat, ba că i-a promis chiar și Banatul ca preț al puternicului sprijin ce trebuie să dea planurilor habsburgice. Nu degeaba contele Andrassy a fost atîta vreme oaspele regelui Carol, că Serbia se află deja la picioarele Austriei, se vede lămurit [...]” „Românul”, 7 noiembrie 1881 (Articolul intitulat *Presa rusă și România*). Pentru eșecul politicii Rusiei țariste la Congresul de la Berlin, vezi și N. Ceacșir, *op. cit.*, p. 189—190.

²⁹ Intrigile ce aveau drept obiectiv restabilirea influenței „pe calea legală a alegerilor” nu vor fi anihilate „que le jour où la réforme électorale assurera au parti libéral national un triomphe incontesté sur les adeptes de l'ancien régime. La nécessité de cette réforme est comprise pour tout le monde [...]”. M.A.E.B., *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 7e vol., doc. nr. 33.

³⁰ În continuare, Jooris înfățișează sistemul electoral propus de C. A. Rosetti, „marele pontif al liberalismului”, sistem combătut de presa guvernamentală, de cea conservatoare, precum și de organele liberalilor independenți. *Ibidem*.

³¹ În momentul în care Jooris își redacta depeșele, diplomația europeană era deosebit de activă. În cursul lunii octombrie, regele Umberto se întâlnea la Viena cu Franz Iosef. Întîlnirea marca eforturile Italiei de a participa la alianța

obține sprijin diplomatic în problema Dunării³². De asemenea, în măsură egală, sint înfățișate și relațiile cu Turcia și cu Vaticanul (Anexa II).

Întocmite cu competență și conștiinciozitate profesională, rapoartele lui J. Jooris conțin informații și aprecieri ce pot fi utilizate cu real folos în conturarea tabloului general al situației politice a României, în preajma semnării tratatului ce avea s-o angajeze alături de statele Triplei Alianțe.

ANEXE

I

Légation de Belgique
en Roumanie
No 479/387

Bucarest, le 27 octobre 1881

Relations de la
Roumanie avec les
diverses puissances
Nouvelles de Cour

Monsieur le Ministre,

La mort du Baron Haymerlé a causé une certaine satisfaction dans les sphères gouvernementales que le langage de la presse a peine a cacher sous les éloges qu'elle adresse à la mémoire du défunt. M. Haymerlé, qui a été si dur envers la Serbie et la Bulgarie ne s'était guère montré plus doux envers la Roumanie dans la question du Danube et récemment dans l'affaire des octrois. Il est vrai que le Cabinet de Vienne n'a pas à se louer de la conduite du gouvernement Roumain qui n'exécute pas consciencieusement le traité de commerce et qui ne se gêne pas pour molester ses négociants Juifs de Vienne et de Pesth dans leurs voyages d'affaires sur le Danube. En outre le langage quotidien de la presse, qui proteste contre l'asservissement économique par l'Autriche-Hongrie, n'est pas fait pour lui être agréable. Chacun sait, et les journaux l'ont publié sans démenti, que M. Bratianu a été très froidement accueilli par le ministre autrichien lors de son récent passage par Vienne et il faut toute la faveur dont jouit à la Cour et dans les cercles officiels M. Balatchanu ministre de Roumanie pour tempérer l'âpreté des relations entre les deux pays. M. Balatchanu est persona grata auprès de l'Empereur et du Roi Charles et c'est là ce qui dans les circonstances délicates du moment le maintient à son poste, car le „parti rouge gouvernemental“ auquel il se flatte de ne pas appartenir, et qui, à son tour, lui reproche de ne pas défendre assez chaleureusement les intérêts nationaux dans la question du Danube le verrait partir sans regret. Voilà pourquoi la démission si souvent offerte par M. Balatchanu, mais que personne ne prend au sérieux,

autro-germană, eforturi ce-și găsesc expresie în tratatul încheiat la 20 mai 1882. Cf. Emil Diaconescu, *România și Marile Puteri după congresul de la Berlin până la 1914*, Iași, 1937, p. 5—7 (extras din „Cercetări istorice“, an XIII).

³² Interesant de observat în acest sens că „Le Moniteur Universel“, din 30 noiembrie 1881, considera că tonul mesajului regal din 15/27 noiembrie s-ar datora „influenței“ engleze, puternică la București. Cf. „Românul“, 23, 24 noiembrie 1881 și Anexa III.

parce que boyard ruiné il a besoin de son poste pour vivre, n'est jamais acceptée. C'est assez vous dire que l'on se préoccupe aussi de savoir qui recueillera la succession du Baron Haymerlé.

L'avènement du Cte Andrassy, Hongrois, et dont les agissements politiques n'ont pas été favorables à la Roumanie, pendant la guerre Turco—Russe et depuis, pas plus que [ceux] du Baron Calice ex agent roumain à Bucarest (sic) aujourd'hui ambassadeur à Constantinople ne pourraient lui plaire.

Le gouvernement roumain est convaincu du reste que le changement de personne n'entraînerait pas un changement de politique. La presse Hongroise a lancé la nouvelle aujourd'hui démentie, du remplacement du Cte Hoyos à Bucarest par le Baron Tisza, mais elle a pris ses espérances pour des réalités.

Les relations de la Roumanie avec l'Allemagne ne sont pas d'une parfaite cordialité. Le Cabinet de Bucarest semble boudier le Cabinet de Berlin pour son attitude passive dans le procès Landau¹, comme si le ministère allemand pouvait casser l'arrêt de ses tribunaux; tout ce que le pouvoir exécutif peut faire c'est de ne pas exécuter les sentences du pouvoir judiciaire. Cette question, qui est le

¹ După cum se știe, ca urmare a condițiilor puse de Germania, în urma tratatului de la Berlin, după îndelungi negocieri, statul român a răscumpărat căile ferate ale căror acțiuni, deținute de *Societatea căilor ferate române*, erau garantate, în marea lor majoritate, de casele de bancă Diskonto Gesellschaft și S. Bleichröder. Potrivit convenției încheiate în acest sens, obligațiile 6%, emise pe piața germană, trebuiau schimbate în titluri de stat 6%, cele ne reprezentate la schimb urmînd să fie plătite în numerar, pînă la data de 1 februarie 1882.

„După trei ani de muncă juridică, în care am avut recurs la cei mai eminenți oameni de drept, dintre care, unul, Kalinderu, stă și în permanență la Berlin, însărcinat cu apărarea intereselor românești [...]”, s-a ajuns la situația următoare: din 199.633.400 mărci în acțiuni primitive, statul român poseda 189.027.000 mărci, iar din 38.362.600 mărci în acțiuni de prioritate poseda 37.592.550. Ca urmare a faptului că majoritatea acțiunilor se aflau în posesia statului român, la începutul anului 1881 s-a cerut mutarea sediului Societății la București și radierea ei din registrul tribunalului de comerț din Berlin.

Casa de bancă Landau, care poseda restul de 4.404 acțiuni, în valoare nominală de 1.321.200 mărci, în rivalitate fiind cu firmele ce garantau acțiunile *Societății căilor ferate române*, s-a opus aplicării Convenției și, prin intermediul bancherului Kaufmann, a intentat acțiune judiciară împotriva Societății. Tribunalul suprem de comerț din Leipzig, în fața căruia a ajuns cazul, „avea să statueze dacă proprietarul unei vechi acțiuni a *Societății căilor ferate române* trebuie să se supună noilor condițiuni ce-i sînt făcute prin convențiunea de răscumpărare sau dacă el trebuie să urmeze a se bucura de vechile condițiuni sub care titlul său a fost creat”. Tribunalul, prin hotărîrea din 5 februarie 1881, s-a pronunțat în favoarea celui de al doilea principiu deși două instanțe judecătorești din Berlin se pronunțaseră pentru cel dintîi.

Potrivit convenției de răscumpărare, o acțiune a căilor ferate române trebuia să primească numai 3 $\frac{1}{3}$ %. Potrivit sentinței tribunalului, deținătorii acțiunilor aveau dreptul să refuze cei 3 $\frac{1}{3}$ % și să pretindă ca să li se împartă dividendele ce se vor hotărî de adunarea generală, pentru fiecare gestiune anuală separat.

Problema — deși casa Landau poseda doar 5% din acțiuni — a stîrnit o încinsă dispută în presa română. Opoziția ataca violent guvernul. Presa oficioasă, „Românul”, în speță, sublinia, cu tărie, *discriminarea* pe care statul german o face în privința răscumpărării căilor ferate române; în cazul acesta nu s-a aplicat același tratament ca în acel al răscumpărării căilor ferate germane, deși situațiile erau similare. De asemenea, se observa că, în această afacere, în timp ce

cauchemar actuel des hommes de pouvoir à Bucarest, est semé de nombreux et étranges incidents. Mais le Cabinet de Berlin n'a-t-il pas à se plaindre des octrois qui nuisent tant à son commerce et vis-à-vis desquels il a pris une attitude aussi énergique ? Et que dire de l'agitation antisémite propagée par la presse locale et de son langage parfois violent contre „l'invasion de la race teutonique“ ? Tout cela n'est pas fait pour plaire au Prince Bismarck, auprès duquel M. Varnav Liteanu ministre Roumain à Berlin est néanmoins aussi persona grata. La France n'a pas moins de sujets de mécontentement à cause des retards calculés et des entraves que l'on apporte à la solution de certains conflits résultant de l'inexécution de grands contrats avec ses nationaux et de graves intérêts qui restent en souffrance. Aussi, avant qu'on leur donne satisfaction, ne paraît-elle guère disposée à accueillir les ouvertures de la Roumanie par la conclusion d'un traité de commerce et d'une convention consulaire. Telle est la situation vraie qui se cache mal sous la fausse apparence de relations cordiales et intimes ; mais le gouvernement français sait à quoi s'en tenir sur les flatteries de la presse et sur les avances des hommes d'état de Bucarest qui prodiguent les éloges, les banquets et les décorations à ses nationaux. Ce ne sera ni la croix d'officier donné au délégué Barrère, ni la plaque de grand officier et le banquet quasi-officiel offert

problemele financiare au fost tranșate cu succes, cele juridice întâmpină serioase piedici. În acest sens se nota : „Cînd societatea își are mutate acțiunile în București, cînd și-a plătit toate datoriile și a depus o cauțiune de 500.000 mărci pentru garantarea oricărei pretenții drepte, ar fi atît de absurd de a se refuza strămuntarea reședinței la București, încît nu ne putem aștepta la aceasta din partea judecătorilor din Berlin“.

Deși statul român nu figura ca parte în proces și hotărîrile instanțelor germane nu puteau să aibă valabilitate pentru România, în condițiile în care aceasta posedă, deja, 95% din acțiuni, amplexarea ce o luase chestiunea, dificultățile de natură juridică ridicate continuu de instanțele germane creau serioase prejudicii, de natură politică chiar. Presa română atrăgea atenția acționarilor germani că, chiar în condițiile în care s-ar aplica cea de a doua soluție, statul român, ca unul ce posedă majoritatea acțiunilor, va fixa și dividendele care pot fi sub valoarea celor ce au fost oferite majorității acționarilor. Pe aceeași linie, se notează că, cu toate eforturile depuse, casa Landau nu poate obține nimic din partea statului român. Din suma nominală, așa cum s-a dat și celorlalți acționari, i se datorează 60% în titluri de stat, „Maximum de pretenție ce s-ar putea admite — se notează în acest sens — ar fi doar plata integrală pe nominal, adică și restul de 40%“. La suma nominală de 1.321.200 mărci s-ar adăuga 440.000 mărci.

„Este imposibil însă — se arată în continuare — să se ajungă la satisfacerea unei asemenea cereri ; ar fi neonest și imoral ca o infimă minoritate șicanatoare să dobîndească un asemenea avantaj în contra aproape totalității care și-a preschimbat titlurile pe 60%... pe titluri de 60%“.

Cererile reprezentantului casei Landau sînt respinse de tribunalul de comerț din Berlin și, la 3 octombrie 1881, ziarele anunțau, deja, că guvernul a luat măsuri pentru întoarcerea la București a directorului căilor ferate. La începutul anului 1882, se consemna că „Guvernul și direcțiunea regală se află în cea mai bună situațiune ; ei pot privi cu cea mai deplină liniște la silințele neputincioase ale acelor care nu pot obține o sentință eficace în favoarea lor“. Cf. „Românul“, 13, 20 februarie, 7, 8, 28, 29 septembrie, 3, 19, 20 octombrie, 6 noiembrie 1881 și 15 ianuarie 1882.

În această problemă, vezi și Ion Gh. Sendrulescu, *Tratativele duse de guvernul român în anul 1878 și în prima jumătate a anului 1879 pentru răscumpărarea căilor ferate de la societatea acționarilor drumurilor de fier din România*, în „Analele Universității București“, Istorie, anul XIX, nr. 2, 1970, p. 57—66.

au publiciste Ulbach² qui lui donneront le change. Le Prince sait que la Roumanie, inquiète de son rapprochement avec l'Allemagne à la suite de l'affaire des Turcs, sur le sort de la question du Danube, désire conquérir sa note pour la solution finale et qu'elle a besoin de la plume de M. Ulbach pour venger dans sa presse la nation roumaine des calomnies de la presse allemande et autre et pour établir à la face de l'Europe que le duumvirat Rosetti-Brătianu qui régit le pays est un régime politique parfait, que l'héroïque nation Roumaine est une nation modèle et que Bucarest sa capitale est le paradis terrestre.

A ce banquet offert à M. Ulbach, ami personnel des Brătianu et Rosetti qu'il avait connus dans les clubs révolutionnaires pendant leur émigration à l'étranger avec les Ledru Rollin et les Mazzini dont l'un d'eux était le secrétaire, a assisté la fine fleur du libéralisme et l'on y a porté de chaleureux toasts et appels à la fraternité des deux nations. M. Ulbach a même reçu une audience de L.L.M. le Roi et la Reine, mais il n'a pas eu le tact de faire une visite de courtoisie au représentant de sa nation. Il est vrai que M. Ducros Aubert n'est pas en odeur de sainteté dans les cercles radicaux de Paris où l'on conspire sa perte et qu'il n'a pas avec les hommes du pouvoir de Bucarest les relations intimes qu'ils ont si vite renouées avec Ulbach au point de s'asseoir au banquet dont les communards français réfugiés à Bucarest ont pris l'initiative. Aussi semble-t-il que le départ prochain en congé de M. Ducros Aubert doive être considéré comme un adieu au pays.

Ce sont [...] les ministres d'Italie et d'Angleterre qui ont la confiance du gouvernement, à voir l'empressement avec lequel le président du conseil et le ministre des Affaires Etrangères les reconduisent à la gare quand ils se mettent en voyage et vont à leur rencontre quand ils reviennent à leur poste, à constater les visites quotidiennes qui s'échangent entr'eux, à entendre les louanges qu'il leur prodiguent. C'est que le Cte Zarnielli n'a pas d'affaires désagréables à traiter ici à cause de la nullité des relations commerciales de son pays et qu'il

² În preajma venirii și după plecarea ziaristului francez din România, ziarul „Românul”, de pildă, inserează multe materiale în legătură sau scrise de Louis Ulbach. Astfel, în numărul din 24 septembrie 1881 este inclusă o întinsă corespondență intitulată *Un parisian la Viena*; la 30 septembrie este inserată scrisoarea adresată lui C. A. Rosetti, cu prilejul banchetului oferit acestuia, la 27 septembrie.

În numărul din 9 octombrie 1881, într-un lung articol: *La curtea Română*, referindu-se la deferența cu care a fost primit la Sinaia de către suveranii României, Ulbach notează: „nu mie-mi aparțin aceste grații, ci țării și pozițiunii mele”. De asemenea, o zi mai târziu, la 10 octombrie, împărtășindu-și impresiile de *Călătorie în Ungaria și România*, ziaristul francez subliniază entuziasmul și recunoștința pe care românii o manifestă față de Franța. „În România, notează el, toată lumea vorbește franțuzește; iubirea pasionată pentru Franța este manifestarea cea mai strălucită a patriotismului. Dacă ochii ar putea sili inima ca să uite realitatea, te-ai crede în Franța...”. Articolul vorbește, în termeni măgulitori, de familia regală, de C. A. Rosetti și I. C. Brătianu. (Materialul este reproduș după „Revue politique et littéraire”).

La 1 decembrie 1881, într-un material intitulat *România și D. Louis Ulbach*, „Românul” reproduce după „La Gazette de Roumanie” o corespondență din Paris în care este relatată conferința ținută de ziaristul francez în sala „Asociației literare”. Descriind impresiile culese în Austria și mai ales în România, „cu ocazia congresului literar”, Ulbach subliniază că „a păstrat o adâncă recunoștință pentru primirea ce i s-a făcut și cea mai simpatcă amintire despre români”.

Cu începere de la 7 martie 1882, „Românul” publică, în foileton, romanul lui Ulbach intitulat *Doi medici*.

s'est posé en adversaire décidé de la politique autrichienne pour tout et du tout, de sorte qu'en ce moment où le rapprochement de l'Italie vers l'Allemagne et l'Autriche leur donne de l'inquiétude, ils comptent sur son appui à Rome ou il s'est rendu en congé pour décider l'Italie à prendre place à côté de l'Angleterre dans les discussions de la question du Danube. En ce qui concerne M. White qui a des relations personnelles intimes avec tous les hommes politiques du pouvoir dont il a su capter la confiance grâce à son long séjour ici, sa position d'influencer est renforcée par l'attitude énergique et décidée que son gouvernement a prise au sein de la commission de Galatz.

La conduite du représentant de Russie est conforme à l'attitude passive et expectante de son gouvernement et le prince Ourusof n'a avec les ministres que des rapports officiels. La Russie sent qu'elle a perdu à Bucarest son influence d'autrefois et la reconnaissance du peuple Roumain dont elle a amené l'émancipation politique lui donne à réfléchir. Le prince Ourusof est un chaud partisan des couvents dédiés dont il est personnellement on ne peut mieux disposé à soutenir les droits, regrettant que le Cabinet de St. Pétersbourg ne prenne pas cette question plus à coeur. Les relations avec la Turquie laissent beaucoup à désirer. Les réclamations incessantes de Suleyman Bey pour le règlement de la propriété musulmane en Dobrugea et l'appui qu'elle prête à la protestations du patriarcat écuménique en faveur des couvents dédiés ont créé de nouvelles causes d'irritation. Cette question des couvents dédiés qui paraissait enterrée dans les cartons des chancelleries si subitement réveillée par la Turquie a indisposé le Cabinet de Bucarest contre celui de Constantinople. La Roumanie, me disait Suleyman Bey, nous accuse de vouloir lui créer des embarras, mais nous avons péché plutôt par excès de modération et ce n'est que contraints par les démarches du patriarcat orthodoxe et par le refus obstiné du Cabinet de Bucarest d'y faire droit que nous en avons saisi les puissances. Vous vous souvenez de la façon cavalière avec laquelle M. Boerescu a traité cette question au parlement et de la brutalité avec laquelle il a renvoyé sans vouloir les entendre les délégués du patriarcat qui n'étaient venus à Bucarest qu'attirés par une lettre du Roi. Nous ne nous sommes jamais fait illusion sur le résultat de cette démarche diplomatique, me reprit Suleyman, mais quoi qu'il arrive de la décision des puissances, nous devrons y revenir de temps à autre. Les Roumains se sont montrés peu bienveillants envers le ministre de Turquie, le seul auquel ils n'aient point donné de grand cordon. Il est vrai que le frère du ministre président n'avait rien reçu en quittant son poste de Constantinople. Aujourd'hui que sur la constatation de sa résolution bien arrêté de ne plus revenir, le sultan auprès duquel il était persona grata, lui a envoyé le grand cordon d'Armanée, il est permis de supposer que les Roumains se souviendront de son ministre à Bucarest. Le poste diplomatique de Constantinople reste toujours vacant et les derniers efforts faits auprès de M. Demetre Bratianu pour le décider à y retourner ont échoué. M. D. Bratianu ennemi acharné de son frère le président du conseil ne veut rien recevoir de ses mains. La position d'un ministre de Roumanie à Constantinople est délicate ; les candidats pour sa succession ne manquent pas, mais il est difficile de trouver l'homme de la situation. Je crois vous avoir déjà dit que l'agent de Roumanie à Sophia, Alexandre Stourdza, avait été révoqué et remplacé par E. Ghika, secrétaire de la légation à Paris. M. Stourdza, boyard ruiné, avait pris cette place pour avoir un gagne-pain, mais il n'avait pas su se mettre à la hauteur de sa position. Son séjour à Sophie n'avait été marqué que par des conflits avec le gouvernement et par de nombreuses dettes. Afin de ne pas prolonger plus longtemps la vacance de ce poste, on a prié M. Esarcu ministre à Athènes de prendre la route de Bulgarie pour retourner à son poste et de porter une lettre au prince Alexandre. Le Roi a reçu hier en audience le consul général de Suède et Norvege à Galatz qui lui a remis la notification du mariage du prince Royal et le chargé d'affaires d'Allemagne [lui] a remis une lettre du grand duc de Bade.

Il me reste à dire quelques mots des relations avec le Vatican. Je vous ai mis jadis au courant des négociations ouvertes par Leon XIII avec le Cabinet de Bucarest pour la conclusion d'un concordat. Je vous ai annoncé l'envoi d'un projet de la Curie et la remise d'un contreprojet de Bucarest. D'après ce que m'a dit un collègue qui a vu récemment à Rome le Pape, Leon XIII est trop occupé en ce moment de ses négociations avec Berlin et St. Pétersbourg pour songer à Bucarest. Il voudrait aussi que le gouvernement roumain accordât des subsides à l'église catholique et il redoute d'élever l'évêque in partibus de Nicopolis au rang d'archevêque de Bucarest et de lui donner des suffraganes, de peur d'augmenter l'allocation de la congrégation de la propagande à ce dernier qui ne monte qu'à 1 000 francs par an. Le Roi désire beaucoup une solution prompte et favorable et il insiste pour que la Cour de Rome s'empresse inconditionnellement d'organiser la hiérarchie ecclésiastique, convaincu que le gouvernement ratifiera le fait accompli et se décidera à intervenir pécuniairement dans un moment favorable. L'évêque est aussi de cette opinion et il connaît trop bien le pays pour ignorer qu'en ce moment une demande de crédit aux Chambres serait inopportune [...].

Veuillez [...].

J. Jooris

Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce Extérieur de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 6-e vol. (1881), doc. nr. 58.

II

Légation de Belgique
en Roumanie
No 26/19

Bucarest, le 16 janvier 1882

Monsieur le Ministre,

„[...] La situation extérieure commande le maintien du cabinet actuel qui, malgré son attitude dans la question du Danube et malgré le conflit qui en est né n'est pas désagréable à l'influence Austro-Allemande. Le Cabinet de Vienne n'a pas voulu la chute du Cabinet Brătianu dans la crainte de le voir remplacer par des hommes encore moins disposés aux concessions ; tout au plus a-t-il se féliciter de la retraite de M. Rosetti et désirerait-il le retour au pouvoir de l'ex-ministre des affaires Etrangères Boerescu. L'attitude de la droite, qui s'est laissée entraîner par la gauche indépendante et qui est prête à suivre M. Călugăreanu dans sa campagne anti-autrichienne lui donne à réfléchir sur les conséquences d'un changement de cabinet, qui ne pourrait d'ailleurs avoir de succès qu'au prix d'une dissolution des Chambres et d'un appel au pays.

Comme je vous l'ai signalé, la lutte d'influence entre l'Autriche et la Russie se réveille et c'est à qui des deux puissances voisines déploiera le plus d'efforts pour attirer la Roumanie à soi. L'Autriche presse sur elle de toute la force de ses intérêts lésés ; la Russie revient à sa politique ténébreuse d'autrefois. Le renversement de M. Brătianu qu'elle suspecte d'être favorable, comme le Roi, à une alliance politique avec l'Autriche, est son objectif et la légation de Russie ne cessa d'exciter et d'encourager l'opposition dans cette voie. Il n'y a pas à se méprendre, me disait encore hier mon collègue d'Angleterre, qu'il se prépare une grande lutte en Orient où l'action de l'Allemagne vient prêter son appui à la politique autrichienne pour combattre et annihiler l'influence russe dans la

presqu'île des Balkans où son dernier refuge est la Bulgarie. Le prince Bismark veut faire de la Turquie d'Europe le grand marché de l'exportation industrielle de l'Allemagne, et y diriger le courant de son émigration qui se perd aujourd'hui au delà de l'Atlantique sans profit pour l'influence politique de la mère patrie ; mais le germanisme doit écraser le slavisme et il cherche un allié dans l'Islamisme en flattant les projets du sultan pour la restauration de la puissance ottomane en Afrique. Le prince Bismark aiderait volontiers le sultan à détrôner le Khedive, si la France et l'Angleterre ne veillaient sur lui. Notre note collective est la réponse à la mission extraordinaire que le Sultan vient d'envoyer à Berlin et à Vienne.

Cette préoccupation de M. White qu'un long séjour en Russie, en Pologne, en Prusse et en Orient, a familiarisé avec la politique du Cabinet de St. Pétersbourg au point que lord Salisbury l'appelle auprès de lui à la conférence de Constantinople, m'a frappé, car il paraissait croire qu'on serait à la veille de quelque grand conflit Européen.

Le concours de l'armée Roumaine n'est plus à dédaigner depuis qu'elle a fait ses preuves devant Plevna et elle est fort bien outillée ; toute l'infanterie, même la division territoriale (landwehr) a des carabines Martine fournies par la fabrique de Sleyer et l'artillerie possède des canons Krupp. Le matériel de la flotille, vient également d'être commandé en Angleterre. La Russie, me disait M. White, sent que l'influence dans la Turquie d'Europe lui échappe et elle tente un suprême effort pour la ressaisir. Elle a perdu en 1878 une belle occasion d'entrer en Constantinople et à Ste Sophie. Elle ne la trouvera plus. L'Autriche poursuit le cours de ses revendications et le Cte Hoyos se donne beaucoup de mal pour persuader à ses collègues qu'il y a lieu de réclamer contre le maintien des articles 1, 2, 3 de tarif des octrois de Bucarest, mais il n'a pas réussi à convaincre le ministre ni le consul anglais. Mon collègue d'Allemagne est personnellement d'avis qu'il n'y a pas lieu de protester davantage. C'est également l'opinion que je vous ai exprimée mais pour rentrer dans la légalité, il faut qu'une loi nouvelle abroge la loi de juillet qui a été promulguée, publiée et mise en exécution jusqu'à sa suspension toute récente [...].

Veuillez [...]

J. Jooris

Ibidem, 7-e vol. (1882—1887) doc. nr. 5

III

În toamna anului 1881, în legătură, mai ales, cu dezbaterile în problema Dunării, relațiile dintre România și Austro-Ungaria devin deosebit de încordate¹. Iată cum este reflectată această atmosferă în paginile ziarului „Românul”.

Încă de la începutul disputei, ziarul, oficios al guvernului liberal, a condamnat atacurile opoziției care aveau drept obiectiv slăbirea pozițiilor guvernului, în lupta pentru salvarea suveranității naționale. Continuu, se face apel la unitate, la adoptarea unei poziții comune, singura în măsură să servească intereselor țării.

După ce, la începutul anului (15 ianuarie 1881), fusese reprodus articolul publicat de Titu Maiorescu în „Deutsche Revue”, în care fruntașul junimist pleda pentru apropierea României de Puterile centrale², „Românul”, în prima jumătate

¹ Cf. Ernest de Rutkowski, *op. cit.* și G. I. Brătianu, *La politique extérieure du roi Charles I-er de Roumanie*, București, 1940, p. 19.

² T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*.

a anului, pe un ton moderat, subliniază continuu necesitatea instaurării unei atmosfere de calm, bazate pe înțelegere și respect reciproc³.

România, se nota în acest sens, dorește să păstreze relații bune cu puterile vecine, „cele mai amicale relații” cu Austro-Ungaria; „își pune toate silințele pentru ca guvernul austro-ungar să ajungă a se convinge că nu se servesc bine adevăratele interese ale Imperiului deșteptînd în contra-i nemulțumirile și suspiciunile statelor tinere și pline de vitalitate de la Dunărea de Jos. Privilegiile și prerogativele pe care Austro-Ungaria le-ar dobîndi la Dunărea de Jos nu sînt deloc ceea ce i-ar asigura o lungă supremație economică. Ceea ce imperiul vecin ar trebui să se aplece a dobîndi și în favoarea intereselor sale economice și în sprijinul intereselor sale politice este amicia și încrederea popoarelor din Orient. Această încredere însă nu se poate dobîndi prin încălcări, de orice natură ar fi ele”. („Românul”, 13 iunie 1881).

La 12 august se răspunde acuzațiilor inserate în „Augsburger Allgemeine Zeitung” potrivit cărora România ar reprezenta „sufletul” opoziției în problema Dunării și ar întreține o vie agitație în Transilvania. Subliniind netemeinicia acestor „svîrcoliri publicistice”, ziarul afirmă, din nou, că România își apără doar drepturile sale.

La 21 august 1881 este inclus un întins articol apărut în „Neue freie Presse”, intitulat *Austria și România*, care, reproducînd, în parte, un articol din „Pester Lloyd”, sublinia poziția ostilă a României. Printre altele, se notează: „Cine nu merge cu noi e contra noastră; [...] problema orientală începe a deveni o chestiune de luptă între Austro-Ungaria și Rusia. O împăciuire a acestei neînțelegeri este inadmisibilă și Rusia face tot ce-i stă în putință spre a înăspri conflictul, poate chiar a grăbi evoluțiunea finală a procesului [...] România — se arată în încheierea articolului — ar avea interes ca „în alianță cu noi să-și apere independența sa [...]”.

Afirmației din „Pester Lloyd” în conformitate cu care pentru statele mici, între Rusia și Austro-Ungaria, „nu există poziție neutrală sau independentă [...] ficcare din ele care nu caută a se alipi de monarhia noastră devine necesarmente un instrument al politicii rusești” — care conduce la concluzia că „avem datoria de a cîștiga garanții pipăite pentru ca statele din vecinătatea noastră să aparțină sferei de putere a Austro-Ungariei”, „Românul” îi răspunde: „Nu sîntem orbiți de o prea mare mîndrie națională, nu ne rătăcește nici vreo absurdă antipatie de rasă spre a nu vedea pe ce cale trebuie să apucăm și ce ne poate garanta interesele. Înțelegem însă să rămînem stăpîni de a îndrepta mișcările noastre cum și cînd vom crede că este priincios pentru noi. Avem pentru Imperiul vecin și-i arătăm tot respectul ce i se cuvine, cerem însă să fim tratați, la rîndul nostru, ca un stat și ca o națiune ce are conștiință de sine” (1 septembrie 1881).

„Vecinii noștri [...] ar trebui să înțeleagă singuri interesul ce avem d-a face să se respecte în ceea ce ne privește tratatul din 1878; să nu ni se ceară să sacrificăm interesele noastre cînd este vorba d-o chestiune d’atîta însemnătate; [...] a ni se cere ceea ce este împotriva noastră este a căuta și a voi să se pună în vrăjmășie cu noi și a rupe orice legătură de bună amicie în viitor...” (30 septembrie 1881).

„Chestiunea Dunării este d’un interes vital pentru noi românii. Austro-Ungaria nu are și nu poate să aibă nici un drept la Dunărea de Jos, pretențiunile sale sînt împotriva intereselor noastre [...] cu toată dorința noastră d-a păstra relațiunile cele mai bune și mai amicale cu Austro-Ungaria, cu tot interesul ce-l avem d-a proba Europei că merităm încrederea și sprijinul său, nu ne putem opri însă d-a protesta împotriva acelei pretențiuni ale Austro-Ungariei prin care ni s-ar face cea mai mare nedreptate” (12, 13 octombrie 1881).

³ La sfîrșitul lunii mai, sînt reproduse luările de poziții din corpurile legiuitoare în problema Dunării. Cf. „Românul” din 24, 28 și 29 mai 1881.

„...În schimbul prieteniei și al vecinătății, în schimbul chiar al trebuinței ce avem d-a păstra o bună înțelegere cu Austria, nu putem să sacrificăm interesele noastre naționale încă să ne asociem la un act împotriva tratatului de la Berlin“. Contele Andrassy s-a pronunțat (în fața delegației ungare) că România, ca stat neatârnat, „are mai mult ca niciodată trebuință a sta în bună înțelegere cu Austria“. „Nu putem să primim terenul alunecos pe care s-a pus această discuțiune [...] pentru că el este propriu numai intereselor Austriei [...]. Dacă prin neatârarea noastră nu ne mai bucurăm de protecțiunea Europei, astfel după cum ea se înțelege la Pesta și Viena, cu atât mai mult trebuie să fim băgători de seamă astăzi în toate mișcările și relațiunile noastre externe. Buna înțelegere cu Austro-Ungaria în condițiile în care ni se cere și față de cestiunea Dunării ar însemna, după cuvintele contelui Andrassy, punerea noastră de bunăvoie sub dominarea acestei puteri; nici simțul, nici demnitatea națională, nici interesele noastre nu pot să permită una ca aceasta! Ne mirăm cum patrioți încercați și bărbați de stat atât de distinși ca contele Andrassy pot să se îndoiască de patriotismul și aspirațiunile unui popor care și-a cîștigat singur neatârarea, prin singele său“ (29 octombrie 1881).

Din „Le Journal des Débats“ este reproducă declarația contelui Andrassy față de care se ia atitudine:

„Este posibil ca interesele șovinismului român să se îndrepteze împotriva noastră dar interesele României sînt identice cu ale noastre. De cînd România a devenit un stat neatârnat și nu se mai bucură de protecțiunea Europei, acest regat are trebuință, ca niciodată, să se afle în bună înțelegere cu noi“. „Contele Andrassy, vorbind astfel a exprimat, desigur, un adevăr politic care are acum curs la Viena și mai cu seamă la Pesta. Este peste puțină însă ca să nu fi lovit în sentimentul național al mării majorității a românilor [...]. Ceea ce este mai însemnat pentru români este declarațiunea că recunoașterea neatârării lor i-a lipsit de protecțiunea Europei. Astfel, nu este destul pentru ei că au consimțit la sacrificiile cele mai mari și mai dureroase d-a primi toate condițiile ce a voit Europa să le impună pentru a-i proclama demni de neatârare. Acum ea n-are să-i mai cunoască, lăsîndu-i expuși la întreprinderile vecinilor lor“ (8 noiembrie 1881).

„Bunele relații nu pot izvorî decît din respectarea reciprocă a drepturilor legitime“ („Românul“, 30 octombrie 1881).

„O mare putere cere niște drepturi care nu sînt întemeiate nici pe tratate, nici pe dreptate; cere s-aibă supremație asupra Dunării, artera de viață a poporului român“ (4 noiembrie 1881).

Pronunțîndu-se împotriva manierei opoziției de a discuta problema (guvernul era acuzat că și-ar fi asumat anumite angajamente în problema Dunării), a felului în care oficiosul conservator „Timpul“ discuta planul Barrère, „Românul“ subliniază:

„Patima a fost și totdeauna va fi un rău sfătuitor. Opozițiunea ar trebui să-nțeleagă aceasta și să se stăpîneasă măcar cînd discută chestiuni ce privesc relațiunile noastre cu străinătatea. Ca stat mic sîntem datori să fim foarte prudenți, chiar atunci cînd avem dreptate și să ne înfățișăm totdeauna uniți cînd apărăm interesele și drepturile țării noastre“ (13 noiembrie 1881).

Mesajul regal, rostit la deschiderea corpurilor legiuitoare (15/27 noiembrie 1881), în care se lua poziție fermă în problema relațiilor cu Austro-Ungaria, a determinat un larg ecou. Iată pasajul care va stîrni o replică atât de dură din partea Austro-Ungariei:

„Îngrijirile [...] ce au deșteptat în țară cestiunea libertății Dunării sînt legitime. Necesitatea de a atrage cît mai mult în porturile noastre [...] vasele de comerț străine și pavilioanele de orice naționalitate este cu atât mai viu simțită, cu cît comerțul nostru întîmpină adesea, la exportul pe fruntariile de uscat, felurite pedici, și cu cît de la un timp încoace, sub cuvînt de epizootie, el este amenințat de a-și vedea închise cu desăvîrșire acele fruntarii, în ce privește expor-

tul de vite mari [...] (s.n. Gh. P.). Interesele noastre cele mai vitale ne silesc de a veghea, pentru ca cel puțin pe acea mare arteră de comunicațiune să nu ni se pună condițiuni care să împiedice dezvoltarea noastră și să facă din libertatea navigațiunii un drept iluzoriu pentru noi. De libertatea Dunării au fost și sînt strîns legate destinele României" [...]. Nu putem consimți „la combinațiuni care ar avea de efect ca navigațiunea de la Porțile de Fier la Galați să rămînă sub acțiunea preponderentă a unei singure Puteri. Nu voim a aduce nici o vătămare altora, însă voim, siliți sîntem a voi, libertatea absolută a Dunării, cel puțin în apele noastre și sîntem gata a face, în presente și în viitor, toate sacrificiile pentru a asigura [...] înlesnirea deplină a navigației. Primim regulamentele cele mai severe, pentru a garanta libertatea tuturor pavilioanelor; primim o supraveghere cit de ageră în ceea ce privește aplicarea lor; voim însă totodată ca acele regulamente să fie aplicate în apele românești de autoritățile românești...“⁴.

„Românul“ comentează ecoul intern și internațional al acestor declarații. Ziarele austriece și germane atacă cu violență luarea de poziție considerînd, în general, că „îndrăzneala“ declarației este generată de sprijinul acordat de Rusia. Astfel, spre exemplu, „Fremdemblat“ nota că „nu se poate spune că acolo unde dreptul nostru, puterea noastră, interesele noastre sînt amenințate, noi am putea lua acum pozițiune ca România, Serbia și Bulgaria [...]. Să ne lase să fim majorizați de ele, după propria lor voință sau a alteia“.

„Deutsche Zeitung“: „Cei din București trebuie să fi fost siguri d-un sprijin prea tare cînd au găsit curajul unui asemenea limbaj și nu este tocmai greu de spus de la ce anume putere și-au luat direcțiunea lor bărbați de stat români“.

„Neue freie Presse“: „Noul ministru de externe Kalnoky va trebui negreșit să profite de această ocaziune spre a-și cîștiga primii pînteni pe tărîmul diplomatic“ („Românul“, 19 noiembrie 1881).

„Wiener Allgemeine Zeitung“ îl sfătuiește pe Brătianu să nu încerce să facă din România ceea ce contele Cavour a făcut din Piemont. În 1856, acesta avea în spatele său întreaga Europă, iar în 1859 Franța (20 noiembrie 1881).

Presa franceză, mai ales, comentînd faptul precum și suspendarea relațiilor diplomatice între contele Hoyos — ministrul acreditat la București — și guvernul român, apreciază favorabil atitudinea cercurilor conducătoare românești. Astfel, pe această linie, se vorbește de „curajoasa împotrivire“ („La France“), în acord cu „sentimentele românești“ („Le Journal des Débats“); Franța și Anglia „nu pot decît să aprobe un asemenea limbaj. N-avem nici un cuvînt d-a ajuta Austria în al său *Drang nach Osten*“ („Le XIXe Siècle“) etc. (cf. „Românul“, 21, 22 noiembrie 1881).

În timp ce „Le Nord“, ziar ce apărea la Bruxelles și exprima linia politică a guvernului de la Petersburg, considera că România, combătînd tendința de hegemonie a Austro-Ungariei, „exercită un drept ce nu se mai poate pune în discuție“, „L'Italie“ afirma că, în această problemă, Italia ar trebui să se inspire „din principiile acelea cu ajutorul cărora ea a devenit o putere mare“ (27 noiembrie 1881).

Limbajul presei germane și austriece devine însă mai conciliant reflectînd, și pe acest plan, tendința cercurilor conducătoare din Imperiul habsburgic de a nu compromite definitiv o viitoare apropiere a României. Astfel, „Deutsche Zeitung“, aprobînd măsurile guvernului austro-ungar și subliniind necesitatea unor satisfacții substanțiale, considera: „Austria a reușit să răstoarne în Serbia pe Ristici și în Bulgaria pe anti-austriacul Zancoff. Sîntem incredințați că printr-o presiune diplomatică vom izbuti să răsturnăm și guvernul Brătianu. Cazul însă nu e aproape același [...]. Ministerul Brătianu, cu tot șovinismul său, este singurul minister cu idei mai europene [...]“. („Românul“, 29, 30 noiembrie 1881).

⁴ Cf. *Regele Carol I al României. Cuvîntări și scrisori*, tom. II (1877—1886), p. 453—455.

Pe aceeași linie, „Neue freie Presse” își exprima speranța că litigiul se va aplană. Comentînd informațiile în virtutea cărora guvernul român se arăta dispus să ofere satisfacțiile corespunzătoare — acestea au fost, de altfel, pur formale — ziarul notează că „aceeași știre din București ne mai spune că cei de partea rusească se bucură de căderea în fine a ministerului Brătianu prin diplomația austriacă, cădere la care lucrează în zădar de mai mulți ani. Nouă ne pare rău de retragerea guvernului Brătianu...” (3 decembrie 1881).

În cursul lunii decembrie, sînt inserate discuțiile din corpurile legiuitoare privind răspunsul la mesajul tronului. Este inclus, de asemenea, și discursul premierului român în care sînt formulate scuzele solicitate de guvernul de la Viena (5, 6 decembrie 1881).

La începutul anului 1882, după restabilirea și normalizarea relațiilor, atmosfera este ceva mai destinsă.

La 2 aprilie 1882, din nou, răspunzînd amenințărilor la adresa României, inserate continuu în organele de presă din cuprinsul Imperiului, „Românul” notează :

„Românii au dovedit că sînt leali [...]. Cu istoria în mînă, dar, au zis și zic Austro-Ungariei și tuturor puterilor : voiți să ne ucideți ? Dați în noi cu arma brutală dar leală, dar nu sperați că de frică ne vom ucide înșine. Voiți să ne cuceriti ? După părerea noastră vouă înșivă vă faceți rău ; dar, în fine, procedați cum veți voi ; nu ne faceți însă insulte gratuite — de speră că nu vom lupta, fie măcar ca furnica, pentru ca cu onoare și glorie să perim (sic !) [...] și nu astăzi va mai pute crede cineva că mai este vreo națiune care să nu știe că perind cu arma în mînă își asigură pentru mîine reînvierea” etc.

OBSERVAȚII PRIVIND PROGRAMUL AGRAR AL PARTIDELOR POLITICE DIN PERIOADA IMEDIAT URMĂTOARE PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL *

DE

ION AGRIGOROAIEI

România a cunoscut, la sfârșitul primului război mondial și în perioada imediat următoare, frământări social-economice și politice de mare importanță în istoria sa. În afară de consecințele războiului, existente și la alte state, în țara noastră s-au produs — așa cum observau, cu anumite limite, și autori ai vremii¹ — trei prefaceri, care nu s-au manifestat simultan, la nici un alt popor: desăvârșirea unității statului național, reforma agrară și reforma electorală. Fiecare prefacere în parte își are importanța, semnificația sa, bine precizată în istoriografia noastră din ultimii ani². Ceea ce trebuie de subliniat este strânsa legătură între aceste frământări, apropierea lor nu numai în timp, ci și în ce privește esența și caracterul lor. Răspunzând unor necesități obiective ale societății românești, rezultat al luptei poporului român în condiții interne și internaționale favorabile, transformările amintite au avut consecințe similare asupra regimului economic și social-politic. Burghezia și relațiile de producție capitaliste înregistrează o consolidare, în timp ce moșierimea și rămășițele feudale se restrâng considerabil. Un număr tot mai mare de cercetători își manifestă tendința de „a considera regimul social-politic al României postbelice ca fiind un regim burghez, căruia persistența mării proprietăți moșierești și unele resturi de relații feudale (elemente a căror pondere este încă exagerată în literatura de specialitate — A.I.) i-au dat o notă specifică, dar nu i-au modificat esența”³. România intra, după 1918, într-o nouă epocă din ciclul ei evolutiv, care semnală necesitatea soluționării

* Comunicarea a fost prezentată în cadrul celui de-al doilea simpozion național „Din istoria agriculturii în România” — Iași, 5—7 noiembrie 1971.

¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 448 și următoarele; D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, București, 1921, p. 3. ș.a.

² Aron Petric, *Cu privire la trăsăturile regimului social-politic din România în anii de după 1918*, în „Forum. Științe sociale. Cercetări privind istoria României”, nr. 6, 1970; Mircea T. Mușat, *Trăsături ale vieții politice din România în anii luptei pentru crearea Partidului Comunist Român*, în „Anale de istorie”, nr. 1, 1971.

³ Aron Petric, *op. cit.*, p. 47.

imperative a unora dintre problemele ei sociale, economice și culturale de importanță fundamentală⁴.

Frământările care au cuprins toate păturile sociale, au provocat schimbări importante în viața politică a țării. S-a modificat configurația partidelor politice, a raporturilor dintre ele, au apărut noi partide în timp ce altele erau în curs de desființare.

În anii avântului revoluționar, organizațiile muncitorești, Partidul socialist au cunoscut o puternică activizare. Crearea Partidului Comunist Român, în mai 1921, având la bază ideologia marxist-leninistă, a constituit un moment de cea mai mare însemnătate în istoria clasei muncitoare și a patriei noastre.

Instituirea votului universal, ca o cerință obiectivă de înnoire în sens democratic, ce nu mai putea fi aminată — cu toate limitele în care s-a realizat — a făcut posibilă pătrunderea în viața politică a țării a maselor largi muncitorești și țărănești⁵. În urma reformei agrare și a celei electorale, „țărănimea, și cu ea toate păturile nevoiașе, capătă o altă valoare în structura vieții sociale”⁶. Atât partidele vechi, aflate în proces de reorganizare, de adaptare, cât și cele noi, urmărind să se consolideze, au avut, cum era și firesc, preocuparea centrală de a-și întări sau a-și forma o cât mai puternică bază socială, lucru ce nu se putea realiza decât orientându-și programele în raport cu transformările multilaterale cunoscute de România în acei ani. Conținutul programelor partidelor politice, elaborate acum (avind în vedere că unele reforme au fost anunțate încă înainte de război)⁷, dovedește din plin acest lucru. Partidele politice au trebuit, datorită factorilor enunțați mai sus, să-și precizeze poziția față de problemele ce vizau însăși căile de dezvoltare a țării, să-și adapteze programele politice la noile condiții și în raport cu baza socială respectivă⁸.

În condițiile ruinei provocate de război, a dezorganizării economice, în condițiile existenței marii proprietăți, între problemele social-economice ce se cereau rezolvate, cea mai arzătoare pentru mersul înainte al societății era problema agrară⁹.

Toate partidele politice au subliniat, în programele lor din această perioadă, necesitatea reformei agrare. Discuțiile din cadrul cercurilor conducătoare, care s-au desfășurat pe baza consimțământului general privind exproprierea, se refereau la amploarea concesiilor ce trebuiau făcute maselor populare sub imperiul cerințelor obiective, în situația internă și internațională de atunci¹⁰.

Chiar dacă anumite aspecte mai pot fi discutate, istoriografia noastră din ultimii ani a subliniat această poziție a partidelor politice, a analizat prevederile programatice, atitudinea lor față de elaborarea și aplicarea reformei agrare¹¹. Deși problema reformei constituia partea cea mai însemnată a *programului agrar* al unuia sau altuia dintre partidele burgheze — și motive economice, sociale și politice justifică pe deplin acest fapt — ea nu epuizează întregul program.

Diferite partide politice declarându-se de acord cu reforma agrară, s-au oprit — într-o măsură mai mare sau mai mică — asupra căilor pe care trebuia

⁴ Z. Ornea, *Interferențe marxiste în sociologia românească din deceniul al treilea*, în „Lupta de clasă”, nr. 3, 1971, p. 33.

⁵ Aron Petric, *op. cit.*, p. 47.

⁶ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 33.

⁷ Ion Agrigoroaiei, *Observații privind programul Partidului național-liberal din perioada 1918—1921*, în „An șt. ale Univ. din Iași”, Istorie, fasc. 1, 1970, p. 95.

⁸ Aron Petric, *op. cit.*, p. 47.

⁹ Mircea T. Mușat, *op. cit.*, p. 48.

¹⁰ *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*. Editura politică, București, 1967, p. 557.

¹¹ *Ibidem*, p. 553—557 ș.a.

să meargă gospodăria țărănească, agricultura țării, asupra locului și rolului ei în economia națională etc. De aceea, am considerat necesar să ne oprim asupra unor asemenea probleme, mai ales că ele au fost tratate numai tangențial în literatura de specialitate.

Documentele programatice propriu-zise ale Partidului național-liberal dintre anii 1918 și 1921 insistau, în special, asupra necesității aplicării reformei agrare și treceau foarte ușor peste măsurile ce ar fi trebuit să însoțească și să completeze această legislație. Programul din noiembrie 1921 prevedea doar, în formule foarte generale, „ridicarea păturii țărănești”, dezvoltarea mișcării cooperatiste care, treptat, „să se emancipeze de sub tutela statului”¹².

Fruntașii partidului au făcut unele precizări în cadrul conferințelor la Cercul de studii al P.N.L., în articole din presa partidului, în cadrul dezbaterilor din Cameră etc. Într-o conferință ținută la Cercul de studii, la 21 martie 1919 și publicată apoi în „Democrația”, se arăta necesitatea dezvoltării „agriculturii sistematice” care să aibă la dispoziție un număr sporit de tractoare. În ridicarea agriculturii, un rol deosebit urmau să-l îndeplinească cele trei camere agricole. Școlile agricole (de trei grade: inferior, mediu și superior) trebuiau să devină adevărate ferme model cu terenuri experimentale, semințe selecționate, vite de rasă etc. Cu tot caracterul pozitiv, în general, al unor astfel de prevederi, nu se indicau măsuri eficiente în vederea consolidării economice a noilor gospodării țărănești. În schimb, se preciza că sindicatele agricole organizate pe județe vor avea „menirea de a apropia interesele marii și micii proprietăți, stabilind înfrățirea acestor două clase sociale”¹³.

Fruntașul liberal I. G. Duca, în cadrul prelegerii ținute la Institutul social român, în ziua de 15 februarie 1923, insistă și el asupra „armoniei sociale” pe care o „va realiza” partidul său, prin satisfacerea integrală a revendicărilor țărănimii, fără a leza, însă, interesele cuiva: „Liberalismul urmărește înfăptuirea sinceră și deplină a revendicărilor țărănești, dar armonizându-le cu interesele legitime ale celorlalte clase”¹⁴. Evident că astfel de „soluții” nu puteau duce la rezolvarea completă a problemei țărănești. De altfel, „înfrățirea” țărănimii cu moșierimea, „armonizarea” intereselor ei cu cele ale moșierimii era imposibilă, dat fiind caracterul ireductibil al contradicției dintre cele două categorii sociale.

Marea majoritate a reprezentanților partidului liberal, declarându-se fără rezerve pentru o anumită dezvoltare industrială¹⁵, considerau că agricultura trebuie să rămână ramura de bază a economiei naționale¹⁶. „Exclusiv stat agricol până ieri, preciza Vintilă Brătianu, România va rămâne și în viitor, prin bogatele cîmpii ale Dunării, Tisei, Moldovei, țară agricolă de prim ordin [...]. Dar condițiile și nevoile ce se vestesc, materiile prime ale noilor regiuni [...] vor da sta-

¹² Vezi programul P.N.L. din noiembrie 1921, în Arhiva Bibliotecii centrale de stat, Fond St. Georges, pachet XLV, dosar 4 (P.N.L. Programe și declarații 1863—1933), f. 61—69, reprodus și în „Democrația”, nr. 11—12, 1921 și în „Viitorul” din 1 decembrie 1921.

¹³ D. Ionescu, *Agricultura în România...*, în „Democrația”, nr. 3, aprilie 1919, p. 179—181.

¹⁴ I. G. Duca, *Doctrina liberală*, în *Doctrinile partidelor politice*, București, s.a., p. 106.

¹⁵ Vezi Ion Agrișorogăi, *Programul Partidului național-liberal din perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»”, tom. VIII, 1971, Iași, p. 290 și următoarele.

¹⁶ D. Drăghicescu considera că prin valorificarea superioară a bogățiilor țării pe calea industriei, aceasta „ar putea depăși și eclipsa agricultura”, într-o perioadă de 30—40 de ani (*Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 104).

tului mărit un caracter industrial bine hotărât, pe care nu l-a avut pînă azi”¹⁷. Această agricultură va cunoaște și ea modificări importante în cadrul economiei naționale. Condițiile naturale ale României „îi îngăduia dezvoltarea unei agriculturi în toate ramurile sale”, precum și „crearea tuturor industriilor de bază care dau unui stat caracterul său industrial”¹⁸. Erau subliniate avantajele folosirii curentului electric nu numai pentru electrificarea căilor ferate, a orașelor și fabricilor, ci și „pentru nevoile chiar ale agriculturii din Cîmpia Dunării”¹⁹.

Dezvoltarea agriculturii, împreună cu a industriei vor schimba caracterul exportului. Același frunțas liberal sublinia necesitatea de a folosi „în viitor și pe loc, ca materii prime industriale, a multora din produsele agricole exportate sau chiar neîntrebuintate pînă azi”²⁰. Se preconiza și crearea a noi industrii care să prelucraze produsele agriculturii²¹.

Fără îndoială că, în limite asupra cărora nu este locul să insistăm aici, aceste idei, cel puțin pe plan teoretic, prezintă aspecte juste, deoarece urmăreau valorificarea superioară a bogățiilor țării, a materiilor prime, a produselor agricole. Se miza însă, în mod exagerat, pe consecințele pozitive ale reformei agrare, care va schimba caracterul agriculturii românești și va lărgi considerabil piața internă. Exproprierea era menită, spuneau liberalii, să transforme regimul producției, cultura mică putînd fi mai intensivă ca cea de pînă atunci. De asemenea, ei considerau că „dezvoltarea intensivă a micii culturi, prin expropriere, va da creșterii vitelor o dezvoltare necunoscută pînă azi...”²².

Exproprierea va determina după părerea liberalilor, și o dezvoltare a cooperației de producție „care va schimba atît caracterul exterior al culturii, cît și modul de desfășurare a produselor sale”²³. Reforma agrară de după primul război mondial a avut consecințe pozitive. Piața internă, însă, s-a lărgit numai într-o mică măsură, iar caracterul agriculturii nu s-a modificat prea mult. Mica gospodărie nu a avut mijloacele economice necesare pentru a practica o agricultură intensivă. Și tocmai gospodăriile țărănești rezultate din reformă vor cunoaște, cîtiva ani mai tîrziu, o situație financiară deosebit de grea. Agricultură nu a îndeplinit rolul preconizat de liberali în viitoarea dezvoltare a economiei naționale și din cauza modului în care s-a realizat reforma agrară. În ce privește structura exportului, acesta a suferit modificări importante mai tîrziu și în condiții speciale, în preajma celui de-al doilea război mondial²⁴.

Conducerea Partidului național-liberal, reprezentînd în special interesele marii burghezii industriale și financiare, pronunțîndu-se pentru terminarea operației de improprietărire a țărănimii, în condițiile preconizate de legile respective (cu unele mici modificări), a considerat, — cel puțin în perioada de care ne ocupăm — problema agrară ca fiind, în linii generale, rezolvată.

Urmărind să-și creeze o popularitate cît mai largă, liberalii au încercat, în repetate rînduri, să-și prezinte partidul lor, dacă nu ca singurul, atunci ca unul

¹⁷ Vintilă Brătianu, *Problemele ce se pun pentru unificarea și consolidarea României...*, în „Democrația”, nr. 1, februarie 1919, p. 26—27.

¹⁸ Idem, *Economia națională a României...*, în „Democrația”, nr. 4—5, mai 1919, p. 195.

¹⁹ Ibidem, p. 198.

²⁰ Idem, *Problemele ce se pun...*, p. 26—27.

²¹ D. Ionescu, op. cit., p. 181.

²² V. Brătianu, *Problemele ce se pun...*, p. 26—27.

²³ Idem, *Economia națională...*, p. 197. Programul partidului liberal discutat de D. Drăghicescu cuprindea și un punct referitor la „cooperația sătească pentru producție și vînzare” (*Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 79—80).

²⁴ V. Axenciuc, *Evoluția economiei românești între anii 1918 și 1938*, în „Anale de istorie”, nr. 6, 1966.

dintre principalii autori ai reformelor de după primul război mondial, trecînd sub tăcere rolul luptei maselor populare și al altor factori. D. Drăghicescu, într-o lucrare apărută în 1921, care constituia, de fapt, o încercare de a dovedi că Partidul național-liberal era singurul capabil să conducă țara, scria: „[...] Prin realizările sale [...] și mai ales prin înfăptuirea votului universal și a reformei agrare, partidul liberal și-a îndeplinit glorioasa misiune [...]”²⁵.

I. G. Duca, cu prilejul amintit mai sus, declara: „În domeniul proprietății, liberalismul român [...] a ajuns la formula proprietății funcțiune socială din care a ieșit *exproprierea* (sublinierea noastră — I. A.) și naționalizarea subsolului”²⁶.

Intr-o altă lucrare, apărută în 1922, același D. Drăghicescu sublinia în mod deosebit: „[...] Nu trebuie pierdut din vedere că reforma agrară odată desăvîrșită, cea mai legitimă și importantă revendicare a țărănimii a fost satisfăcută, și, că, peste aceasta, prea puține interese și chestiuni mai rămîn ca să pună masele țărănești în mișcare pentru țărăniști”²⁷. Alăturînd aceste afirmații — la care se pot adăuga și altele — concluzia apare evidentă. Susținînd că partidul lor a jucat rolul hotărîtor în realizarea reformei agrare și, în același timp, că această reformă a rezolvat cerințele țărănimii și a transformat regimul producției în agricultură, liberalii urmăreau să atragă țărănimea de partea lor, să evite creșterea influenței la sate a altor partide politice, și, în special, a partidului țărănesc.

Partidul țărănesc, ce se prezenta ca singurul apărător al intereselor țărănimii, considera partea agrară ca cea mai importantă parte a programului său. Nu este cazul să mai insistăm aici asupra doctrinei țărăniste dezbătută pe larg în mai multe lucrări recente²⁸.

Plecînd de la consecințele reformei agrare, pe care o apreciau ca o revoluție în viața satului românesc, ideologii țărănismului ajungeau la concluzia existenței unei clase a țărănimii, independentă, ce avea de jucat un rol de seamă în viața social-politică a țării. În ședința Camerei, din 13 iunie 1921, referindu-se la reforma agrară mai largă propusă de Partidul țărănesc, I. Mihalache declara: „[...] Idealul din care se inspiră legiunea noastră agrară e că țara noastră e o țară țărănească — ca să nu zic țărănistă, pentru că vă sperie cuvîntul — adică o țară care trebuie să aibă ca bază economică agricultura, tip mica proprietate, și cel mult și mijlocie; marea proprietate fiind desființată și reducîndu-se numai la anumite ferme-model, care să servească numai de experiență și de școli pentru mica proprietate”²⁹.

Fruntașii țărăniști au combătut pe cei care susțineau menținerea proprietății mari, în anumite limite, sub motivul necesității, în primul rînd, a obținerii unei producții mari. Chiar dacă argumentarea lui I. Mihalache prezintă puncte slabe, critica pe care o face poziției lui C. Garoflid³⁰ avea, în *condițiile concrete de atunci*, un sens pozitiv: „Credem, — afirma el — că rolul pe care-l joacă marele proprietar prin capitalul său, prin mașinile ce are, îl poate îndeplini foarte bine și mica proprietate, organizată pe cale cooperativă”³¹. Pentru a se asigura un

²⁵ D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, București, 1921, p. 16.

²⁶ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 108.

²⁷ D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 103.

²⁸ Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, Editura politică, București, 1969, *passim*; Mircea Mușat, *Unele considerații privind activitatea, doctrina și ideologia Partidului țărănesc în perioada 1918—1921*, în „CVMIDAVA”, Brașov, 1968, p. 285.

²⁹ I. Mihalache, *Dreptul țăranilor la pămînt, islazuri și păduri. Discursuri ținute la Cameră în 1921 cu prilejul discuției legii agrare*, București, 1922, p. 44.

³⁰ C. Garoflid considera că exproprierea a 2 milioane de ha de la marea proprietate „însemna a reduce considerabil, prea mult poate, această proprietate care avea încă un rol de îndeplinit”. (*Enciclopedia României*, vol. I, p. 580).

³¹ I. Mihalache, *op. cit.*, p. 34.

maximum de producție în sistemul micii proprietăți, trebuiau luate, potrivit opiniei lui Virgil Madgearu, următoarele măsuri (ordinea îi aparține): răspîndirea cunoștințelor agricole; înzestrarea gospodăriilor cu unelte, vite și semințe selecționate; un învățămînt agricol de toate gradele; organizarea temeinică a cooperativelor de aprovizionare în comun și a creditului popular. „Apoi, în anumite condițiuni, considera același economist, maximum de randament nu se va putea obține decît prin întrebuintarea exploatării mari, a tracțiunii mecanice și a culturii în comun, ceea ce presupune organizarea de cooperative de exploatare în comun, pentru a căror dezvoltare este nevoie de o acțiune de stimulare, de îndrumare, dar și de credit ieftin”³². Trebuie organizate și cooperative de desfacere în comun în fiecare sat, unite în „federale” și într-o organizație centrală pentru comercializarea cerealelor în țară și străinătate, la care să participe cooperativele, syndicatele agricole împreună cu statul³³. Cooperația, cu toate formele sale, era considerată ca fiind cea specifică de organizare a producției agricole bazată pe mica proprietate, pentru emanciparea micului producător de sub exploatarea marelui capital, a trusturilor bancare, a intermediarilor, în general. Se insista în mod deosebit asupra acestei idei pentru că, în primii ani după război, Partidul țărănesc, aflat la începutul activității sale, a dus o luptă de scoatere a cooperației satești de sub influența liberalilor³⁴.

Cu toate limitele ei, în condițiile orînduirii capitaliste, cu tot învelișul demagogic pe care-l îmbrăca, uneori, ideea cooperației la unii conducători ai partidului țărănesc, aceasta putea constitui un mijloc de apărare a intereselor economice ale țărănimii³⁵.

Fruntașii acestui partid subliniau în mod deosebit că toate măsurile menite să aplece mica gospodărie pot fi realizate în practică numai de partidul lor: „Numai organizația politică a țărănimii (adică Partidul țărănesc — A. I.) ar putea fi în stare să îndrumeze întocmirile economice în legătură cu producția agricolă în interesul general și al propășirii gospodăriilor rurale [...]”³⁶. Cooperația preconizată de țărăniști urmărea, pe de o parte, să aplece interesele burgheziei satești în fața marii burghezii, iar pe de altă parte, să preîntîmpine creșterea popularității, a influenței socialiste în rîndul țărănimii³⁷.

Tot prin intermediul cooperativelor, afirmau țărăniștii, trebuiau create „industrii de prelucrare a produselor agricole [...] ca să se scoată masele muncitoare de sub influența speculei”³⁸. Fruntașii țărăniști s-au pronunțat, chiar din această perioadă, pentru dezvoltarea anumitor ramuri industriale, în limitele concepției lor de stat agraro-industrial: „Țărănimea — se arăta în continuare — formează cea mai numeroasă pătură de consumatori. Ea este deci direct interesată la regimul industrial. Înțelegînd necesitatea încurajării propășirii unei puternice indus-

³² Virgil Madgearu, *Țărănismul...*, București, 1921, p. 21—22.

³³ *Ibidem*, p. 23.

³⁴ M. Mușat, *Unele considerații...*, p. 295.

³⁵ *Ibidem*, p. 296.

³⁶ V. Madgearu, *Țărănismul...*, p. 24.

³⁷ Vezi M. Mușat, *Unele considerații...*, p. 296. Tot în direcția unei cooperații, N. Iorga se pronunța, în Cameră, pentru o anumită socializare a pămîntului care să rezolve echitabil repartitia produselor din agricultură: „Noi înțelegem socializarea în acel sens că munca îndeplinită asupra pămîntului să fie munca solidară a unei întregi societăți, pentru ca ceea ce rezultă din această muncă să fie împărțit potrivit cu dreptatea” („Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților”, ședința din 1 iulie 1920, în „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 12 din 6 iulie 1920, p. 174). Se înțelege că, în condițiile societății de atunci, o asemenea soluție avea un evident caracter utopic.

³⁸ Virgil Madgearu, *Țărănismul...*, p. 34.

trii naționale, ea nu poate admite o protecție, bazată pe un regim vamal prohibitiv [...]”³⁹. Aproximativ doi ani mai târziu, V. Madgearu a ținut să sublinieze, din nou, în cadrul prelegerii ținute la Institutul social român, la 21 ianuarie 1923: „[...] Nu există vreun dezacord între dezvoltarea unei clase de țărani de sine stătători și industrie mare, ci dimpotrivă se descoperă o întregire reciprocă între dezvoltarea agriculturii țărănești și a întreprinderilor industriale mari [...]”. Dacă nu este inerentă țăranismului o tendință împotriva dezvoltării industriale, în schimb el este împotriva protecționismului vamal, creator al industriilor de seră, al trusturilor și cartelurilor”⁴⁰.

Partidul țăranesc s-a pronunțat pentru inițierea unor măsuri eficace în vederea desfășurării normale a procesului de colonizare⁴¹ (în special pentru ajutoarea financiară a gospodăriilor realizate în urma acestei operații), a cadastrului și a comasării⁴². El cerea desființarea prestației, înlocuirea impozitelor indirecte ale țăranimii prin impozite directe, în raport cu „venitul fiecăruia și cu sarcinile sale familiale”⁴³ etc.

Așa cum se subliniază în lucrările recent apărute, Partidul țăranesc se prezenta ca cea mai de stînga formațiune politică burgheză în primii ani postbelici⁴⁴.

Reformele democratice preconizate de către țăraniiști, critica vechilor partide burgheze, atragerea unei însemnate părți a intelectualității satului au avut ca rezultat creșterea influenței, asupra țăranimii, burgheziei mici și mijlocii de la orașe și sate⁴⁵.

În comparație cu partea agrară a programului Partidului național-liberal, care, exagerînd consecințele pozitive ale exproprierii (prezentată ca operă a propriului partid), considera problema țăărănească rezolvată în linii generale, Partidul țăărănesc acorda o mare atenție gospodăriei țăărănești de după reformă. Dincolo de scopurile demagogice urmărite de unii conducători ai partidului, grija pentru dezvoltarea cooperăției sub diferite forme, pentru înzestrarea gospodăriilor cu unelte, vite și — în anumite limite — pentru dezvoltarea industriilor legate de agricultură etc., răspundea unor necesități ale țăărănimii din perioada respectivă și, în același timp, reflectă compoziția și baza socială eterogenă a partidului. Din Partidul țăărănesc au făcut parte și oameni politici, intelectuali ce urmăreau sincer îmbunătățirea situației țăărănimii.

Problema agrară, și în special reforma agrară, a stat în atenția tuturor partidelor politice. „Înainte de reformă și în timpul aplicării ei — va scrie, 15 ani mai târziu, fostul ministru al agriculturii din guvernul Al. Averescu, C. Garoflid — toată lumea era preocupată de problema agrară, în primul rînd oamenii politici. Articole de ziar, studii, discursuri, broșuri, toate mai mult tendențioase decît obiective, apăreau în fiecare zi. Odată cu înfăptuirea împroprietăririi această agitație a încetat. Problema agrară nu mai preocupă decît pe specialiști”⁴⁶.

Este adevărat că, în anii elaborării reformei, discuțiile în cadrul cercurilor politice privind problema agrară au fost foarte aprinse. Ele nu s-au stins însă o dată cu realizarea reformei. „Problema agricolă a înlocuit acum problema agrară”,

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Idem*, *Doctrina țăărăniștă*, în *Doctrinile partidelor politice*, București, s.a., p. 83.

⁴¹ *Idem*, *Țărănismul...*, p. 57.

⁴² I. Mihalache, *op. cit.*, p. 129—130.

⁴³ V. Madgearu, *Țărănismul...*, passim.

⁴⁴ *Crearea Partidului Comunist Român. Mai 1921*, Editura științifică, București, 1971, p. 114.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 114—115. Cîțiva ani mai târziu, elemente conducătoare, ce urmăreau interese politicianiste, vor contribui în mod hotărîtor la limitarea programului, la pregătirea fuziunii cu Partidul național român.

⁴⁶ C. Garoflid, *Regimul agrar în România*, în *Enciclopedia României*, vol. I, p. 584.

spunea Garoflid cu intenția de a arăta că repartitia proprietății funciare este un capitol închis și discuția trebuia transferată *numai* pe planul producției și productivității în agricultură. „Toată atenția oamenilor de stat — se spunea chiar în Expunerea de motive a legii agrare pentru vechea Românie — trebuie să se îndrepte de aci înainte către o nouă organizație agricolă, pentru a reda țării producția de care are atita nevoie azi”⁴⁷. Legiuitorul avea dreptate să atragă atenția că, în general, latura economică a problemei a fost neglijată. Regretul său izvoară însă dintr-o anumită poziție conservatoare, o exagerare a rezultatelor obținute (reforma agrară „a transformat așa de repede o țară de latifundii într-o țară de prea mică proprietate”)⁴⁸, fără a se arăta limitele reformei tocmai în negaranțarea, neconsolidarea materială a noilor gospodării țărănești.

Spre deosebire de partidele burgheze, Partidul socialist preconiza o reformă agrară profundă care să desființeze moșierimea, să dea pământ suficient țăranimii, să pună la dispoziția acestora și mijloace tehnice, îngrășăminte, vite etc.⁴⁹. *Programul agrar al Partidului socialist-comunist din România*, elaborat cu câteva luni înainte de Congresul din mai 1921⁵⁰, sublinia că partidul „numai dacă nu voințe să se lupte cu morile de vânt, trebuie să se așeze și el deocamdată pe baza posesării individuale a pământului”⁵¹. Plecând de la premisa că „pământul e al celor ce-l muncesc”, programul agrar cerea o reformă care să exproprieze toate proprietățile mai mari de 30 hectare⁵². Pentru moșia expropriată și pentru instrumentele agricole „nu se cuvine nici o despăgubire marilor proprietari”. Pământul expropriat trebuia dat țăranilor în mod gratuit. „Statul e dator — se arăta în program — să aprovizioneze pe agricultori cu instrumentele agricole necesare pentru cei ce lucrează în obști; instrumentele vor fi gratuite, iar pentru proprietarii individuali să se dea împrumut fără camătă, care se va plăti în rate în 20 ani”. Partidul își propunea să intensifice propaganda la sate „pentru a clarifica masele țărănești asupra faptului că acest partid e singurul care pretinde exproprierea completă și fără răscumpărare a moșilor marilor proprietari și împărțirea gratuită la țărani și e gata să lupte sincer pentru aceasta”⁵³.

Acest program prezenta cele mai realiste soluții din șirul programelor agrare elaborat de mișcarea noastră socialistă și cele mai radicale prevederi din programele partidelor politice ale perioadei 1918—1921⁵⁴.

Congresul din 1921 a luat în dezbatere și problema agrară. Discuțiile au fost însă întrerupte de intervenția autorităților și arestarea a numeroși delegați, în după amiaza zilei de 12 mai 1921⁵⁴.

Problema agrară va ocupa, și în anii ce au urmat elaborării reformei, un loc însemnat în programele partidelor politice. Ea va cuprinde și elementele noi față de care forțele politice vor trebui să-și precizeze poziția. În afară de problema pământului, nerezolvată pe deplin, datorită țăranimii, de exemplu, au constituit un capitol deosebit de dificil, ce necesita, în special în perioada crizei economice, o grabnică rezolvare. Situația agriculturii românești s-a înrăutățit considerabil în anii celui de-al doilea război mondial. Problema agrară va căpăta, în condițiile revoluției democrat-populare din țara noastră, un conținut nou, corespunzător sarcinilor și obiectivelor noii perioade istorice.

⁴⁷ Cf. *Enciclopedia României*, vol. I, p. 583.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 120.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 442.

⁵¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Editura politică, București, 1966, p. 671.

⁵² *Ibidem*, p. 672.

⁵³ *Ibidem*, p. 673.

⁵⁴ Vezi, pe larg, *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 441.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 444.

DIN ISTORIA RELAȚIILOR GERMANO-ITALIENE 1938—1940

DE

J. BENDITER

„Pactul de oțel“ a fost încheiat între Germania și Italia în momentul cînd victoriile celui de-al treilea Reich erau pe cale — după părerea cercurilor conducătoare italiene — să contribuie la schimbarea raportului de forțe existent cel puțin în Europa. Numai în aceste condițiuni micul complice — cum îl numea Churchill pe Mussolini — plin de speranțe și pofta s-a hotărît, ce-i drept, cu frică, să meargă alături de Germania.

„Pactul de oțel“ nu s-a născut — așa cum arată Ciano, în jurnalul său — ca o reacție a Ducelui „împotriva palavrelor unor ziariști fără de răspundere“ care au scris în presa americană că, cu ocazia vizitei făcute de Ribbentrop la Milano (6 mai 1939), populația orașului i-ar fi făcut o primire ostilă. Drept răspuns, Mussolini ar fi dat ordin ministrului său de externe să încheie imediat alianța propusă de Germania.¹ Departe de a fi urmare a unei hotărîri „subite“ sau a unei „brusce inspirații“ a Ducelui — cum scrie secretarul cabinetului ministrului de externe —², „Pactul de oțel“ a fost o alianță militară și politică în vederea pregătirii și purtării unui nou război, dorit, în egală măsură, de cele două regimuri : fascist și nazist.

Deși prevederile sale exprimau hotărîrea celor două state de a lupta împreună în numele unor interese comune, „pactul de oțel“ nu a reușit să contribuie nici măcar la netezirea neînțelegerilor și divergențelor dintre cele două parteneri.

Tema relațiilor italo-germane în cadrul pregătirilor pentru încheierea pactului de oțel, nu a constituit obiectul unor preocupări speciale. Documentele, ca și unele studii în care se găsesc prețioase referiri, ne îngăduie ca, în cele ce urmează, să facem o privire de ansamblu asupra acestei interesante etape din istoria alianței germano-italiene.

La începutul anului 1938, cînd politica Germaniei naziste se îndrepta spre „finisarea“ unor acțiuni care pînă atunci au fost ascunse cu grijă, a apărut și hotărîrea de a lega Germania, Italia și Japonia printr-o alianță militară. Legăturile stabilite între ele prin pactul anticomintern, încheiat în 1936, se impuneau a fi lărgite. Aceasta, cu atît mai mult cu cît anexarea Austriei și atacarea Ceho-

¹ *The Ciano Diaries, 1939—1943*, The complete unabridged diaries of Count G. Ciano, Doubleday et Comp. Garden City, New York 1945, p. 581—582.

² Filippo Anfuso, *Rom-Berlin in Diplomatischen Spiegel*, Pohl et Comp. Essen-München-Hamburg, 1951 (Traducere din italiană), p. 44.

slovaciei — două din cele mai apropiate obiective ale expansiunii germane — nu mai puteau fi prezentate drept acțiuni anticomuniste sau antisovietice. În ultimă analiză, prin realizarea lor, erau lovite interesele Franței și ale Angliei. Cercurile naziste erau, deci, interesate într-o alianță militară mai largă prin care să asigure participarea celor două parteneri la realizarea țelurilor lor de război.

Se impune să subliniem că orientarea Germaniei naziste împotriva puterilor occidentale „nu a însemnat o nouă linie politică”³, ce ar fi obligat și pe partenerii ei să o inaugureze. Eventualitatea unui conflict cu Franța și Anglia a fost semnalată și în pactul anticomintern pe care, nu întâmplător, Ribbentrop îl ase-măna cu „un pod de lemn care va favoriza în viitor construcția unui pod de fier”⁴. În condițiile însă când Germania a hotărât — așa cum scria Ribbentrop — „să nu se angajeze să păstreze statu-quo în Europa Centrală” și când era posibil ca pe calea războiului „să se dea Europei o altă organizare”⁵, alianța dintre cele trei state trebuia mai puternic legată. Realizarea ei trebuia — cum precizează Ribbentrop, în ale sale *Nötiz für Führer*⁶, din 21 ianuarie 1938 — „să înlăture orice speranță sau orice îndoială a Angliei sau a Franței — în ceea ce privește poziția Italiei sau a Japoniei”. Puterile occidentale trebuiau, astfel, asigurate că cele trei state, în cazul unui război, vor fi unite. După părerea autorului notițelor, întreaga alianță trebuia să se îndrepte împotriva Angliei și Franței care, cum credea el atunci, nu vor îngădui să intervină în Europa vreo schimbare decât pe calea armelor. Ribbentrop preconiza necesitatea realizării, într-un timp cât mai scurt posibil, a unei „constelații” politice la care se vor putea alia și alte state ale căror interese erau direct sau indirect legate de cele ale Axei. Considerând că atât Italia cât și Japonia aveau mari interese în existența unei Germanii puternice deoarece numai astfel ele și-ar putea asigura „realizarea scopurilor lor expansioniste”, Ribbentrop nu vedea nici un fel de greutate sau piedici în calea făuririi alianței propuse. Interesul Germaniei pentru o asemenea alianță — credea Ribbentrop — consta și în aceea că ea va fi unul din importante mijloace cu ajutorul căreia s-ar fi putut împiedica o unire a forțelor anglo-franceze. Perspectiva unei colaborări dintre Germania și Anglia depindea, după părerea lui Ribbentrop, de o eventuală „activitate energetică a primului-ministru englez” contra acelora care, în Anglia, se opuneau unei asemenea politici”. Așa cum reiese din *Nötiz für den Führer* în Anglia, împotrivirea față de politica de înțelegere cu Germania era din ce în ce mai puternică. În consecință, Ribbentrop recomanda lui Hitler să se înceapă fără întârziere tratativele necesare în vederea încheierii unei alianțe militare între Germania, Italia și Japonia.

Subliniem numai că eforturile susținute de diplomația germană pentru a convinge Japonia să se alăture propunerii germane nu au dat rezultatele scontate. Tratatul purtat în cursul anului 1938 au pus în evidență faptul că cercurile japoneze, îndeosebi cele legate de marină, comerț și Curtea imperială, erau mai dispuse la un compromis cu puterile occidentale și de loc grăbite să vină în întâmpinarea intereselor germane⁷. Poziția Japoniei a produs mari nemulțu-

³ Theo Sommer, *Deutschland und Japan Zwischen die Mächten, 1935—1940*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1962, p. 94.

⁴ G. Ciano, *L'Europa verso la catastrofe*, Verona, Mondolari, 1948, p. 215.

⁵ *Was wirklich Gescha, Darstellung und Dokumente*, hrsg. von H. Hoddack, Nymphenburger Verhandlung München, 1949, p. 293.

⁶ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918—1945*, Series D, Band I, Imprimerie Nationale Baden-Baden, p. 136; Kordt Nicht aus den Akten Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt, 1950, p. 173.

⁷ Theo Sommer, op. cit., p. 197; K. Drechsler, *Deutschland-China-Japan, 1933—1939*, Akademie Verlag Berlin 1964; E. Rodow, *Die U.S.A. und Japan bei der Vorbereitung und Entfesselung des Krieges in Stilen Ozean*, Berlin Deutsch-Verlag, 1953.

miri la Berlin, în timp ce cercurile italiene nu-și ascundeau satisfacția. După părerea acestora, amestecul Japoniei în treburile europene ar fi fost păgubitor atât pentru Italia cât și pentru Germania.

Cu tot „valul” de vizite ale unor demnitari germani la Roma, cu toată campania dusă de presa germană pentru „solidaritatea și comunitatea spirituală” dintre cele două țări, tratativele începute cu Italia în primăvara anului 1938, de către ambasadorul german la Roma, Mackensen, nu au fost chiar atât de ușoare cum a crezut Ribbentrop⁸. Atitudinea „binevoitoare” a Germaniei față de agresiunea Italiei în Etiopia, colaborarea celor două regimuri în războiul spaniol, politica de așa-zisă înțelegere a Italiei față de anexarea Austriei, nu au putut înlătura nemulțumirea guvernului italian față de amestecul din ce în ce mai evident al celui de-al treilea Reich în treburile țărilor din sud-estul Europei. În perioada cînd au început tratativele italo-germane, pentru încheierea unei alianțe militare, Mussolini și întreg guvernul italian priveau cu mare atenție spre țările balcanice, spre piețele și bogățiile lor. Politica de expediții militare dusă pînă atunci de Italia nu a contribuit, după cum se știe, cu nimic la îmbunătățirea situației ei economice. Ocuparea Etiopiei, de pildă, nu a asigurat avantajele sperate nici în ceea ce privește absorbirea forței de muncă, nici a materiilor prime și nici nu a asigurat o piață pentru produsele sau investițiile de capital italiene. Orientarea spre Balcani a capitalului italian se lovea însă de mari obstacole, datorită penetrației rapide a capitalului german în această zonă a Europei. Cum Italia nu se putea măsura din punct de vedere economic cu Germania, cercurile conducătoare vor încerca în perioada tratativelor, cel puțin, să netezească drumul spre o colaborare economică în țările Europei centrale. Realizarea unei asemenea colaborări va fi aproape imposibilă date fiind marile interese economice pe care Germania hitleristă le avea în această zonă.

Tratativele, din a doua jumătate a anului 1938, pînă în mai 1939, au oferit prilejul cercurilor naziste să preseze Italia să renunțe la planurile ei balcanice în schimbul unor promisiuni în contul apropiatei înfringeri a Franței, a creării unui imperiu mediteranean, precum și a accesului „la oceanele lumii”. Ceea ce a dictat supunerea Italiei în fața pretențiilor germane încă înaintea încheierii pactului de oțel a fost situația ei economică; lipsa perspectivei unei activități economice mai moderne și mai intense.

Faptul că nici vizita lui Ribbentrop⁹ și nici cea făcută de Hitler în luna mai la Roma nu au contribuit la încheierea alianței cu Germania a fost interpretat de unii demnitari italieni ca un refuz al ducelui și al ministrului său de externe¹⁰. Nimic însă nu îndreptățește o asemenea concluzie.

În politica Italiei din anii 1938 și 1939 se poate constata existența unei tendințe spre o cooperare cu Germania, mai ales, în vedea realizării obiectivelor ei expansioniste. Presată de dificultățile economice și financiare, Italia nu putea să renunțe, însă, la relațiile sale cu puterile occidentale. În consecință, regimul fascist va încerca să realizeze o asemenea politică prin care să nu piardă avantajele oferite, deocamdată, atât de puterile occidentale, cât și de Germania. În acest scop, guvernul italian a căutat să cîștige timp și mai ales să amîne, pe cît posibil, tratativele cu Germania pentru încheierea unui nou pact.

Hotărîrea Berlinului de a ocupa întreaga Cehoslovacie, tratativele anglo-italiene și cele franco-italiene care ar fi putut stînjiți interesele germane, au determinat cercurile naziste să intensifice presiunea lor asupra guvernului italian.

⁸ E. von Weizsäcker, *Erinnerungen*, München-Leipzig-Freiburg, 1950, p. 154.

⁹ Enno von Rintelen, *Mussolini als Bundesgenosse*, Reiner Wunderlich Verlag, Leins Tübingen und Stuttgart, 1956, p. 46.

¹⁰ F. Anfuso, *op. cit.*, p. 66.

În planurile Italiei fasciste, alianța militară cu Germania trebuia să-i asigure stăpînirea Mediteranei, consolidarea frontierelor în regiunile de graniță ale Africii de Nord, precum și noi cuceriri în Siria, Palestina, Turcia și chiar în Spania. Protectorul Islamului — cum s-a proclamat Mussolini — spera să înlăture din Siria și Palestina influența engleză și mai ales pe cea franceză. Ducele dorea stăpînirea portului Djibuti și a căii ferate franco-etioپیene, Djibuti — Adis Abeba și, cel puțin, participarea la administrația Canalului de Suez. La acest program se adaugă decizia Romei de a ataca Albania. Campania dezlănțuită de presa italiană după Conferința de la Munchen, în legătură cu pretențiile teritoriale ale Italiei, urmărea, în primul rînd, să convingă Germania despre importanța contribuției pe care Italia ar putea să o aducă la izolarea Angliei și a Franței. În acest sens, presa sublinia avantajele care decurgeau din faptul că Italia avea o poziție dominantă în partea centrală a Mediteranei prin Sardinia, Sicilia, Pantellaria și insulele arhipelagului Dodecanez. Un accent deosebit cădea asupra puternicei baze aeriene pe care Italia o deținea în Minorca și care constituia o amenințare serioasă împotriva Angliei. Realizarea unui condominiu din Djibuti și Tunis, precum și ocuparea de către armatele italiene a insulei Corsica, ar fi putut să constituie o lovitură împotriva Franței. Atît Mussolini cît și Ciano erau convinși că realizarea acestui program va face ca „Axa să nu urmărească numai scopurile Germaniei, ci și pe cele ale Italiei”¹¹.

În cadrul tratatelor cu Germania, Italia a urmărit, în mare măsură, să se asigure că, prin noul pact, Axa în activitatea sa, să nu aibă în vedere numai interesele germane, ci și pe cele italiene. În acest scop — credea Mussolini — Germania trebuia să cunoască care erau pretențiile Italiei și să se angajeze că va contribui la realizarea lor. În același timp, Germania trebuia făcută să înțeleagă că Italia, deocamdată, nu putea să participe la un război de mai mari proporții și care ar dura mai mult timp.

În speranța că Germania „va înțelege” dezideratele Italiei și va aprecia contribuția ei într-un viitor război, Mussolini, la începutul anului 1939, s-a declarat de acord cu propunerea Germaniei. Pe cale telefonică, a fost încunoștințat Ribbentrop despre acordul Ducelui pentru încheierea unui tratat militar, care urma să fie iscălit chiar în primele zece zile ale lunii ianuarie¹². În răspunsul dat de Ribbentrop, care exprima bucuria față de hotărîrea Ducelui, guvernul italian era mințit în legătură cu „apropiatul acord al Japoniei”¹³.

Mulțumit de hotărîrea Ducelui, Hitler — în discursul său, ținut la 30 ianuarie 1939 — între altele aprecia drept naturală aspirația Italiei de a participa la împărțirea bunurilor lumii¹⁴.

La 6 ianuarie 1939 a fost transmis la Roma, ca și la Tokio, de către Berlin, cel de-al doilea proiect al tratatului (primul fusese prezentat la sfîrșitul lunii octombrie 1938). De data aceasta, proiectul era însoțit de un protocol prin care se prevedea instituirea unei comisii, formată din miniștrii de externe ai celor trei țări, care avea misiunea să studieze și să hotărască felul cum se vor ajuta între ele, ținîndu-se seamă de situația lor geografică, politică și militară. O altă comisie trebuia să coordoneze activitatea presei, a serviciilor de informații și de propagandă din Germania, Italia și Japonia.

În noua fază a tratatelor, din ianuarie 1939, spre deosebire de Mussolini, care era dispus să treacă imediat la încheierea tratatului, o parte a cercurilor conducătoare italiene considerau că Italia trebuia să-și asigure fără întîrziere

¹¹ M. Toscano, *Le origini diplomatiche dell Patto d'acciaio*, Roma, p. 50.

¹² A. D. A. P., Band VI, p. 474.

¹³ L. B. Namier, *Diplomatisches Vorspiel 1938—1939*, O. Arnold Verlag, Berlin, 1948, p. 479.

¹⁴ *Dokumente der deutschen Politik 1939—1940*, Berlin, Junker et Dönhaupt Band VII, 1939, p. 484.

intensificarea ajutorului economic din partea Germaniei; întărirea relațiilor comerciale dintre cele două țări, precum și realizarea unei mai vechi promisiuni făcută de Hitler în legătură cu evacuarea populației germane din Tirol. Aceleași cercuri considerau, de asemenea, ca util de a sublinia în fața Berlinului, chiar în faza tratativelor că, deocamdată, economia Italiei nu putea să suporte consecințele unei eventuale ruperi a relațiilor economice și comerciale cu Anglia și Franța. Această luare de poziție subliniază îngrijorarea cercurilor financiare și comerciale italiene care, nu erau convinse că ajutorul german ar putea să-l înlocuiască pe cel primit din partea țărilor occidentale. Acordul comercial italo-german (februarie 1939) nu a mulțumit cercurile interesate din Italia, dat fiind că importul de mărfuri prevăzut nu înlocuia nici cantitativ și nici calitativ pe cel din Anglia¹⁵. În general, trebuie să arătăm că o bună parte a cercurilor conducătoare italiene erau convinse că asigurarea independenței Italiei față de Germania, în cadrul unei alianțe de război, impunea în primul rînd o îmbunătățire a situației economice a țării. Îmbunătățirea situației interne însemna, atunci, intensificarea pregătirilor de război, întărirea forțelor militare și înzestrarea lor cu tehnica modernă. Asemenea deziderate erau foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de realizat în Italia anului 1939. Economia italiană a fost incapabilă încă înainte de 1939 să susțină greutățile impuse de o reînarmare masivă și de modernizarea armamentului. Este, astăzi, cunoscut că, după iunie 1940, ea nu a putut finanța războiul decît cu ajutorul inflației, care, la începutul anului 1943, a scăpat oricărui control și a paralizat dictatura fascistă, grăbindu-i prăbușirea.

Politica de reînarmare introdusă de regimul fascist, pentru a evita, între altele și repercusiunile crizei economice din 1929—1933, a impus Italiei un uriaș efort economic. Războiul din Etiopia a solicitat cheltuieli excepționale. Ele s-au ridicat de la 811 milioane lire în anul financiar 1934—1935, la zece miliarde cinci sute milioane de lire pentru perioada 1935—1936 și a ajuns la 13.144 milioane în perioada 1936—1937¹⁶. E bine să amintim că numai războiul din Spania a costat economia italiană șase miliarde lire.

Instituirea autarhiei pe plan economic a împiedicat importul de materii prime fără de care reînarmarea devenea imposibilă. Mărirea prețurilor, lipsa oricărei ridicări a salariilor, creșterea fiscalității erau însoțite de considerabile cîștiguri asigurate marelui capital financiar italian.

Situația monetară era îngrijorătoare încă din perioada războiului împotriva Etiopiei. Emisiunea de hîrtie-monedă a bonurilor de tezaur, împrumuturile forțate pe piața internă au provocat o agravare a inflației și o creștere a haosului economic. În 1939, în ciuda politicii de autarhie, Italia era obligată să importe o mare cantitate de materii prime strategice, în special cărbune, ulei, fier și oțel.

Cu toată propaganda fascistă, care sublinia „cele opt milioane de baionete” care se aflau în spatele Ducei, nici armata de uscat, nici flota și nici aviația italiană nu erau pregătite de război. Situația deosebit de grea a economiei italiene a pus în evidență că realizarea pretențiilor ei teritoriale nu erau asigurate nici de o situație materială corespunzătoare și nici de o modernă și îndestulătoare pregătire militară. Acesta a fost „secretul” care nu îngăduia guvernului italian să lanseze Italia într-un război de anvergură și nu „îndoielile”, „capriciile” Ducei sau ale altor demnitari italieni.

În fața Marelui Consiliu fascist din februarie 1939, Ducele constata cu o oarecare satisfacție că, de fapt, nici un stat din Europa, inclusiv Italia, nu avea atunci o situație „ideală” în ceea ce privește eventualitatea participării la război. El își exprima, atunci, speranța că, dacă vor mai trece cîțiva ani, timp în care Italia va lua o serie de măsuri, ea va putea să facă față „cu bine”, cerințelor

¹⁵ „Revue politique et parlementaire”, 46-e année, nr. 553, 10 april 1939, p. 171.

¹⁶ *La guerre en Méditerranée 1939—1945*, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1971, p. 102.

unui război. Însă după aprecierea unor cercuri militare mai realiste, industria italiană de război, nici în 1944, nu ar fi fost în stare să alimenteze cu cele necesare un război care ar fi durat mai mult decât un an. În cazul unui război de durată — după părerea aceluiași cercuri — pregătirile necesare nu puteau fi terminate nici în 1945¹⁷.

Potrivit documentelor care ne stau la dispoziție, apare sigur că, în timpul tratativelor duse cu Germania, reprezentanții Italiei au expus o serie de condiții, dictate, fără nici o îndoială, de situația grea a economiei italiene. În acest sens, a fost discutată necesitatea asigurării unei perioade de pace, de cel puțin încă trei ani în vederea pregătirilor necesare, mai ales Italiei. A fost, de asemenea, subliniată dorința regimului fascist de a se permanentiza consultații între cele două guverne, în toate problemele care priveau pregătirea și desfășurarea războiului. Bunăvoința și înțelegerea manifestate de reprezentanții Germaniei, față de dezideratele italiene, au încurajat, în mare măsură, grăbirea timpului pentru încheierea pactului de oțel. Până în preziua iscăririi lui, naziștii au asigurat Italia nu numai de faptul că și Germania avea mari interese în prelungirea perioadei de pace¹⁸, ci și despre hotărârea lor de a respecta „interesele” italiene în Mediterană, în Adriatică și chiar în Iugoslavia¹⁹.

În timp ce Mussolini, Ciano și alți demnitari italieni erau lăsați să-și facă iluzii, trupele germane au ocupat, în martie 1939, întreaga Cehoslovacie. După informațiile atașatului militar german la Roma, Mussolini ar fi fost anunțat despre această nouă agresiune abia cu câteva ore înainte de săvârșirea ei²⁰.

Vestea ocupării Cehoslovaciei declara Atollico, ambasadorul Italiei la Berlin, lui Weizsäcker, subsecretar de stat la Externe, a produs „o reacție enormă”. Faptul că Italia — spunea Atollico — „a fost pusă în fața unui act împlinit, a știrbit autoritatea Ducei și a regimului”. Popularitatea Axei — continua el — a suferit foarte serios. La Roma „zvonurile care circulau în legătură cu amestecul Germaniei în treburile interne ale Croației și Albaniei erau din ce în ce mai mult crezute”²¹. Mesajul trimis de Hitler lui Mussolini prin intermediul prințului Hesse, în care îi expunea „cauzele” care au „obligat” Germania să lichideze Cehoslovacia erau aceleași ca și cele publicate în toate ziarele germane. Asemenea pretexte — notează Ciano în jurnalul său — „sunt bune pentru propaganda lui Goebbels și nu pentru a ne convinge pe noi. Vina noastră constă în aceea că ne purtăm prea loial cu Germania”²². Din aceeași sursă, aflăm că Mussolini a refuzat publicarea în presă a mesajului trimis de Hitler pentru că — spunea el lui Ciano — „italienii vor rîde de mine. Ori de câte ori Hitler ocupă o țară, îmi trimite un mesaj”. Pe bună dreptate aprecia Rintelen că Mussolini era supărat mai ales din cauză că „partenerul său a anexat încă o țară, timp în care Italia rămînea în continuare cu mîinile goale”²³. Furia lui Mussolini și a lui Ciano nu s-a îndreptat împotriva sălbăticiei cu care naziștii au tratat Cehoslovacia, ci împotriva faptului că au fost puși din nou în fața unui fapt împlinit și pentru că noua lovitură a asigurat Germaniei șanse mari de a stăpîni într-un viitor apropiat sud-estul Europei.

Hotărîrea Italiei — luată cu câteva luni înainte de atacarea Cehoslovaciei — de a ocupa Albania a fost în mod decisiv grăbită de agresiunea germană asupra Cehoslovaciei.

¹⁷ F. Rossi, *Mussolini e lo Statto Maggiore*, Regionale, 1951, p. 21.

¹⁸ L. N. Namier, *op. cit.*, p. 486.

¹⁹ A.D.A.P., Band VI, p. 52—53.

²⁰ E. von Rintelen, *Mussolini als Bundegenosse*, Rainer Wunderlich Verlag, Stuttgart, 1951, p. 58—59.

²¹ A.D.A.P., Band VI, p. 145.

²² *The Ciano Diaries*, p. 43.

²³ E. von Rintelen, *op. cit.*, p. 59.

Poziția geografică a Albaniei făcea din ea un punct de sprijin pentru Italia, care era hotărâtă să atace Grecia și Iugoslavia. După părerea unor cercuri italiene, ocuparea Albaniei trebuia să constituie o contramăsură împotriva „apetitelui” german de stăpânire a Adriaticii și a zonei Balcanilor²⁴.

Evenimentele care au avut loc în martie 1939 au contribuit la întărirea convingerii lui Mussolini și a celor din jurul său despre slăbiciunea puterilor occidentale față de politica expansionistă a Germaniei. În același timp, aceste evenimente au convins o bună parte a cercurilor conducătoare italiene că Italia trebuie să se alinieze alături de Germania, chiar dacă se vor impune unele sacrificii.

Deși ocuparea Cehoslovaciei a produs o mare supărare Ducei, în fața Marelui Consiliu fascist el a sărbătorit noua agresiune a Germaniei ca un mare succes al Axei. Ambasadorul german la Roma, Mackensen, s-a grăbit însă să raporteze la Berlin că discursul ținut de Mussolini la 21 martie 1939 nu exprima adevărul despre poziția Italiei față de Germania. La Palazzo Chigi — scria el — „există mari nemulțumiri. Aici se consideră că Germania încalcă mereu prevederile înscrise în protocolul secret încheiat în octombrie 1936. În Italia, există convingerea că ea este mereu pusă în fața faptelor împlinite și că Germania nu are de gând să respecte prevederile prin care Mediterana și Adriatica erau considerate ca zone de influență italiană”. Amestecul Germaniei în treburile interne ale Ungariei — continua el — „fac ca nemulțumirile, la Roma, să fie din ce în ce mai mari”. Ingrijorat, Mackensen arăta că, în rîndul unor cercuri politice italiene, s-a întărit, chiar, rezistența față de încheierea unei alianțe cu Germania²⁵.

Drept răspuns, la Berlin au fost hotărâte o serie de măsuri cu scopul „îmbunătățirii” guvernului italian. În primul rînd, trebuia „sărbătorit” succesul Italiei în Albania, deși, astăzi este cunoscut că Führerul „a privit acest eveniment fără nici o bunăvoință”²⁶. Printre măsurile hotărâte de Berlin, în vederea „împăcării” partenerului supărat, a fost și trimiterea lui Göring la Roma cu scopul de a „reface” moralul și încrederea lui Mussolini în „bunele și prietenești intenții” ale celui de-al treilea Reich față de Italia. În cele două zile cît a durat vizita lui Göring la Roma (15—16 aprilie), el a desfășurat o bogată gamă de argumente pentru a convinge, pe Mussolini în primul rînd, despre avantajele ce vor decurge pentru Italia în urma încheierii unei alianțe cu Germania. Sublinierea repetată despre puterea militară a Germaniei a avut drept scop să-l asigure pe Duce că nu avea de ce să se teamă de Anglia și Franța, care, după părerea sa nu erau în stare să reziste puterii Germaniei. Cu aceeași ocazie, trimisul lui Hitler a asigurat, din nou, pe Mussolini că războiul va avea loc abia peste doi-trei ani, cînd se va asigura — cum spunea el — „o răsunătoare victorie a țărilor Axei”.

În momentul cînd Göring întreținea iluziile lui Mussolini, trecuseră 12 zile de cînd apăruse Directiva care prevedea o serie de măsuri generale ce trebuiau luate în vederea aplicării „Operației albe”, de atacare a Poloniei. Numai cu patru zile înaintea vizitei lui Göring la Roma, fuseseră stabilite, printr-un ordin suplimentar, amănunte în legătură cu proiectata operație²⁷. În acest timp, la Roma, Göring asigura pe Duce că interesele Italiei vor fi întocmai respectate, iar colaborarea dintre cele două țări va fi din ce în ce mai strînsă, în toate problemele care priveau interesele lor. Gazdele, în general mulțumite de vizita lui Göring, erau, însă, surprinse de una din declarațiile sale potrivit căreia: „pericolul imediat pentru Germania îl constituia Polonia”²⁸.

²⁴ F. A n f u s o, *op. cit.*, p. 97.

²⁵ A.D.A.P., Band VI, p. 85.

²⁶ H. B. Gisevius, *Jusqu'à la lie*, Payot Lausanne, p. 79.

²⁷ E. P. Schäffer, *13 Tage Weltgeschichte*, W. Heyne Verlag, München, 1966, p. 38—39.

²⁸ *The Ciano Diaries*, p. 67.

La 22 aprilie la Berlin a devenit cunoscut că Japonia nu era dispusă să se alăture pactului propus de Germania. Imediat, guvernul german a avertizat pe cel japonez că este obligat să încheie proiectatul pact numai cu Italia. În același timp, la Berlin, a fost luată hotărârea de a se pune punct tratatelor italo-germane care se prelungiseră cu mult peste așteptările Germaniei. Acest lucru reiese clar din *Aide Memoirul* pregătit pentru Ribbentrop în vederea întrevederii ce se pregătea la Berlin cu reprezentanții diplomației italiene. El subliniază, în primul rând, interesul Germaniei de a termina cât mai repede faza tratatelor cu Italia; în al doilea rând, că Germania hotărâtă să atace Polonia avea nevoie de o alianță fără condiții cu Italia și, în sfârșit, în al treilea rând, interesul Germaniei de a îndepărta orice încercare sau orice speranță a puterilor occidentale în legătură cu o apropiere de Italia.

La întrevedere de la Milano, din 6—7 mai 1939, obiectivul principal al discuțiilor dintre cei doi miniștri de externe era de a convinge Italia — folosind metode mai energice, din care nu trebuiau să lipsească nici amenințările — să părăsească intenția ei ca, în cazul unui război să fie activă numai în Mediterană și în Africa de Nord. Ribbentrop trebuia să arate lui Ciano că această intenție a Italiei părea guvernului german cu totul „surprinzătoare din punct de vedere politic”. Aceasta însemna — cum a arătat el lui Ciano — că Italia era dispusă să lase tot greul ofensivei pe continentul european numai pe spinarea Germaniei. Dacă Italia continua să militeze numai pentru o alianță limitată și nu pentru o colaborare deplină cu Germania, ceea ce — după părerea lui Ribbentrop — exprima „sărăcia de gândire logică a factorilor de răspundere italieni”, atunci — arăta Ribbentrop lui Ciano — și avantajele Italiei în ziua victoriei vor fi și ele tot atât de limitate. Nu dorea Italia posesiuni teritoriale deținute atunci de Franța? Nu avea Italia interese, nu numai în Mediterană, ci și în Adriatică? Realizarea acestor dorințe — spunea Ribbentrop — nu puteau fi atinse, atunci, numai printr-un război unde va fi în Africa de Nord, ci, în primul rând, în Europa. Numai participarea Italiei la un război de amploare în Europa — arăta Ribbentrop — îi va asigura avantaje imediate și de durată. În cazul când Italia se menținea pe poziția „lipsită de logică”, Germania se arăta dispusă chiar să ia măsuri contra unor inițiative ale guvernului de la Roma. De asemenea, în cazul în care Italia s-ar angaja să fie alături de Germania numai în situația creată de agresiunea din partea Franței și Angliei, consecințele vor fi serioase și grave pentru viitorul Italiei. În sfârșit, arăta Ribbentrop, în cazul unor angajamente limitate, consultațiile dintre cele două țări nu vor mai fi considerate de Berlin drept obligatorii²⁹.

Comunicatul despre întrevedere de la Milano, dintre Ribbentrop și Ciano anunța că cele două țări au hotărât să exprime legătura dintre cele două popoare printr-un pact politic și militar, cu ajutorul căruia vor contribui la securitatea și pacea din Europa.

Pactul prevedea sprijinul material dintre cele două state și intervenția cu toate forțele militare în cazul când una din ele va fi antrenată în „complicații războinice” (art. 3) cu alte state. Art. 4 prevedea colaborarea în domeniul militar. În protocolul secret, anexat pactului, se prevedea crearea unor comisii de experți care să asigure colaborarea militară dintre părțile semnate. Printr-o prevedere specială, cele două părți se angajau să nu încheie armistițiu sau pace separată fără să intervină un acord prealabil între ele. Nici o prevedere a pactului nu asigura realizarea dezideratului Italiei în legătură cu necesitatea ca războiul să înceapă peste doi sau trei ani.

În mod oficial, pactul a fost încheiat la Berlin, la 22 mai 1939. Prin pactul de oțel, Italia s-a angajat să intervină imediat în sprijinul Germaniei, în cazul când ea va fi antrenată în „complicații războinice” de către un stat sau un grup de state. Un asemenea automatism subordona Italia intereselor germane. Mai

²⁹ A.D.A.P., Band VI, p. 367—370.

puternică din toate punctele de vedere decât Italia, Germania putea dispune de aliata ei așa cum o cereau interesele. Or, interesele cele mai apropiate ale Germaniei erau legate de dezlănțuirea războiului pentru care Italia nu era încă pregătită. Pactul a pus în evidență faptul că, indiferent dacă războiul ar fi fost lung sau scurt, Italia era, de fapt, dependentă de Germania în ceea ce privește aprovizionarea cu materii prime.

Considerat de Mussolini ca „prima dovadă a fidelității”³⁰ Italiei față de Germania, pactul de oțel a încorporat Italia planurilor de război ale Germaniei.

Pe plan internațional, pactul de oțel a constituit o directă amenințare a suveranității și independenței popoarelor. Hotărâte să intervină — așa cum arăta preambulul pactului — pentru a asigura Germaniei și Italiei spațiul vital și pacea, cele două state fasciste avertizau popoarele, prin pact, că pacea nu va putea fi menținută dacă nu vor fi satisfăcute pretențiile lor. Este, de altfel, cunoscut că, pentru Germania și Italia, spațiul vital însemna mai întâi dominația Europei și apoi dominația lumii.

A doua zi după solemnitatea iscăririi pactului, a avut loc, la Berlin, una dintre importantele ședințe la care au participat, în afară de Hitler, 14 dintre cei mai de seamă generali ai Wehrmachtului³¹. Amintind despre apropiata atacare a Poloniei, Hitler prevedea, cu această ocazie și posibilitatea intrării în război a Angliei și Franței contra Germaniei. În acest caz — arăta el — Germania nu va ține cont de nici o declarație de neutralitate urmind ca bazele aeriene din Olanda și Belgia să fie ocupate „cu iuțea fulgerului”. Cu aceeași ocazie, au fost luate o serie de măsuri necesare apropiatului atac asupra Poloniei.

La Roma soseau vești din ce în ce mai alarmante în legătură cu febrilele pregătiri făcute la Berlin pentru atacarea Poloniei. Sub influența presiunilor exercitate de o parte a cercurilor politice italiene, Mussolini a fost forțat, printr-un memorandum trimis la Berlin lui Hitler, să revină asupra citorva probleme care de fapt fuseseră dezbătute și în perioada tratatelor purtate pentru încheierea pactului de oțel. Memorandumul ținea să arate că Italia nu putea să participe la un război care ar începe imediat. Se preciza, în mod clar, că ea mai avea nevoie de încă trei ani pentru a pune la punct pregătirile de război. În primul rând, se impunea, pentru Italia, pacificarea Libiei, Albaniei și mai ales a Etiopiei, unde erau imobilizate, atunci, importante forțe militare italiene. În al doilea rând, se arăta în memorandum, marina italiană trebuia să aștepte intrarea în circulație a cel puțin șase vase mari și, în sfârșit, trebuiau refăcute stocurile armatei de uscat din care o parte fusese, până atunci, la dispoziția lui Franco. Se specifica faptul că refacerea armatelor de uscat cerea nu numai timp, ci și mari investiții financiare. În același document, a fost din nou prezentată convingerea ducelui — bine cunoscută de altfel la Berlin — că, în cazul atacării Poloniei, Anglia și Franța vor reacționa în mod sigur. Războiul pe care țările occidentale îl pregătesc — atrăgea atenția Mussolini lui Hitler — „va fi unul de epuizare. Trebuie ținut în seamă că, o dată cu intervenția Angliei și Franței, țările Axei nu vor mai primi nimic de la restul lumii. Această situație va fi greu de suportat pentru țările Axei, de aceea ele trebuie să facă serioase pregătiri”. În acest scop, Mussolini insista din nou ca războiul să fie dezlănțuit abia în 1942–1943. În speranța că Hitler va fi de acord cu cele scrise în memorandum, Mussolini dezvăluia și unele din planurile sale cu privire la „zona dunăreană și cea balcanică”. El cerea ca răspunsul

³⁰ F. Anfuso, *op. cit.*, p. 101.

³¹ Dat fiind caracterul secret al declarațiilor făcute de Hitler la această ședință, a fost interzisă redactarea procesului verbal. Notițele generalului Smundt constituie una din sursele de informații în legătură cu ședința de la 23 mai 1939. Ele au fost publicate în „Trial of the Major War Criminals”, Tom. XXXVII, p. 546–556.

lui Hitler, la memorandumul trimis, să fie cât mai urgent pentru ca Statul Major italian să poată să pregătească planurile sale de viitor³².

Memorandumul a rămas fără nici un răspuns.

Ceea ce nu a scris fidelul Mussolini în memorandumul adresat credinciosului său aliat erau planurile sale fanteziste care trebuiau realizate în cei trei ani de pace. Era vorba să „termine” cu Iugoslavia, să „prefacă” Croația într-un stat vasal Italiei, să „mărească” Albania pe seama Greciei și în sfârșit, să întărească influența italiană în Arabia și Tunis pe calea unor expediții militare de scurtă durată.

Pe măsură ce pregătirile pentru atacarea Poloniei se intensificau, la Roma se întărea convingerea că Germania nu avea interes într-o colaborare militară cu Italia. Cel mult, Germania urmărea să o folosească împotriva forțelor engleze, fie în Mediterană, fie în Africa de Nord³³. Plin de revoltă, Ciano se plîngea secretarului său: „folosim vorbe mari ca: alianță, informare reciprocă, colaborare, totul, tot ce vrei. Dar nimeni nu i-a scris lui Mussolini, nimeni nu ne-a cerut, nimeni nu ne-a spus că intrarea noastră în război ar fi dorită”³⁴. Această deliberată înlăturare a Italiei, care, practic însemna neangajarea Germaniei pentru ajutorarea aliatei sale, în măsura necesarului fără de care participarea ei la război nu era posibilă, a fost, într-o anumită măsură, bine înțeleasă de unele cercuri italiene. Supărarea lui Ciano subliniază și faptul că speranțele nutrite la Roma că prin încheierea pactului se va netezi, cel puțin, drumul spre o colaborare economică în zona Europei centrale, nu aveau nici un viitor.

Întrevederea de la castelul Fuschell din Salzburg (11—13 aug.) dintre Ribbentrop și Ciano, urmată de cea de la Obersalzberg, dintre cei doi miniștri de externe și Hitler, avea să lămurească în mare măsură situația. Ciano a aflat de la Ribbentrop despre apropiatul atac al Germaniei asupra Poloniei. Era vorba — așa cum arăta demnitarul nazist — despre un conflict care se va localiza, deoarece nici Anglia și nici Franța nu vor interveni nefiind în stare să se măsoare din punct de vedere militar cu Germania. Hitler a adăugat la cele spuse de Ribbentrop că Germania era obligată să dea Poloniei o lecție grea și că principala vinovată trebuia considerată politica engleză. La Salzburg a apărut clar că, deși Italia, prin pactul de oțel, avea aceleași drepturi, ca și Germania, de a decide dacă războiul putea și trebuia să fie declarat, guvernul german nu era de loc dispus să țină în seamă acest drept al Italiei. Întors la Roma, Ciano mărturisea celor din jurul său că „după întîlnirea cu cei doi proști sînt sătul de Germania, de conducătorii ei și de modul ei de comportare”³⁵.

Proiectul de comunicat pentru presă propus de Ciano, după întrevederea de la Salzburg, în sensul că au fost purtate discuții cu scopul de a rezolva „problemele care puneau în primejdie pacea Europei”, a fost respins cu violență de Hitler. Cel apărut în presă, dictat de Berlin, menționa deplinul acord dintre cele două țări în domeniul politicii externe.

Comunicatul apărut în presa germană a produs ambasadurului Italiei la Berlin „o vie surpriză”. Pe moment, scria el lui Ciano, „am vrut să telefonez la Roma primele mele impresii, dar, luînd în considerație gravitatea problemei și îndoilele pe care le am în legătură cu secretul cifrului nostru, am preferat să mai reflectez”. Comunicatul — scria el în continuare — a fost „machiavelic construit, cu scopul de a se crea o situație juridică în virtutea căreia Germania ar fi liberă să facă ceea ce îi convine ei, în timp ce Italia ar fi legată prin toate angajamentele prevăzute în pact. O asemenea informare, prin care se face uz de drepturile și datoriile noastre, nu ar fi trebuit să fie niciodată publicată fără acordul nostru

³² *Wie wirklich geschah*, p. 396; E. Rintelen, *op. cit.*, p. 64.

³³ M. Toscano, *Le origini diplomatiche dell Patto d'aciao*, Roma, p. 362.

³⁴ F. Anfuso, *op. cit.*, p. 128.

³⁵ F. Anfuso, *op. cit.*, p. 128; E. P. Schäffer, *op. cit.*, p. 116.

explicit. Prietenii noștri, însă, nu s-au sinchisit niciodată de asemenea piedici³⁶. El propunea ca Ducele să scrie imediat o scrisoare lui Hitler pentru ca astfel, la Berlin, să se afle că „bătălia diplomatică pentru egalitatea în drepturi a Italiei cu Germania, în cadrul tratatului încheiat la 22 mai 1939, a început“.

Sub presiunea insistențelor celor din jurul său, Ducele a cerut lui Attolico să comunice la Berlin, din nou, că, în cazul unui război, Italia nu va lua nici o inițiativă militară și că guvernul italian considera necesar ca tratativele începute să fie neapărat continuate. Din telegrama de răspuns a ambasadorului reiese că intervenția sa nu a avut nici un efect și că Germania „își arogă dreptul de a decide singură“³⁷.

Modul cum au evoluat relațiile dintre cei doi parteneri, după încheierea pactului de oțel, a dus pe unii istorici vest-germani la concluzia că Hitler era pregătit să-și sacrifice aliatul³⁸. Nimeni — scrie un alt istoric german — „nu pune la îndoială faptul că naștii erau gata să abandoneze pe partenera lor, dacă s-ar fi creat condiții avantajoase“³⁹.

Atacarea Poloniei de către trupele germane va supune alianța germano-italiană la o grea încercare. Neutralitatea pe care guvernul italian a declarat-o era gândită de Mussolini numai ca o nonbeleranță. Ceea ce, practic, însemna — cum, pe drept cuvânt a afirmat Ciano — „totul și nimic“⁴⁰. Însăși Mussolini era îngrijorat de faptul că „italienii nu vor înțelege de ce azi, cînd Europa este în flăcări, Italia se luptă pentru pace, în timp ce ani de-a rîndul ei au auzit propaganda noastră pentru război“⁴¹. El mărturisea chiar lui Badoglio că i se părea „comic“ ca un mare popor ca italienii să stea de-o parte atunci cînd „se decidea istoria lumii“⁴². După război, sub influența jurnalului lui Ciano, mai ales, a fost acreditată ideea că principalul inițiator al neutralității Italiei ar fi fost Ciano, care a luptat „pentru pace“ și pe această cale. S-a afirmat, de asemenea, că au existat mari deosebiri de vederi între el și Mussolini. Politica lui Mussolini ca și cea a lui Ciano, era tot atît de lipsită de scrupule și tot atît de agresivă ca și cea a lui Hitler. Nonbeleranța Italiei a fost dictată de considerente tactice și nu de pacifismul lui Ciano. Unii istorici vest-germani subliniază chiar că în luarea acestei hotărîri Mussolini a trebuit să țină seamă și de „dispoziția anti-germană a maselor italiene“⁴³.

În momentul în care Germania hitleristă, în pofida promisiunilor făcute, a provocat războiul, în vara anului 1939, nonbeleranța Italiei avea în vedere faptul că deocamdată, Berlinul nu era în măsură să procure materiile prime și celelalte necesare acoperirii deficitului în care se zbătea economia italiană. Imediat ce Germania va înregistra victoria în Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia și nordul Franței, guvernul italian, în mare grabă, își va schimba atitudinea, deși pregătirile de război vor fi tot atît de defectuoase ca și în momentul atacării Poloniei. Frica față de urmările intrării Angliei și Franței în război, în cazul atacării Poloniei în condițiile unei slabe pregătiri materiale și militare, a constituit încă un factor care a impus Ducei nonbeleranța. Numai atunci cînd cercurile conducătoare fasciste vor crede că războiul a fost pierdut de puterile occidentale

³⁶ Walther Hofer, *Hitler déchaîne la guerre*, Paris, Editions du Seuil, 1964, p. 201—202.

³⁷ *Ibidem*, p. 201.

³⁸ A. Hillgruber, *Hitlers Strategie Politik und Kriegsführung, 1940—1941*, Bernard Verlag für Wehrwesen, 1965, p. 138.

³⁹ W. Hofer, *op. cit.*, p. 140.

⁴⁰ F. Anuso, *op. cit.*, p. 117.

⁴¹ Mario Donosti, *Mussolini e l'Europa*, Luciola, Roma, 1952, p. 205.

⁴² T. Badoglio, *L'Italie dans la guerre mondiale*, Paris, Plon, 1946, p. 37.

⁴³ Ludwig Denne, *Das Danzig Probleme in der deutschen Aussenpolitik, 1934—1939*; L. Röhrsneid Verlag, Bonn, 1959, p. 254.

și cîștigat de Germania, Italia va fi aruncată în război alături de partenera sa din pactul de oțel.

Relațiile dintre cele două regimuri nu s-au întărit nici după ce Italia a intrat în război. Foarte curînd, guvernul italian va descoperi că „politica spațiilor”, promișă nu odată de Hitler, potrivit căreia acțiunea Germaniei trebuia să se desfășoare în vederea asigurării hegemoniei continentale, iar cea a Italiei să vizeze „crearea imperiului roman mediteranian” nu mai corespundea intereselor naziste. Refuzul O.K.W.-ului, din ordinul lui Hitler, de a transfera principalul efort de război în zona Mediteranei a provocat asemenea nemulțumiri la Roma încît se părea că întreaga alianță era pusă sub semnul întrebării. Mussolini însă a preferat să aplice sârmana sa politică a „războiului paralel”, adică războiul dus împotriva acelorași adversari ca și ai Germaniei, pe teatre de operații deosebite și cu obiective care priveau numai interesele Italiei! Eșecurile acestor iluzorii războaie paralele au grăbit catastrofa politică și economică a Italiei.

Participarea Italiei la războiul dus de naziști împotriva Uniunii Sovietice, război despre care Mussolini credea că se va termina în cîteva luni⁴⁴, a făcut ca Italia să devină dintr-o aliată a Germaniei, o țară ocupată de ea.

Tratativele duse pentru încheierea „pactului de oțel” au pus în evidență hotărîrea Germaniei naziste și a Italiei fasciste de a folosi războiul pentru realizarea planurilor lor expansioniste.

Deosebirile de vederi apărute în această perioadă au subliniat, pe de o parte, că Germania era hotărîtă să impună Italiei o alianță necondiționată, iar, pe de altă parte, că Italia nu era pregătită încă să participe la un război de anvergură.

Poziția luată de guvernul italian după semnarea tratatului a arătat cît de puțin era în stare Italia să tragă consecințele alianței cu Reichul german. Prin nonbelligeranță, ea a refuzat deocamdată riscul unui război generalizat, refuz pe care îl va menține pînă ce victoriile armatelor germane în Europa vor modifica raportul de forțe pe plan internațional.

⁴⁴ Ernesto Ragionieri, *Italien und der Überfall auf die U.d.S.S.R.* in „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft“, Heft, 4, IX, Jahrgang, 1961, p. 770.

REVOLUȚIA DE LA 1848 ȘI ÎNCEPUTUL EPOCII MODERNE ÎN ISTORIA ROMÂNIEI *

DE

V. CRISTIAN și V. RUSSU

Pentru cel care își propune o periodizare a istoriei noastre, momentul 1848 apare ca o soluție extrem de tentantă pentru delimitarea perioadei moderne de cea medievală. Evenimentele revoluționare din acest an au avut, incontestabil, o remarcabilă însemnătate asupra dezvoltării societății românești, fapt care, exceptând unele opinii, ca cele datorate lui Titu Maiorescu¹, a fost, din unghiuri și de pe poziții diferite, subliniat adesea, începînd de la mijlocul veacului trecut și pînă în zilele noastre. Este adevărat, totuși, că în diferite încercări de periodizare întreprinse de istoricii noștri din trecut, încercări reflectînd diferitele lor concepții, anul 1848 a fost, în general, neglijat; singur Ilie Minea considera acest moment drept punctul de trecere de la perioada modernă la perioada contemporană². Situația este asemănătoare și în ceea ce privește prima încercare de periodizare marxistă a istoriei noastre. Astfel, autorii manualului de *Istoria României*, apărut în 1947, își propuneau găsirea unei corespondențe stricte între diferitele perioade istorice și orînduirile social-economice, fără a se proceda însă, la o argumentare mai amplă.

Problema periodizării a căpătat alte coordonate în momentul în care a apărut necesitatea elaborării tratatului de *Istoria României*. În aceste condiții, găsirea unei corecte periodizări a devenit de o stringentă necesitate, nu numai sub raportul metodologic, ci și sub acela al conținutului. Una din problemele cele mai spinoase era tocmai aceea de a stabili momentul de trecere de la Evul Mediu la epoca modernă. Fără a se ajunge la un consens unanim, acest moment a fost stabilit la 1848. Rațiunile care au condus la adoptarea acestei soluții au fost sumar expuse mai întîi într-un articol din 1957 al acad. A. Oțetea³, iar ulterior în prefața volumului al IV-lea al tratatului de *Istoria României*, la care trebuie să adăugăm și concluziile care încheie capitolele privind revoluția. Înainte de a discuta măsura

* Prezenta comunicare a fost susținută la simpozionul *Periodizarea istoriei moderne*, organizat, la 5 mai 1971, de către Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

¹ T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 40—41.

² „Cercetări istorice”, XIII—XIV, (1940), nr. 1—2, p. 636.

³ A. Oțetea, *Problema periodizării istoriei României*, în „Studii”, X (1957), nr. 6, p. 109.

În care anul 1848 poate constitui începutul istoriei moderne a României, este necesar deci să urmărim argumentele aduse în favoarea acestei teze, așa cum rezultă ele din cele două lucrări, adăugînd însă și alte elemente care pot pleda în același sens⁴.

Urmărindu-se aplicarea unor criterii marxiste în privința periodizării, s-a pornit aici de la faptul că anul 1848 constituie „izbucnirea violentă a contradicțiilor de clasă dintre burghezie și țărănime, pe de o parte, și feudalitate, de alta”⁵ programul revoluției avînd menirea „să înlăture formațiunea social-economică feudală și s-o înlocuiască printr-o formațiune burgheză”⁶. Este vorba, așadar, de o revoluție burgheză, moment culminant al luptei dintre elementele noi, capitaliste, și elementele vechi, feudale. Sub acest raport, s-a emis părerea că „rolul orașenilor, oricît de numeroase ar fi fost elementele micii boierimi, a fost hotărîtor”⁷. Pornindu-se de aici, se poate considera că „guvernul provizoriu din Țara Românească a fost primul guvern burghez din istoria noastră”⁸, la care trebuie să adăugăm instituirea administrației românești, spre sfîrșitul anului 1848, în mai multe comitate din Transilvania⁹. Faptul că, pentru prima dată, conducerea au avut-o reprezentanții noilor forțe social-politice a dat posibilitatea unui început de aplicare a programelor revoluționare, fiind vorba deci de o încercare concretă de transformare a societății în sens capitalist.

Pe de altă parte, a fost subliniată ideea că evenimentele revoluționare au cuprins aproape concomitent cele trei țări române¹⁰. Acest fapt, împreună cu similitudinea programelor ca și a legăturilor revoluționarilor moldoveni, munteni și transilvăneni conferă revoluției de la 1848 un caracter unitar și prezintă, sub raportul periodizării, avantajul unei date care se referă la toate cele trei țări române, putîndu-se reliefa, astfel, mai pregnant, caracterul unitar al istoriei noastre.

Un element care a apărut esențial în alegerea momentului 1848 a fost și acela că „revoluția din acest an a fost un eveniment care a pus problemele fundamentale ale renașterii noastre sociale și politice”¹¹. Programele revoluționare au constituit baza pentru constituirea ulterioară a României moderne, au precizat direcțiile de dezvoltare ale societății noastre. Toate transformările din perioada următoare constituie o transpunere în fapt, chiar dacă inconsecventă uneori, a principiilor enunțate la 1848¹². Revoluția din acest an a putut fi privită deci, și sub acest raport, ca marcînd începutul societății noi, burgheze.

În sfîrșit, și în legătură cu aceasta, s-a avut în vedere lovitura pe care revoluția, deși înfrîntă, a dat-o vechii orînduiri: „ea — se subliniază în una din lucrările menționate — a zdruncinat așa de adînc feudalismul, intrat în descompunere, încă din secolul precedent, încît modul de producție capitalist a devenit curînd

⁴ Un punct de vedere asemănător cu cele amintite, dar numai pentru istoria economică, a fost susținut și de P. Tudor, I. Puia, *Periodizarea istoriei economiei naționale a României*, în „Studii și cercetări economice”, I—II (1968), p. 127. Se consideră că începutul orînduirii capitaliste trebuie plasat la mijlocul secolului trecut, dar că impunerea ei se realizează în toată perioada care a durat pînă la 1864.

⁵ *Istoria României*, IV, Ed. Acad., București, 1964, p. XIII.

⁶ *Ibidem*, p. VII.

⁷ A. Oțetea, *op. cit.*, loc. cit., p. 109.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Istoria României*, IV, p. 150.

¹⁰ A. Oțetea, *op. cit.*, p. 109; *Istoria României*, IV, p. XIII.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Vezi și G. Zane, *La loi rurale et l'héritage idéologique de 1848*, în „Revue Roumaine d'histoire”, nr. 2/1964, p. 213—225; C. Căzănișteanu, Dan Berindei, Marin Florescu, Vasile Niculaie, *Revoluția română din 1848*, Ed. pol., București, 1969, p. 372.

dominant, întâi în Transilvania, apoi în restul țării¹³. Pe de o parte, „ea a ascuțit spiritul revoluționar al maselor”, a determinat „dezvoltarea tot mai puternică a mișcării naționale a românilor”. Pe de altă parte, revoluția a provocat chiar o modificare a atitudinii cercurilor și păturilor conducătoare. „În Transilvania, chiar grupările revoluției, Habsburgii, au fost siliți, de teama izbucnirii unei noi mișcări, să patroneze reformele burgheze. În Moldova și Țara Românească, boierimea (...) n-a mai avut încredere ea însăși în vitalitatea orînduirii feudale și a considerat de aici înainte provizorie dominația sa de clasă, care se destrăma cu repeziciune”. Prin urmare, „revoluția a dat lovitură hotărîtoare orînduirii feudale, determinînd schimbarea ei treptată cu orînduirea capitalistă¹⁴”.

Sub mai multe raporturi deci, revoluția de la 1848 a apărut ca soluția cea mai indicată pentru stabilirea începutului istoriei moderne a României. Argumentele expuse pormesc, în general, de la constatarea unei situații reale și ele nu pot fi neglijate într-o discuție privind periodizarea istoriei moderne. În același timp însă, trebuie să constatăm, încă de pe acum, că problema nu a fost considerată decît sub anumite aspecte ale ei, neglijîndu-se altele, deosebit de importante, ceea ce face ca argumentele expuse mai sus să nu ne apară suficient de convingătoare. Totodată, păstrăm impresia, subiectivă firește, că nici cei care le-au susținut nu au fost ei înșiși suficient de convinși, impresie accentuată de unele reveniri ulterioare asupra problemei.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a chestiunii dacă revoluția de la 1848 poate constitui începutul istoriei noastre moderne, se impun însă, credem, cîteva considerații privind, în general, posibilitatea ca revoluția burgheză să marcheze începutul epocii moderne, pentru a înțelege, astfel, mai bine cazul particular al istoriei noastre.

Considerarea revoluțiilor burgheze ca moment de trecere de la perioada medievală la perioada modernă apare, la prima vedere, ca soluția cea mai indicată atunci cînd ne propunem o periodizare științifică a istoriei. Dacă avem în vedere concordanța care, din acest punct de vedere, trebuie să existe între epocile istorice și conținutul lor social-politic, atunci revoluția burgheză, care, victorioasă, marchează cucerirea puterii de către elementele noi, capitaliste, deci instaurarea orînduirii burgheze, poate să apară și ca marcînd începutul epocii moderne, a cărei trăsătură principală o constituie tocmai capitalismul. Procedîndu-se însă astfel s-ar ajunge la o simplificare a istoriei și, de altfel, nici nu ar mai face necesară o periodizare a istoriei în epocile tradiționale — veche, medie, modernă, contemporană — din momentul în care împărțim evoluția societății în mod strict după orînduirile social-economice pe care le-a cunoscut. Problema care apare aici esențială, după părerea noastră, este aceea care se referă la trăsăturile trecerii de la feudalism la capitalism.

Nu trebuie să încercăm, sub acest raport, găsirea unei similitudini stricte cu modalitatea trecerii de la capitalism la socialism. În instaurarea socialismului, formațiune social-economică cu un caracter radical nou, ale cărei relații de producție nu au putut apărea deci în sînul vechii orînduirii, revoluția socialistă are un rol hotărîtor, constituind, astfel, un moment precis pentru stabilirea începuturilor noii orînduirii. Situația ne apare mult diferită în privința trecerii de la feudalism la capitalism. Este adevărat, revoluția burgheză marchează, în cazul în care este victorioasă, triumful deplin al capitalismului. Pentru a se ajunge însă aici, este necesară o lungă perioadă de acumulări cantitative care să permită saltul calitativ. Or, elementele capitaliste apar și se dezvoltă în sînul orînduirii feudale, întărindu-se treptat și în raport direct cu slăbirea vechiului regim pe care îl subminează. Abia în momentul în care ele sînt suficient maturizate, este posibilă declanșarea revoluției. Aceasta apare, astfel, nu numai ca marcînd începutul unei perioade noi, ci și ca reprezentînd sfîrșitul unei îndelungi etape de formare a relațiilor capitaliste.

¹³ *Istoria României*, IV, p. VII.

¹⁴ *Ibidem*, p. 174.

Această etapă, atât la noi, cât și în alte părți, este definită de apariția noilor elemente capitaliste, care, subminând vechea orînduire, pregătesc instaurarea formațiunii social-economice burgheze, conferind deci societății anumite trăsături care nu mai sînt proprii feudalismului, ci epocii moderne. Etapa formării elementelor noii societăți apare, astfel, ca fiind în mod logic asociată de epoca modernă, ale cărei baze au fost create tocmai acum. Perioada modernă trebuie deci să cuprindă dezvoltarea capitalismului, ca element calitativ nou în evoluția societății, nu numai din momentul triumfului său ci din momentul în care și-a făcut drum, anunțînd amurgul vechii lumi și zorile unei noi epoci.

O asemenea considerare a lucrurilor ne apare ca fiind cea mai indicată și de alte laturi ale problemei. Mai întîi, se impune să subliniem faptul că multe din revoluțiile burgheze au fost înfrînte, ceea ce nu a permis instaurarea imediată a capitalismului în țările respective, evidențiindu-se în acest fel dificultatea desemnării lor ca momente hotărîtoare în marcarea unei etape istorice noi. Apoi, trecerea la capitalism în mai multe țări europene — pentru a ne referi numai la ritmuri de dezvoltare asemănătoare nouă — s-a făcut fără ca acestea să fi cunoscut revoluția burgheză. Aceasta ar însemna — acceptînd în mod strict punctul de vedere expus mai sus — că, în respectivele țări, capitalismul nu a triumfat pe deplin nici pînă în zilele noastre, ceea ce ar însemna că ele nu au intrat încă în epoca modernă.

În sfîrșit, nu putem omite nici aspectul metodologic al problemei, care, de altfel, este o reflectare logică a situației la care ne referim. Înțelegerea unei revoluții burgheze presupune, în mod firesc, cunoașterea întregii perioade de pregătire a acesteia, perioadă în care s-au conturat și adîncit contradicțiile fundamentale care au generat-o. Pentru a înțelege, de exemplu, revoluția engleză sau franceză, este necesar să avem în vedere întreaga lor perioadă de pregătire. Analiza premiselor unei revoluții este indispensabilă, de altfel, nu numai pentru înțelegerea cauzelor și caracterului ei, ci și a particularităților dezvoltării ulterioare a țării în care s-a produs. Întreaga istorie britanică de după revoluție nu ar putea fi explicată dacă nu am avea în vedere anumite particularități ale dezvoltării Angliei începînd mai ales, din secolul al XVI-lea. Perioada de pregătire a societății capitaliste apare, astfel, și sub raport metodologic, ca inseparabil legată de această nouă etapă.

Elementele expuse pînă acum pledează, credem, în favoarea includerii în istoria modernă a întregii perioade de trecere de la feudalism la capitalism întrucît definiții pentru această perioadă sînt nu atît elementele vechi, aflate în descompunere, cît elementele noi, care prefigurează victoria capitalismului.

Stabilirea unui moment precis pentru delimitarea Evului Mediu de perioada modernă nu mai apare, astfel, ca fiind posibilă. Trebuie să pornim însă aici de la realitate, subliniată de Marx, că, la fel „ca și epocile geologice, nici epocile istorice nu sînt despărțite prin linii de demarcație riguroase și abstracte”¹⁵.

Constatările generale făcute mai sus ne apar ca valabile și pentru cazul particular al istoriei noastre. Indiscutabil, revoluția de la 1848 reprezintă un moment deosebit de important în dezvoltarea societății românești. Ea constituie însă o urmare logică a unor tendințe afirmate anterior, fapt sesizat încă de Bălcescu¹⁶ și, de altfel, sugerat de însăși logica lucrurilor. Însuși faptul, subliniat mai sus, că revoluția și-a propus drept țel instaurarea capitalismului este de natură să demonstreze că ea s-a produs într-un moment cînd elementele burgheze ajunseseră, în urma unei îndelungi dezvoltări, la o anumită maturitate. Analiza acestor elemente ne apare ca esențială pentru stabilirea unei delimitări corecte între Evul Mediu românesc și istoria modernă. Dat fiind scopul Notei noastre, nu vom proceda la o analiză amănunțită a lor; ne vom limita să semnalăm doar acele elemente pe care le considerăm mai semnificative și care ne permit, credem, o stabilire mai exactă a ceea ce poate constitui anul 1848 într-o periodizare a istoriei noastre.

¹⁵ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I., București, 1948, p. 345.
p. 99.

¹⁶ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, partea a II-a, ed. G. Zane, București, 1940,

În momentul în care revoluția cuprindea țările române, ele se aflau deja antrenate într-un proces care anunța dezvoltarea lor spre instaurarea ireversibilă a societății burgheze. Destrămarea feudalismului a fost asociată și, de altfel, determinată de dezvoltarea elementelor capitaliste. Pentru a înțelege mai exact ponderea acestora începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se impune însă, credem, o mai accentuată nuanțare în analiza particularităților istoriei noastre. Există adeseori tendința, amintită și mai sus, ca dezvoltarea la noi a capitalismului să fie asociată, în primul rând, dezvoltării burgheziei propriu-zise, orășenești. Firește, rolul orașului în impunerea relațiilor capitaliste a fost indiscutabil. Dat fiind faptul că economia noastră în această perioadă era preponderent agrară, considerăm însă că principala atenție trebuie acordată tocmai transformărilor care se petrec în mediul rural.

În această privință, ceea ce trebuie avut în vedere, în primul rând, este poziția pe care o deține și rolul pe care-l îndeplinește boierimea. Prin natura ei, boierimea este legată de feudalism, dar în Principate ea a avut anumite particularități care o deosebesc de ceea ce înțelegem, în mod obișnuit, prin nobilime, fapt ce i-a permis să joace un rol destul de important în crearea condițiilor necesare pentru dezvoltarea capitalismului. De altfel, această situație nu este proprie numai Principatelor. În trecerea de la feudalism la capitalism, numai Franța a cunoscut calea clasică, datorită faptului că ea a reprezentat, după cum sublinia Engels, țara clasică a feudalismului. În majoritatea țărilor europene însă trecerea de la feudalism la capitalism a fost asociată, într-o mai mică sau mai mare măsură, de transformările pe care le-a suferit nobilimea sub raportul funcției sale social-economice. Afirmatia este valabilă încă pentru instaurarea capitalismului în Țările de Jos; ea apare însă și mai pregnantă dacă avem în vedere cazul Angliei, unde noua nobilime a avut un rol substanțial în instaurarea orînduirii burgheze. Transformările funcției social-economice a nobilimii nu pot fi neglijate nici atunci cînd explicăm trecerea de la feudalism la capitalism în unele țări din centrul și răsăritul Europei; să ne gîndim, de pildă, la rolul pe care l-a jucat nobilimea liberală maghiară în pregătirea și desfășurarea *revoluției burgheze* de la 1848.

Aceste transformări sînt evidente și în cazul boierimii românești. În secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, boierimea românească nu prezintă caracterul închis, de castă, așa cum este cazul, în general, cu nobilimea din apusul continentului. Faptul este subliniat și de inexistența la noi a unei riguroase ierarhizări după principiul eredității. În plus, în cadrul perioadei la care ne referim, constatăm o masivă pătrundere în sinul boierimii a unor elemente provenite din alte categorii. În condițiile intensificării relațiilor economice internaționale, elementele menționate au ușurat adaptarea unor categorii ale boierimii la cerințele economiei de schimb. În felul acesta, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, majoritatea boierimii române apărea într-o dublă ipoteză; pe de o parte, ea este apărătoarea relațiilor feudale, în raporturile cu țărani, iar pe de altă parte, se integrează în economia de schimb, fiind purtătoare a noilor relații. Poziția ei este, astfel, contradictorie dar aceasta a facilitat, chiar dacă în anumite limite, dezvoltarea în sens capitalist a Principatelor. Alături de producția de cereale-marfă și în legătură cu aceasta, tendința de extindere a rezervei și de transformare a domeniului într-o proprietate deplină, capitalistă, sînt elemente ce pledează în mod elocvent în acest sens. În legătură cu cele arătate, nu putem omite nici rolul pe care o parte a boierimii l-a avut în dezvoltarea industriei. Toate aceste elemente au determinat ca o mare parte a boierimii, interesată în economia de schimb și în industrie, să aibă un important rol în promovarea relațiilor capitaliste. Ținînd seama de acești factori nu este surprinzător că majoritatea conducătorilor de la 1848 au fost recrutați tocmai din această categorie.

Am insistat asupra acestor chestiuni întrucît ele subliniază, credem, într-o manieră și mai pregnantă, profunzimea transformărilor care se petrec în Principate începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Transformarea funcției social-economice a boierimii ne apare cu atît mai importantă cu cît tocmai această

categorie este clasa dominantă a feudalismului ; orientarea ei spre ocupații burgheze subliniază și mai evident criza acestuia și înțelegerea, chiar de către o parte a celor ce îl reprezintă, a necesității unor transformări. Faptul trebuie pus în legătură și cu transformările pe plan extern ; progresele capitalismului pe plan european, mai ales după 1789, au fost de natură să stimuleze, în condițiile intensificării relațiilor comerciale internaționale, elementele capitaliste din economia românească. Aceeași situație a putut, pe de altă parte, să stimuleze și dezvoltarea în sens modern a vieții noastre spirituale. Cei care au studiat influența Occidentului asupra culturii noastre s-au referit, aproape exclusiv, la receptarea ideilor apusene. Nu trebuie să uităm însă nici faptul că existența în această perioadă a unor state burgheze, în special a Franței, mai bine cunoscută de români, a putut oferi și modele concrete de organizare, după cum decalajul existent între dezvoltarea noastră și a apusului Europei a putut determina convingerea că singură o dezvoltare rapidă a noastră poate să ne conserve. Repetata afirmare, în prima jumătate a secolului trecut, a necesității de a ne organiza în sensul cerut de „duhul veacului“, de a ne îndeplini „misia“ ca ne revine în omenire par să pornească tocmai de la o asemenea convingere.

În legătură cu aceasta, considerăm că, pornind de la particularitățile evoluției noastre, în stabilirea periodizării trebuie să se acorde un loc important dezvoltării vieții spirituale. Mai întâi, trebuie să observăm faptul că, atât în momentul Școlii ardelene cât și în timpul generației pașoptiste, cultura a avut un evident caracter militant, intelectualii propunându-și în mod esențial pregătirea spiritelor pentru realizarea dezideratelor social-politice și naționale, rolul lor în asigurarea premiselor ideologico-politice ale revoluției de la 1848 fiind evident. Concepută astfel, cultura noastră capătă, începând cu Școala ardeleană, un evident caracter modern. Rolul ei social este accentuat de anumite împrejurări specifice. Una din ele este legată de situația românilor din Transilvania. Faptul că aici, datorită unor împrejurări cunoscute, intelectualitatea este aceea care conduce lupta pentru eliberarea socială și națională a fost de natură să confere manifestărilor spirituale o cu atât mai pronunțată funcție social-politică. Apoi, în deceniile premergătoare anului 1848, în toate cele trei țări române, intelectualii apar, în general, ca gînditori și oameni de acțiune în același timp ; să nu uităm, de altfel, faptul revelator că mulți dintre conducătorii revoluției sînt tocmai unii dintre cei mai de seamă cărturari ai vremii.

Considerarea necesară a evoluției culturii într-o discuție asupra periodizării sugerează, ca început al epocii moderne aceeași perioadă — a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În această privință trebuie avut în vedere faptul că, cu toate încercările de delimitare a unor curente, între Școala ardeleană și cultura pașoptistă nu există o ruptură ci, dimpotrivă, se constată o puternică legătură, asigurată, în primul rînd, de puternicul lor militantism. Este adevărat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, numai în Transilvania se poate vorbi de o cultură cu adevărat modernă, dar Școala ardeleană a pus în această privință bazele pentru crearea unei noi culturi în toate cele trei țări. De altfel, treptat se va ajunge la realizarea unei culturi unitare, evidentă, mai ales, în deceniile premergătoare anului 1848. Sub acest raport, de altfel, există o mai mare similitudine a dezvoltării celor trei țări, decît sub alte raporturi. Faptul trebuie pus în legătură cu procesul făuririi națiunii române, proces prin excelență *modern* și început cu multă vreme înainte de revoluția de la mijlocul veacului trecut. Este un nou element care pledează împotriva stabilirii începutului epocii moderne la 1848.

Rezolvarea acestei probleme presupune luarea în considerație și a altor factori, dintre care, credem, nu trebuie să lipsească factorul extern. Poziția juridică internațională din acel moment a țărilor române a avut importante repercusiuni asupra evoluției lor. Dominația străină nu era de natură să favorizeze dezvoltarea elementelor capitaliste ; dimpotrivă, ea a jucat pentru ele același rol de frînă ca și feudalismul. Aprecierea este valabilă, mai ales, pentru dominația otomană

care, după cum remarcă Engels, „ca și orice altă stăpînire orientală, este incompatibilă cu societatea capitalistă”.¹⁷ Dezvoltarea firească a acestuia nu putea să se realizeze decît ca urmare a înlăturării dominației străine. Orice pas în această direcție constituia, astfel, o premisă pentru formarea societății moderne. Nu putem omite aici, pentru Principate, importanța pe care, sub diferite raporturi, o au momentele 1774, 1821—1822 și 1829; dimpotrivă, revoluția de la 1848 nu aduce nici o schimbare esențială în această privință.

Poziția externă este în strînsă legătură și cu evoluția instituțională a țărilor române, cu relativ intensă preocupare pentru reorganizarea lor, într-un spirit mai apropiat de cerințele vremii. Dacă reformele din perioada josefinismului — care, de altfel, se încadrează într-un plan mai larg, privind Imperiul habsburgic, în general — nu s-au dovedit viabile, iar cele realizate de fanarioți nu aduc, în general, transformări esențiale, restaurarea domniilor pămîntene, considerată de contemporani ca un important pas pe calea recîstigării vechilor libertăți ale Principatelor, a avut drept urmare stabilirea unui cadru instituțional mult mai favorabil pentru dezvoltarea elementelor noi. Constatăm acum o accentuare a preocupării pentru modernizarea statului; uneori, ca în cazul lui Ioniță Sandu Sturza, în această acțiune se apelează la sprijinul boierimii mici și mijlocii, deci a acelor categorii interesate într-o dezvoltare burgheză. Evoluția instituțională este un alt argument împotriva acceptării momentului 1848 ca început al epocii moderne; înfrîngerea revoluției nu a dat posibilitatea unei transformări esențiale în această privință, transformare ce constituie unul din principalele ei scopuri. Restaurarea domniilor pămîntene și regulamentele organice apar aici ca reprezentînd momente evident mai importante.

Revoluția de la 1848 constituie însă un moment de apogeu în lupta care opune forțelor vechi, feudale, forțele noi, moderne. Lovitura pe care a dat-o ea vechii societăți este evidentă și faptul a fost, pe bună dreptate, subliniat. Să observăm însă că, în această luptă, revoluția nu apare ca un moment singular. Alte lovituri, înainte ea, zguduiseră regimul feudal, cum fuseseră, mai ales, marile mișcări din 1784 și 1821. Revoluția de la 1848 apare ca o continuare a lor, aducînd însă un element nou, acela al unității mișcării în toate cele trei țări române.

Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere că întreaga perioadă de descompunere a feudalismului și de formare a relațiilor capitaliste a fost asociată de numeroase încercări și proiecte de transformare a societății românești în sens burghez, stimulate, într-o anumită măsură, și de transformările pe care le cunoaște Europa începînd, mai ales, din 1789. Nu putem omite nici faptul că, îndeosebi în prima jumătate a secolului trecut, asistăm la o evidentă accentuare a luptei popoarelor din jur, între această luptă și acțiunile revoluționare ale românilor existînd, adesea, o strînsă interferență.

Sensul în care trebuia realizată transformarea societății nu a apărut, firește, cu suficientă claritate de la început. Treptat însă concepțiile s-au precizat, s-au sistematizat, apărînd limpede conștiința necesității unei transformări globale. În acest fel, dacă programele revoluției de la 1848 au constituit baza programatică pentru crearea ulterioară a României moderne, ele sînt, în același timp, o reluare a unor cerințe afirmate anterior, chiar dacă nu într-o formă atît de sistematică. Revoluția apare, astfel, nu numai ca un punct de plecare pentru dezvoltarea noastră ulterioară ci și ca o încununare a evoluției noastre anterioare. Această constatare impune, credem, și soluția care ar trebui adoptată în ceea ce privește stabilirea începutului istoriei noastre moderne.

Considerăm că în această etapă trebuie inclusă întreaga etapă în care s-au creat premisele pentru o societate nouă, burgheză, începînd deci din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, etapă care este indisolubil legată și explică istoria noastră de după 1848. Se poate obiecta că o asemenea periodizare este relativ

¹⁷ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 22, Ed. pol., București, 1965, p. 31.

vagă; ea ne apare ca fiind impusă de realitate. Trecerea de la feudalism la capitalism a fost, și la noi, un proces complex și îndelungat, neputându-se stabili, în mod riguros, un moment precis pentru începutul său. Acceptarea anului 1848 ca început al epocii moderne este, evident, mai ales sub raport metodologic, o soluție foarte comodă; adoptarea unei asemenea soluții se poate baza însă pe speculații teoretice, nu însă și pe realități. În momentul când erau cuprinse de flacăra revoluției, țările române pășiseră de multă vreme pe o cale ce nu mai era aceea a Evului mediu. Anul 1848 nu a făcut decât să dea un caracter revoluționar tendinței obiective de făurire a unei societăți moderne.

Făcând aceste aprecieri, nu am dori să creăm impresia că urmărim să diminuăm importanța revoluției de la 1848. Rolul ei în istoria noastră este indiscutabil. De altfel, considerăm că ea nu poate fi neglijată într-o discuție asupra periodizării, dar a periodizării interne a epocii moderne. Aceasta ar putea fi despărțită în trei etape, fiecare dintre ele prezentând anumite trăsături specifice: prima, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea până la 1848; a doua, de la 1848 până la 1878; a treia, de la 1878 până la 1918. Este însă o chestiune care depășește ceea ce am urmărit aici.

Scopul pe care ni l-am propus a fost să dezbatem câteva probleme care ne apar esențiale atunci când ne referim la stabilirea începuturilor epocii moderne. Tonul pe care l-am folosit a putut părea, uneori, prea categoric; dacă l-am adoptat, totuși, am făcut-o atât constrinși de necesitatea unei expuneri sumare cât și pentru a da o mai mare claritate opiniilor expuse. În realitate, păstrăm convingerea că problema poate fi prezentată mult mai nuanțat și că, de altfel, poate suferi și alte interpretări. Ceea ce am urmărit a fost numai să atragem atenția asupra unor probleme care nu pot fi, credem, neglijate atunci când ne propunem să discutăm o chestiune atât de importantă dar și atât de dificilă cum este aceea a periodizării.

CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU: *Istoria românilor — Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Editura Albatros, București, 1972 696 p. + liste cronologice, bibliografie generală, indice, fotografii și 12 hărți în afară de text.

Este în afară de orice îndoială că, printre lucrările de gen, cartea profesorului Constantin C. Giurescu și a fiului său, Dinu C. Giurescu, se înscrie ca o apariție singulară. Se detașează din comun nu numai prin prestigiul ce i-l conferă semnătura autorilor, ci în egală măsură, prin orientarea generală și prin maniera de tratare. Nu este un *tratat* care să-și propună abordarea exhaustivă și discutarea savantă a faptelor și fenomenelor proprii istoriei noastre naționale; de asemenea, nu este nici *manual* care, la un nivel corespunzător unei anumite vârste sau capacități de receptare, să-și propună, în fond, realizarea aceluiași obiectiv.

Lucrarea de care ne ocupăm se apropie de tratat prin documentarea largă, prin rigoarea științifică, prin caracterul unitar și organic al expunerii; se apropie de manual prin concentrarea materialului. În același timp, însă, se detașează de ambele categorii. Nu este o lucrare ce se adresează specialiștilor și nici nu-și propune ca, prin o anumită circumscriere și dozare a materialului, să călăuzească pașii acelor care-și încep inițierea în cunoașterea istoriei patriei. Deși — așa cum am notat și mai sus — nu-l lipsește nici rigoarea și nici metoda, nu este împregnată de didacticism. Este alcătuită în așa fel încît să servească unor obiective mai largi.

Lucrarea se adresează, așa cum autorii o mărturisesc în *Cuvîntul înainte*, tuturor românilor, *care doresc să cunoască viața înaintașilor lor*. Alcătuită cu această intenție, cartea, trebuie s-o spunem din capul locului, răspunde pe deplin obiectivului ce și l-a propus. Nu oricine este dispus și pregătit să citească un tratat, puțini — din sentimente asupra cărora nu este necesar să mai stăruim — mai revin asupra manualului; toți, însă, se opresc cu interes și plăcere asupra unei lucrări de genul celeia ce stă în atenția noastră. Alcătuită pentru un public larg, ea a întrunit adevărată deplină a acestuia. Neobișnuitul succes de librărie este, în fond, certificatul cel mai autentic al reușitei.

Organizarea materialului, expunerea faptelor și a evenimentelor curg firesc și logic; explicațiile se dau în lumina ultimelor descoperiri și cercetări. Precizia observației se îmbină cu claritatea și sobrietatea stilului. Expunerea, discretă și caldă, este pătrunsă de un elevat suflu patriotic ce se transmite cititorului. Dozarea materialului se face într-o manieră capabilă să-l introducă în atmosfera istoriei noastre chiar și pe cititorul mai puțin avizat. Capitolele importante, în raport cu volumul general al faptelor, li se acordă un spațiu mai larg. Am nota, în acest sens, capitolul cu care se deschide cartea (*Pămîntul românesc*) sau acel privitor la *Continuitatea daco-românilor în ținutul carpato-dunărean și formarea poporului român*, pentru a nu le pomeni decît pe acestea.

Notații succinte dar pline de conținut întăresc sau explică aprecieri și atitudini ale unor istorici, în legătură cu anumite fapte și evenimente (am aminti, spre exemplu, observațiile ce se fac cu privire la părerile lui I. Bogdan referitoare la slavi — p. 180—181, cele cu privire la *descălecarea*, p. 220 ș.a.). Am semnalat, în egală măsură, utilitatea capitolului ultim, referitor la *Contribuția poporului român la știința, tehnica, literatura și arta omenirii*.

Bibliografia selectivă, adăugată la sfîrșitul fiecărui capitol, servește la completarea informației. De asemenea, ilustrațiile, comentate cu multă grijă și precizie, sporesc firesc interesul cititorilor. În egală măsură, tabelele cronologice sînt deo-

sebit de utile pentru cei ce vor să cunoască date exacte în legătură cu cîrmuitorii pămîntului românesc.

Firește — așa cum au remarcat-o, de altfel și autori — pe marginea cărții se pot face și observații critice. Astfel, s-ar putea reproșa că, uneori, formulările sînt prea lapidare, spațiul acordat tratării unor probleme mult prea redus, pentru a se putea forma o imagine generală completă; că bibliografia unora dintre capitole, cu tot caracterul selectiv, este incompletă, că se fac aprecieri cu valabilitate generală considerîndu-se numai anumite fenomene caracteristice Țării Românești (p. 512—513), că ordinea unor capitole este inversată (observația este valabilă pentru capitolul privind fanarioții și acel referitor la perioada 1821—1848). S-ar putea face, desigur și observații de detaliu (Astfel, spre exemplu, cursul lui M. Kogălniceanu nu a fost suprimat. L-a întrerupt el însuși).

Cu toată existența unor asemenea neajunsuri, ele sînt cu totul inerente unei asemenea modalități de tratare, ce nu-și poate propune satisfacerea integrală a tuturor pretențiilor — chiar legitime fiind ele — formulate de specialiști, lucrarea reprezintă un eveniment editorial și o reușită care s-a impus și rămîne. Voindu-se un omagiu adus făuritorilor istoriei naționale, cartea reprezintă, totodată, un prețios instrument de cultură și de educație patriotică.

Gh. Platon

AL. ZUB, *Mihail Kogălniceanu, 1817—1891. Biobibliografie*, Editura enciclopedică română, Editura militară, București, 1971, LXXXII + 654 p., indice de materii, de persoane.

Apărută la 80 ani de la moartea lui Mihail Kogălniceanu, lucrarea lui Alexandru Zub reprezintă o operă de exemplară conștiinciozitate și de înaltă erudiție. Cu o dăruire ce merită cea mai caldă apreciere, distinsul cercetător ieșean a ridicat marii personalități a istoriei noastre naționale un edificiu durabil.

Cercetarea operei lui Kogălniceanu nu definește numai profilul unei personalități, ci acela al unei întregi epoci, a celei mai importante epoci din istoria noastră, în care s-a constituit națiunea și statul național român.

Kogălniceanu a acoperit jumătate de veac din istoria României mistuindu-și, generos, clocotitoarea-i energie în slujba poporului și a patriei cu ale căror năzuințe s-a identificat atît de complet, fiind pîrtaș la toate actele mari ce s-au desfășurat în secolul trecut. Cunoașterea acestei imense activități este indispensabilă pentru definirea profilului unei întregi epoci în care oameni de talia lui Kogălniceanu, apariții singulare, erau chemați să dea expresie năzuințelor celor mai arzătoare. Din aceste considerente, lucrarea pe marginea căreia discutăm se înscrie pe coordonate cu semnificații mult mai largi, mai generale.

Lucrarea este precedată de o substanțială *Introducere*, în care sînt fixate obiectivele și metodele de lucru, sînt justificate grupajul și enumerarea scrierilor, sînt enunțate criteriile generale ce l-au călăuzit pe autor în organizarea cuprinsului, raportul cu lucrările de gen apărute anterior. De asemenea, pentru înlesnirea consultării, la începutul volumului este inserată o *cronologie* cuprinzînd datele esențiale cu privire la viața și opera lui Kogălniceanu.

Cele două mari părți ale lucrării, care se referă la *Opera lui Mihail Kogălniceanu* și la *Lucrări despre opera și personalitatea acestuia*, cuprind următoarele subdiviziuni:

1) I. *Scrieri literare*, II. *Critică, istorie literară și culturală*, III. *Scrieri istorice și social-politice*, IV. *Correspondență particulară*, V. *Varia*, VI. *Proiecte*, *Scrieri probabile*, VII. *Publicații editate* și

2) I. *Lucrări cu caracter general*, *Lucrări despre viața și activitatea lui Kogălniceanu* (apărute pînă în anul 1970).

Incluzînd un număr impresionant de titluri și referințe — 8149 — lucrarea nu cuprinde doar o simplă enumerare. În limitele ce și le-a impus — asupra cărora stăruie în *Introducere* — autorul a încercat și a reușit să includă în corpul descriptiv, „elementele necesare pentru urmărirea destinului fiecărei lucrări, din momentul elaborării pînă astăzi” (VIII). De asemenea, cu privire la conținutul discursurilor sau al articolelor, chiar dacă formulările pot fi considerate, uneori, prea laconice, sînt în schimb, suficient de precise pentru a sugera esențialul și a înlesni orientarea cercetătorului. În afară de aceasta, printr-o cercetare sistematică și unitară, urmărind o reprezentare globală a vieții și activității marelui om, autorul stăruie asupra unor laturi a căror reliefare este considerată ca indispensabilă „configurării exacte a personalității lui M. Kogălniceanu” (XVII). Cercetarea amănunțită a activității parlamentare, înlesnită în lucrare printr-o minuțioasă și pertinentă investigație, pledează în acest sens. Pe aceeași linie, semnalăm capitolul *Proiecte. Scrieri probabile* care, potrivit aprecierii autorului, *configurează marile ambiții creatoare ale cărturarului*. Insușindu-și ideea în conformitate cu care „există scriitori ale căror promisiuni de operă echivalează cu o operă, existența lor neputînd fi concepută în afara acestei proliferări continue de idei și proiecte sortite în parte irealizării”, autorul — făcînd referirile necesare în acest domeniu — împărtășește convingerea că Mihail Kogălniceanu, „asemenea lui Eliade, Hasdeu sau Iorga, trebuie situat în mijlocul marilor sale proiecte și al impulsurilor creatoare pe care le-a generat” (XXI—XXII).

Consemnînd opera lui Kogălniceanu, „împreună cu referințele ce atestă răsunetul ei în epocă și în posteritate”, autorul, după propria sa mărturisire, are conștiința limitelor *inexorabile* ale lucrării. Desigur, unele lacune sau omisiuni există, este în firea lucrurilor. Exegeții, dintr-un sentiment de frustrare sau, poate, din nevoia ideală a perfecțiunii, vor face completările de rigoare. Peste toate aceste neajunsuri, care stau, ele însele, la baza strădaniilor continue de investigare, de aflare a adevărului, lucrarea lui Alexandru Zub rămîne o certă realizare. Operă a unui istoric ce posedă, deja, maturitate științifică și un larg orizont, *Biobibliografia* reprezintă un auxiliar prețios, un instrument indispensabil pentru cercetările viitoare.

Gh. Platon

POMPILIU TEODOR, *Evoluția gândirii istorice românești*, Editura Dacia, Cluj, 1970, L + 477 p.

Preocupările pentru istoriografie, atît pe plan general, cît și pe plan național, au cunoscut, în ultima vreme, o deosebită înflorire. Faptul nu este întîmplător. Într-un moment în care asistăm la o remarcabilă dezvoltare a științei istorice, este firesc ca cercetătorii să se aplece cu mai multă insistență asupra activității predecesorilor lor, fie pentru a descifra mai exact trăsăturile evoluției disciplinei lor, fie pentru a contribui, și prin aceasta, la o mai bună înțelegere a dezvoltării generale a societății. În acest context, se poate afirma că, mai ales în anii din urmă, istoricii noștri au obținut notabile rezultate.

Una din ultimele realizări este, neîndoielnic, *Evoluția gândirii istorice românești*. Autorul lucrării este bine cunoscut prin preocupările sale istoriografice. Studiile sale au adus apreciate contribuții la cunoașterea scrisului nostru istoric din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, adică a unei etape de bază în dezvoltarea istoriografiei române, ceea ce oferă posibilitatea unei corecte înțelegeri a ansamblului evoluției ei.

Evident, încercarea de a oferi o privire generală a istoriografiei române de la începuturile ei și pînă aproape de zilele noastre comportă încă riscuri, atîta vreme cît multe dintre aspectele ei nu au fost încă elucidate, iar altele sînt controversate. Dificultatea este dovedită și de faptul că, pînă în prezent, nu dispunem decît de sinteza de relativ mici proporții, alcătuită de Vasile Maciu,

St. Pascu, Dan Berindei, Miron Constantinescu, V. Liveanu și P. P. Panaitescu (*Introduction à l'histoire roumaine jusqu'en 1918*, Bucarest, 1964, 99 p). Pregătirea unei asemenea sinteze, de proporții corespunzătoare, este însă o reală necesitate; putem afirma că lucrarea lui Pompiliu Teodor constituie un important pas în direcția pregătirii ei.

Autorul a urmărit să ofere o imagine a evoluției gândirii istorice românești prin selectarea a ceea ce aceasta are mai reprezentativ. Încercări asemănătoare fuseseră realizate și anterior; acestea au rămas însă fie simple alăturări de texte, necomentate și selectate într-o manieră nu tocmai judicioasă (cum este volumul *Istorici români*, Socec, 1908), fie parțiale (I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*). De data aceasta, textele au fost selectate ținându-se seama de ansamblul istoriografiei noastre și avându-se în vedere toate marile ei momente și personalități. (*Letopisețul de cind s-a început Țara Moldovei*, *Cronica lui Macarie*, Gr. Ureche, M. Costin, I. Neculce, Constantin Cantacuzino, D. Cantemir, S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior, I. Budai-Deleanu, Aaron Florian, A. Tr. Laurian, Gh. Barițiu, M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Al. Papiu-Ilarian, Al. Odobescu, B. P. Hașdeu, Titu Maiorescu, A. D. Xenopol, Gh. Panu, Gr. Tocilescu, I. Nădejde, C. Dobrogeanu-Gherea, D. Onciul, Augustin Bunea, I. Bogdan, C. Giurescu, N. Iorga, V. Pârvan, I. Lupaș, Lucrețiu Pătrășcanu). Trebuie să subliniem, de asemenea, utilitatea deosebită a notelor biobibliografice care însoțesc textele. În felul acesta, cititorul are la îndemână și un instrument de lucru, de care se simțea atîta nevoie.

Deosebit de prețioasă este, apoi, ampla introducere care deschide lucrarea. De fapt, aceasta constituie o sinteză a istoriografiei noastre, concepută nu ca o expunere didactică, ci ca o discutare a trăsăturilor fundamentale. Interpretările pe care le cuprinde sînt deosebit de sugestive și ele merită să fie reluate într-o dezbateră mai amplă; ne gândim, de exemplu, la necesitatea și importanța considerării începuturilor analistice ale istoriografiei noastre pentru înțelegerea evoluției ei ulterioare, la aprecierile privind importanța creației istorice a cărturarilor din veacul al XVII-lea, la afirmarea spiritului modern în scrisul istoric românesc etc.

Firește, o lucrare de acest gen poate, prin chiar natura sa, determina anumite discuții privind fie interpretarea unor chestiuni generale (cum este, de pildă, raportul între istoriografia națională și cea universală) sau particulare, fie selectarea istoricilor și a textelor din scrierile lor. Dincolo de aceste discuții însă — prin stimularea oăroră lucrarea își adaugă un merit în plus — *Evoluția gândirii istorice românești* rămîne o reușită incontestabilă, avînd meritul nu numai de a oferi o privire de ansamblu asupra istoriografiei noastre (să ne gândim, de pildă, la deosebita ei utilitate pentru formarea culturii profesionale a viitorilor istorici, cu atît mai mult cu cît studenții de la istorie audiază un curs de istoriografie), ci și de a contribui la dezvoltarea studiilor de istoriografie. Continuarea activității în acest domeniu, pe care autorul o anunță, nu poate fi decît așteptată cu un legitim interes.

V. Cristian

VIORICA MOISUC, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938—mai 1940*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971. 324 p.

Istoriografia românească a obținut, în ultimii ani, rezultate deosebite și în domeniul politicii externe a României din perioada contemporană. Au fost reluate și dezvoltate aspecte majore ale politicii externe în perioada interbelică și la începutul celui de-al doilea război mondial. În afară de articolele, comunicările etc. din presa de specialitate, au apărut importante lucrări de amploare, volume cu caracter monografic și culegeri de studii ce reprezintă contribuții majore la cu-

noaşterea aprofundată a principalelor direcţii, a acţiunilor întreprinse de statul român, într-o etapă sau alta, în relaţiile sale externe¹. Chiar dacă nu a fost „acoperită” întreaga politică externă a României din perioada interbelică, chiar dacă mai sînt momente încă netratate sau neanalizate pe larg, trebuie să subliniem că şi acest capitol al istoriei noastre contemporane a cunoscut, în ultimii ani, realizări de seamă.

Pe o bază documentară considerabil lărgită, într-o viziune nouă, au fost discutate aspecte majore ale politicii externe româneşti, scopurile urmărite, metodele utilizate pentru realizarea lor etc.

O atenţie deosebită s-a acordat acţiunilor întreprinse de diplomaţia României în preajma şi la începutul celui de-al doilea război mondial, în cadrul unei situaţii internaţionale extrem de complexe, cu o desfăşurare a evenimentelor într-un ritm foarte rapid.

Această afirmaţie este întărită, odată mai mult, prin apariţia lucrării Vioricăi Moisuc, *Diplomaţia României...* în perioada cuprinsă între Anschluss şi semnarea, în mai 1940, a pactului petrolului cu Germania hitleristă, în condiţiile accelerării procesului de izolare a României pe plan extern.

Este întreprinsă o analiză aprofundată a poziţiei şi a acţiunilor întreprinse de România în direcţia apărării integrităţii teritoriale şi a independenţei naţionale în raport direct cu evoluţia evenimentelor internaţionale: diplomaţia României după Anschluss şi în raport cu ocuparea Cehoslovaciei, tratatele economice din primăvara anului 1939 cu Germania, Franţa, Anglia şi semnificaţia lor, politica garanţiilor, declanşarea războiului mondial şi neutralitatea României, activitatea diplomaţiei româneşti în sprijinul securităţii şi păcii în Balcani, planurile hortiste de anexare şi ofensiva Germaniei hitleriste pentru acapărarea petrolului românesc.

Politica externă a României este tratată şi în legătură permanentă cu evoluţia situaţiei politice interne, cu poziţia diferitelor forţe şi personalităţi politice faţă de obiectivele ce trebuiau urmărite de către diplomaţia românească, de metodele şi mijloacele ce trebuiau utilizate.

Deosebit de utilă şi interesantă poate fi socotită prezentarea, sub titlul *Tendinţe şi orientări în interpretarea politicii externe a României din anii 1938—1940*, a principalelor concluzii la care a ajuns istoriografia românească în ultimii ani şi istoriografia contemporană străină, în special din ultimul deceniu (marea majoritate a lucrărilor străine citate sînt apărute după 1962).

Considerăm că autoarea a reuşit să rezolve cu succes obiectul precizat la începutul lucrării: „Pornind de la stadiul actual de cunoaştere şi de interpretare a politicii externe româneşti din perioada 1938—1940, ţinînd seama de controversele existente, dar şi de punctele de vedere formulate independent de

¹ Dintre acestea, amintim aici, în ordinea apariţiei: Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966; Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968; Cristian Popişteanu, *România şi Antanta Balcanică*, Editura politică, Bucureşti, 1968; *Studii privind politica externă a României (1918—1939)*, Editura militară, Bucureşti, 1969; capitolele respective din Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, Editura politică, Bucureşti, 1970; *Probleme de politică externă a României (1919—1939)*, *Culegere de studii*, Editura militară, Bucureşti, 1971 (o nouă ediţie, completată şi îmbunătăţită, a volumului de studii apărut în 1969); Gheorghe Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaţionale şi atitudinea României (1919—1934)*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1971; Traian Bunea, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena*, Editura politică, Bucureşti, 1971. Aspecte ale situaţiei internaţionale a României şi ale politicii externe sînt tratate în *Marea conflagraţie a secolului XX. Al doilea război mondial*, Editura politică, Bucureşti, 1971. Lucrarea P.C.R. în viaţa social-politică a României 1921—1944, *Culegere de studii*, Editura militară, Bucureşti, 1971 cuprinde şi un studiu intitulat *Concepţia P.C.R. în problemele politicii externe a României (1938—septembrie 1939)*.

realitatea istorică și în contradicție cu ea, ne propunem să înfățișăm în cele ce urmează — pe baza unui volum relativ mare de documente, în parte inedite, din arhive românești și străine, și a unei informări bibliografice ce tinde a fi cât mai largă — activitatea diplomatică a României în conjunctura creșterii primejdiei de agresiune în Europa centrală și de sud-est din partea Germaniei hitleriste în ajunul celui de al doilea război mondial și în timpul primului an de război, pînă în mai 1940" (p. 27).

Volumul *Diplomația României...* impresionează, în mod deosebit, prin documentația bogată și variată: documente semnificative din arhivele românești și străine (în special germane), colecții de documente diplomatice străine editate în ultimii ani, memoriile, scrisorile, însemnările unor oameni politici și diplomați români, memoriile unor comandanți militari și diplomați străini, presa timpului etc.

Chiar dacă se adresează mai cu seamă specialiștilor, cartea Vioricăi Moisuc, departe de a fi aridă, îmbină armonios rigorile stilului științific cu expunerea clară, cursivă a faptelor, rezultînd o lucrare unitară, atît prin conținut cît și prin maniera de tratare a problemelor.

Avînd în vedere rezultatele obținute de autoare precum și profilul tematic al volumului, credem că era bine să cuprindă și un *rezumat* în principalele limbi de circulație mondială.

Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940 constituie, fără îndoială, o realizare importantă a istoriografiei noastre contemporane, o lucrare fundamentală în domeniul cunoașterii politicii externe a României dintr-o perioadă cu adînci implicații, și nu numai imediate, pentru evoluția a numeroase state și popoare.

Ion Agrigoroaiei

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL”, VIII (1971), XXV + 554 p.

Publicație de înaltă ținută științifică, bucurîndu-se de frumoase aprecieri atît în țară, cît și în străinătate, Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași oferă, prin cel de al VIII-lea tom, o nouă și valoroasă contribuție la dezvoltarea științei noastre istorice. Cu regretul că, din motive de spațiu, nu putem să argumentăm pe larg afirmația, vom încerca să o ilustrăm totuși printr-o succintă trecere în revistă a materialelor incluse în acest din urmă număr.

Seria lor este deschisă de articolul semnat de Gh. Buzatu, *N. Iorga (100 de ani de la naștere)* (p. XIII—XXV). Deși este vorba de un material comemorativ, autorul (care, împreună cu N. Grigoraș, a îngrijit și volumul *Nicolae Iorga. Omul și opera*, Ed. Junimea, 1971) a redat remarcabila personalitate a lui Iorga într-o manieră care, înfrunzind toate atribuțiile acestui *gen de lucrări*, este, în același timp, științific. Tot marelui istoric îi este consacrat și articolul lui D. Ciurea, *N. Iorga și problemele cercetării istorice* (p. 375—378), privind contribuția sa la dezvoltarea disciplinei noastre.

Același D. Ciurea semnează studiul *Diplomatica latină în Țările române. Noi contribuții* (p. 1—25). Datele prezentate aici, însoțite de facsimile, oferă posibilitatea unei mai bune cunoașteri a modului în care cancelariile domnești din Moldova și Țara Românească au utilizat limba latină în secolele XIV—XVII, ca și, adăugăm, a unor aspecte ale culturii noastre vechi.

Într-un domeniu care, datorită unor mai vechi preocupări, îi este deosebit de familiar, I. Caproșu este autorul unui substanțial studiu, *Camătă și cămătari în Moldova în epoca fanariotă* (p. 27—59), ce aduce importante contribuții la cunoașterea situației financiare din această perioadă, ceea ce oferă și o premisă pentru o mai exactă înțelegere a situației generale a societății moldovene din veacul al XVIII-lea.

Într-un alt studiu, V. Russu și D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica—M. Kogălniceanu (1868—1870)* (II) (p. 61—98), a cărui primă parte a fost publicat în numărul anterior al aceleiași publicații, este abordat un important moment din perioada instabilității guvernamentale, analiza pe care o fac autorii constituind o importantă contribuție la cunoașterea situației politice a României anilor 1866—1871.

Se impun, de asemenea, atenției studiile datorate lui N. Grigoraș, cunoscut specialist în domeniul instituțiilor medievale, *Abuzurile și corupția membrilor aparatului de stat feudal din Moldova. Sec. XV—XVII*, (p. 99—117), V. Ciobanu, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea* (p. 119—144) — cu care autorul continuă utila investigație a raporturilor moldo-polone — și Alexandru I. Gonța, *Începutul industriei alcoolului în Moldova feudală* (p. 145—157), conținând interesante precizări.

Importante contribuții sînt aduse și în domeniul istoriei moderne de Ecaterina Negruți-Munteanu, *Sfatul administrativ al Moldovei între anii 1832 și 1862* (p. 159—199), Adrian Macovei, *Unificarea vamală între Moldova și Țara Românească. I* (p. 201—244), Cornelii Istrati, *Despre gospodăria moșierească din regiunea de munte a Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea* (p. 245—260). Bazate pe un foarte bogat material documentar, în cea mai mare parte de arhivă, amintitele studii au permis formularea unor solide concluzii asupra problemelor pe care le abordează.

Merită subliniată, de asemenea, tendința de a lărgi baza documentară prin apelul la surse externe, prezentă în temeinicele studii datorate lui Constantin C. Angelescu — care utilizează informații existente în arhivele din Merseburg —, *Despre ultima fază a luptei pentru Unitate în Moldova* (p. 261—278) și L. Boicu, *Raporturile româno-poloneze oglindite în memoriile lui Wladislaw Czartoryski* (p. 279—286), privind importanta perioadă a anilor 1860—1864.

Dintre materialele referitoare la istoria contemporană amintim, mai întîi, studiile lui I. Agrigoroaiei, *Programul Partidului național-liberal din perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale* (p. 287—298) și I. Saizu, *Contradicții între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928)* (p. 299—316), ambele cuprinzînd importante contribuții privind raportul între politic și economic în perioada interbelică. Un interesant aspect al politicii externe din aceeași perioadă, mai puțin cunoscut pînă acum, este abordat de J. Benditer și I. Ciupercă, *Relații româno-germane în perioada 1828—1932* (p. 317—330). Pe baza unor noi surse documentare, L. Eșanu și C. Botez subliniază *Tradițiile revoluționare ale muncitorimii ceferiste ieșene* (p. 331—341), în vreme ce D. Șandru și Gh. I. Florescu întreprind o amănunțită analiză privind *Inventarul agricol din România între cele două războaie mondiale* (p. 343—374), studiu care permite nu numai cunoașterea tehnicii agricole, ci și înțelegerea unor fenomene social-economice.

Importante informații sînt incluse și în rubrica „Documentar“, care cuprinde materialele lui D. Constantinescu, *Documente moldovenesti din secolul al XVII-lea (1642—1698)*, (p. 379—396) — publicate și în facsimil —, Paul Mihail și I. Caproșu, *Despre ceremonialul domnesc* (p. 397—399) — cu precizări privind informațiile oferite de *Condica logofătului Gheorgachi* —, ca și N. Soicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1348—1711)*, (p. 401—424), minuțios și util instrument de lucru.

Chiar și această sumară trecere în revistă subliniază, credem, varietatea și importanța materialelor pe care le include tomul la care ne referim, reflectare a fructuoasei munci desfășurate la Institutul de istorie și arheologie din Iași, ai cărui cercetători semnează majoritatea materialelor, ci și a eforturilor redacției de a da „Anuarului“ un înalt nivel științific. În legătură cu aceasta, nu putem încheia fără a aminti și consistența rubricilor de recenzii (p. 425—494) și note bibliografice (p. 495—548), care se ilustrează nu numai prin multitudinea referințelor, ci și, mai ales, prin spiritul lor critic. Se poate aprecia, astfel, că tomul

la care ne-am referit, completat cu o cronică a vieții științifice, constituie, sub toate raporturile, o frumoasă reușită.

V. Cristian

REVUE BELGE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE (BELGISCH TIJDSCHRIFT VOOR NIEUWSTE GESCHIEDENIS), III, 1972, nr. 1—2.

Revista belgiană de istorie contemporană (de fapt modernă și contemporană), condusă cu autoritate și competență de binecunoscutul istoric Prof. Dr. Jan Dhondt, șeful Seminarului de istorie contemporană de la Universitatea din Gand, abordează o gamă variată de probleme ale istoriei țării dintre Ardeni și Marea Nordului.

Și în anul acesta, în numerele 1 și 2 sînt surprinse aspecte semnificative și mai puțin cunoscute privind: economia, viața socială și politică a Belgiei. Demnă de remarcat este preocuparea colaboratorilor și a colectivului redacțional (format din tinerii istorici D. E. Devresse, E. Witte și R. van EEnoo) de a prezenta atît dezbateră unor probleme generale ale istoriei Belgiei, cît și probleme de istorie regională. Sînt semnificative, în acest sens, contribuțiile revistei în discutarea și elucidarea unor probleme economice, precum și explicațiile care se dau cu privire la dezvoltarea spectaculoasă a economiei belgiene la începutul secolului al XIX-lea. Pe această linie se încadrează articolul semnat de J. Laureyssens, *Le crédit industriel et la Société Générale de Pays-Bas pendant le régime hollandais (1815—1830)*, (p. 119—140). Materialul, edit și inedit, permite autoarei prezentarea unui aspect mai puțin studiat, acela al evoluției acestei societăți, prima de acest fel din Belgia. Sînt prezentate cît se poate de edificator, pe lîngă modalitățile și mijloacele de activitate ale societății și cadrul politic al perioadei, dată fiind tocmai unirea Belgiei cu Olanda, realizată în anul 1815.

Așa cum s-a arătat, revista se preocupă de probleme ale istoriei regionale și locale încadrate în marile evenimente ale istoriei Belgiei. Sînt prezentate chestiuni privind dezvoltarea unor orașe belgiene, probleme politice care au preocupat în egală măsură oamenii politici dar și mase mai largi. Demne de remarcat sînt studiile semnate de J. M. De Vuyst-Hendrix, *Un conflit de caractère moyenageux au XIX-ème siècle...*, (p. 169—187) și A. M. Wegnez, *L'opinion liégeoise et la remilitarisation de la Rhénanie*, (p. 51—72).

Primul studiu este consacrat unui îndelungat proces purtat de locuitorii satului Oignes-en-Tiérache cu diferiți seniori, pentru exploatarea și stăpînirea pădurii Tiérache. Încadrat perfect în cadrul marilor evenimente care au dominat istoria Belgiei în secolele XVIII și XIX, studiul răspunde unor imperioase necesități de clarificare a problemelor de istorie economică a Belgiei.

Al doilea studiu prezintă atitudinea opiniei publice din marele oraș belgian Liège față de remilitarizarea zonei rheneane. Plecînd din ziua de 7 martie 1936, autotarea urmărește, prin intermediul presei, cum a reacționat populația din Liège, oraș apropiat de granița cu Germania, față de acest eveniment.

În cele 240 de pagini, „Revue belge d'histoire contemporaine“ cuprinde, alături de studii și articole, numeroase cronici, recenzii și prezentări.

Prin tematica abordată, prin colaborarea prestigioasă de care se bucură, revista se situează în rîndul prețioaselor surse de informare pentru toți cei care se interesează de istoria acestei minunate țări.

Nu putem încheia această succintă prezentare fără a face precizarea că, materialele cuprinse în revistă sînt scrise, unele în limba franceză iar altele în limba flamandă. Noi ne-am referit la cele scrise în limba franceză.

A. Filimon

LES CAHIERS DE TUNISIE, Tome XVIII, 1970, nr. 1—4.

Facultatea de litere și științe umanistice din Tunis își face simțită prezența în cadrul tinerei istoriografii africane și cu revista „Les cahiers de Tunisie”.

Colectivul redacțional, format din consacrați oameni de știință tunisieni valorifică cu multă competență articole și studii privind istoria Tunisiei, probleme ale Maghrebului și lumii arabo-islamice, ale lumii mediteranene.

În anul 1970, revista rezervă un vast spațiu unui eveniment deosebit de important: colocviul tunisiano-spaniol consacrat relațiilor politice, economice și culturale între cele două țări. Colocviul s-a desfășurat în zilele de 21—24 martie 1969 și s-a bucurat de prestigioasă participare a specialiștilor tunisieni și spanioli. Parte din comunicările prezentate sînt publicate în numerele 1 și 2 ale revistei. Pe baza unor date inedite, din arhivele spaniole și tunisiene, sînt prezentate elemente noi privind evoluția raporturilor dintre cele două țări, începînd din secolul al VIII-lea.

Relațiile Tunisiei cu alte state din Africa, ca și cu statele europene au atras mai de mult atenția istoricilor și specialiștilor și din alte țări. Datorită și revistei „Les cahiers de Tunisie” sînt prezentate o serie de chestiuni privind relațiile cu Franța, Marea Britanie și, recent, cum am arătat, cu Spania. Anul acesta (1970), „Les cahiers de Tunisie” își aduce din plin contribuția la cunoașterea relațiilor cu Germania. În cadrul acestei reviste, nr. 3—4, sub semnătura lui Gilbert Gehring, este publicat articolul *Les relations entre la Tunisie et l'Allemagne avant le protectorat français*. Bazat pe o foarte serioasă documentare, în arhivele din Potsdam, Paris, Bonn și Tunis, studiul face o amplă prezentare, atît a relațiilor directe dintre cele două țări, cît și a politicii germane în Africa de nord.

Revista cuprinde, de asemenea, recenzii, cronici și note.

Eforturile depuse de colectivul de redacție, pentru a face cunoscută istoria Tunisiei, sînt elocvente și prin largă circulație de care se bucură revista. Aceasta se explică prin maniera de prezentare a problemelor, prin interesul tot mai mare pentru istoria Africii la a cărei cunoaștere „Les cahiers de Tunisie” își aduce o reală și însemnată contribuție.

A. Filimon

WERNER BAHNER, *Nicolae Bălcescu (1819—1852), ein rumänischer revolutionärer Demokrat im Kampf für soziale und nationale Befreiung*, Sitzungsberichte des Plenums und der problemgebundenen Klassen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1/1970, Akademie-Verlag, 24 p.

Werner Bahner, romanist din Berlin, a dobîndit o excelentă reputație, chiar și dincolo de granițele Republicii Democratice Germane, nu numai pentru cunoștințele sale aprofundate despre limba, istoria și cultura popoarelor romanice, ci și ca un specialist pentru istoria ideologiei europene în veacul al XIX-lea. Lucrarea ce recenzăm îndreptățește această reputație.

Intrucît Bălcescu, în mod regretabil, este puțin cunoscut în Republica Democrată Germană, Bahner începe prin a schița biografia revoluționarului român, întemeindu-se pe numeroase lucrări publicate în România și pe o teză de doctorat prezentată la Universitatea din Leipzig¹. Principala străduință a autorului consistă în a pune în evidență contribuția deosebit de importantă a lui Bălcescu la trezirea și întărirea sentimentului național român. El prețuiește la justa lor valoare lucrările istorice ale revoluționarului democrat și subliniază convingerile acestuia că istoria este făurită de masele populare și că scrierile istorice sînt menite să înlesnească, pe baza experienței din trecut, soluționarea problemelor actuale și a celor

¹ Claus Bochmann, *Beitrag zur Bestimmung des politisch-sozialen Weltbildes des rumänischen revolutionären Demokraten Nicolae Bălcescu*, Dissertation Philosophisch-philologische Fakultät, Karl-Marx-Universität, Leipzig, 1966 (manuscris).

viitoare. În legătură cu această concepție a lui Bălcescu, Werner Bahner analizează critic scrierile istoricilor așa-zis pozitiviști care au învinuit pe Bălcescu de a fi făuritorul concepției sa istorică sub înfrurirea numai a epocii în care a trăit. Werner Bahner consideră pe Kogălniceanu și pe Bălcescu ca pe fondatorii istoriografiei române moderne, bazată pe metoda științifică. Lucrarea neterminată a lui Bălcescu, *Românii sub Mihai-Vodă Viteazul*, este, după părerea lui Werner Bahner, „cea mai importantă operă istorică din acea epocă” (p. 14).

Autorul este de părere că elementul hotărâtor al însemnătății personalității lui Bălcescu este că el a considerat eliberarea națională ca fiind întotdeauna strâns legată de progresul social. Bălcescu s-a deosebit de istoricii romantici ai vremii sale, întrucât, mai mult decât aceștia, el a susținut că eliberarea națională nu putea rezulta decât din rezolvarea consecvent antifeudală a chestiunii agrare. Bahner atrage atenția că această convingere a lui Bălcescu a fost cunoscută de Karl Marx, care a menționat-o în primul volum al *Capitalului*². Totodată, Bahner constată că Bălcescu n-a plănuț niciodată o organizație socială mai înaintată decât cea burghezo-democrată; el n-a privit problema socială prin prisma intereselor clasei muncitoare; transformarea gospodăriei agricole în proprietate colectivă n-a făcut obiectul preocupărilor sale. Semnalind această importantă limită, Bahner se deosebește de acei istorici care proslăvesc personalitățile burgheze progresiste, fără a ține în seamă punctul de vedere de clasă.

În lucrarea ce recenzăm sînt puse în evidență însușirile excepționale ale lui Bălcescu de a analiza foarte just situația concretă istorică și socială a țării sale și de a stabili sarcinile necesare cele mai urgente de împlinit pentru epoca aceea. Bălcescu a considerat că înlăturarea desăvîrșită a regimului feudal și constituirea statului național erau două obiective indisolubil legate. Pentru realizarea acestor scopuri el a luptat, fără a admite vreun compromis. Îmbinarea programului social cu cel național l-a împiedicat să alunece pe panta naționalismului burghez. Bahner apreciază că Bălcescu, cu această viziune a viitorului și ținînd seamă de consecințele ei revoluționare, a depășit pe prietenii lui încadrați atunci în lupta burghezo-democrată, precum și pe tovarășii lui de idei din Europa apuseană, ca Giuseppe Mazzini și Jules Michelet.

Dacă Werner Bahner, înfățișîndu-ne viața și opera lui Bălcescu, n-a contribuit, prin informații noi, la sporirea cunoștințelor noastre, el are totuși meritul că, folosînd cele mai importante rezultate ale cercetărilor români, precum și alte lucrări și izvoare, ne-a dat o apreciere de ansamblu a activității marelui revoluționar, descriînd personalitatea acestuia cu multă măiestrie.

Margot Hegemann

² Werner Bahner se întemeiază pe lucrarea lui G. Zane, *Marx și Bălcescu*, Iași, 1927.

Nr. colilor de tipar 7,5
Tiraj 650 broșate

Întreprinderea poligrafică Iași
str. Vasile Alecsandri nr. 6
comanda nr. 264
R. S. România

40554